

KOLLEKÍV LÉLEK.

— ELSŐ KÖZLEMÉNY. —

I. Áttekintés. Néhány elmélet.

1. A kérdés tulajdonképen ez: igaz-e, hogy az emberi egyénekből alakult összességeknek külön önálló lelki életjelenségeik vannak, melyek bár az összességet alkotó egyének psychéiből alakultak, de azoktól külön valamik, azokkal egyenként nem esnek egybe; nem azok egyszerű sommázatai, hanem új eredmények, melyeknek tényezői az egyesek. Vegytani hasonlattal élve, az nem keverék, hanem vegyület.

A társadalmi jelenségekkel foglalkozók két nagy, külön mezőkön táborozó hadserege, a szociológusok és a régibb gondolkodásirány hívei — a kiket talán leginkább az *induktívek* és a *deduktívek* elnevezésekkel lehetne megkülönböztetni¹ — mind

¹ Érdekes kérdés, hogy mi a lényege a két nagy tábor közt való különbségnek, a mit mindenki érez, sőt tud is, de korrekte megállapítani annyira nehéz. Megjegyzem, hogy most itt teljesen figyelmen kívül hagyom azon ellentétet, mely jogászok és szociológusok közt van, s a mely nem ellentét, csak félreismerés, mert mindegyik mással foglalkozik, s így egyik tevékenység egyáltalában nem zárja ki a másikat. Hanem a társadalom törvényszerűségét és természetét vizsgálók két táborát nézve talán ott lehet a különbséget találni, hogy a régiek sokkal összetettebb jelenségek-nél állanak meg s azokat hajlandók elemeknek elfogadni; vagyis a társadalmi jelenségeket mai összetett formájukban, vagy legfeljebb aránylag rövid történelmi háttérükkel (mikor még mindig igen összetettek) összefüggésben szemlélik; s így ezeknek bizonyos állandó lényegi jelleget tulajdonítanak, s önmagukban ilyen abszolút jelleggel felruházni s elfogadni hajlandók, ellentétben a szociológusokkal, a kik mindent relatívnak, állandó fejlődés vagy ha tetszik átalakulás alá vetettnek s e változások produktumának tekintenek, s így időlegesnek, viszonylagosnak, történelemelőtti idők

a két irány nagyban foglalkozik e kérdéssel. Hogy a deduktívek különösen annak jogi részével vagy jogilag jelentkező kérdéseivel foglalkoztak, természetes, mert a társadalom első sorban hatalmi kialakulásában lesz szembetűnő, ebben pedig a jogi momentumok játszzák a legfeltűnőbb s legkönnyebben felismerhető szerepet; s így természetesen a jogászok kezébe kerül a társadalom, mint állam, mivoltának, természetének, olyan a milyen vizsgálata. De másrészt ezen gondolkodásmód a jelenségeket adott, s eléggé kis latitudeben fejlődő s változó kategóriáknak hajlandó felfogni, s így különösen minden tételesre fordítja figyelmét, ennél fogva első sorban a jogra mint legtételesebbre minden szabályozás vagy kapcsolat közt, mely az államban szerepel.

Itt aztán a jogi személy tana az, a melynek formájában ez a kérdés felvetődik, s megoldást keres. Gyakorlati szükség hoz magával olyan jogi szabályozást, melynél a jogok és kötelezettségek alanyának nem egy egyén, hanem az egyének bizonyos köre tétetik meg, helyesebben, ismertetik el. De ezenkívül is komplikált szerkezetű együttes fellépéseknek, érület- és érdekkialakulásoknak oly jelenségeivel találkozik az elmélkedő tudós ép úgy, mint a gyakorlati törvényhozó, melyeket jogilag is, ethikailag is figyelembe kell vennie, s melyek akarva nem akarva az egyéneken túlmenő személyiség vagyis lelki egység felismerésére vagy feltételezésére kellett, hogy vezessenek.

Másrészt a szociológusokat is izgatja ez a kérdés, annyival is inkább, mert egész világnézetük is végső sorban e kérdés fölvetésére s valamelyes válaszadásra készítet. Mikor ők a társadalmat is besorozzák a természet világába, s lényegileg összefüggő fokozatos jelenségsorozatot ismernek fel az anorganikus lét körétől kezdve föl a társadalomig, csak természetes, hogy itt ez utolsó fokon is keresni kellett az addigi fokok közt jelentkező kapcsolódási módot, azt t. i., hogy az előző fokon mutatkozó jelenség csoportosulások és természettörvények a magasabb fokon s körben is érvényesülnek módosult formában vagy új kombinációban. És így miután az állatoknál s fokozott mértékben az embernél szerepel az a plusz, az, a mit a lelki

s történelmen kívül álló helyek (etnográfia) jelenségeivel kapcsolatban állóknak, vagy egyazon töből fakadottnak tartják, s így amazoknak összetett fogalmainál (pl. hazafiság, szeretet, vallás, királyság) meg nem állanak, hanem fejlődési előzményeikre vezetik vissza, felbontják, s az így nyert elemeket synthesisre is felhasználják.

élet jelenségeinek nevezünk, ennek lételetét és hogy mily módon és mily törvények szerint jelentkezik, kellett a társadalomra nézve is keresni. Mert akár tekintette a szociológus a társadalmat organizmusnak, akár egy más, mondjuk hyperorganikus, »szociális« jelenségnek, az elől nem térhet ki, ha csak egész gondolkodási alapját nem akarja lerontani, hogy a társadalmat egységnek fogja fel, tehát az individuumokat mint alkatrészeket egybefoglaló új valaminek, mely a maga életét éli saját törvényei szerint; vagyis hogy ne az egyént tekintse a természet utolsó szavának. Ennélfogva keresnie kell a társadalomban is azt, habár változott formák közt is, a mi a megelőző fokon, az egyénben megvan, a psychét; és így elő áll a társas alakulatok lelki világának a kérdése és feleletet kér.

Igaz, hogy e sorozat ellen: anorganikus világ, organikus lények s köztük állat, ember s aztán társadalom, ellenvetést lehet tenni; és így azon következtetés ellen is, hogy tehát a következő magasabb fokon, a társadalomban keressük a psychét, mivel az előző fokon, az emberben már meg van. Tudniillik azt az ellenvetést lehet tenni, hogy nem ez a helyes sorozat: az állatok a fejlődés mind magasabb fokán, végül az ember, s aztán a társadalom, mert vannak állati társadalmak is. Tehát a társadalom nem az organikus lét végső legmagasabb foka, nem ebben a dimenzióban keresendő. Vagyis az élet jelenségei nem egy dimenzióban terjednek, nemcsak hosszirányban, az organikus lét különböző fázisaiképen. Hanem más iránya is van a fejlődésnek, t. i. egysejtű lét, organizmus és szocietas; és ez a, mondjuk, szélességi dimensio is figyelembe veendő. Némely élet csak az egysejtűségig viszi; sok más az organizmusig; még azután némely organizmusok társas egységekké, szocietasokká is fejlődnek. De ha így is fogjuk fel az élet hierarchikus felépítését s rendjét, a társadalomnak, mint egy életniveaunak felfogása, akkor is okvetlenül felteszi a kérdést: van-e annak külön psychéje?

2. Mindkét táborból tekintélyes számban vannak, a kik némely társas alakulat lelki egységét és így külön psychéjét is felismerni vélik s elfogadják. Csak az a baj, hogy kellő magyarázatot nem kapunk, a kérdés világosan nem fejtetik ki.

Ebben a hiányosságban szenvednek mindkét irány fejtegetései, úgy hogy nem látszik hiábavalónak e kérdést újra vizsgálat tárgyává tenni s ebben különösen arra törekedni, hogy szétválasszuk azt, a mit mint pozitív eredményt és magyarázatot

szolgáltathatunk attól a minősítéstől, a melyben e tényeket részeseíteni akarjuk, a mi már többé-kevésbé hozzátetés jellegével bír.

A szociológusok különböző álláspontjait e kérdésben monografikus részletességgel ismerteti Hegedűs Lorántnak igen érdekes dolgozata: »A szociológia sarktétele«, úgy hogy elég e munkára utalnom. A másik irány felfogásának irodalomtörténetét is egy nagy gonddal készült munka tárgyalja irodalmunkban, a Tegze Gyula műve: »Szerves társadalomiam elme-, leték és az állam személyiségének theóriája.« Mégis, mivel e mű szélesebb keretben tárgyal és így nagyobb vonásokban adhat csak ismertetést, nem tartottam feleslegesnek épen a szorosán idevágó főbb nézeteket egymás mellé állítani és így átvizsgálni, meddig jutottak a deduktívek, mennyire tisztázták a kérdést; és ezt annyival is inkább, mert épen e gondolkodásirány híveinél lép fel a legnagyobb pozitivitással e gondolat, sokszor szinte alapjául szolgál az államról vallott felfogásuknak, s így méltán várhatnánk ez oldalról kimerítő fejtegetéseket.

Azonban a deduktívek, ha konstatálják is a társadalom, vagy az állam lelki egységét, személyi voltát, azt szinte mint apriorisztikus tételt állítják oda, a nélkül, hogy annak lételét bizonyítani, megértetni, magyarázni tudnák. Azt mondhatnám, megelégszenek a konstatálással. Úgy hogy a kiben hasonló impresszió már van, vagy a ki esküszik a mester szavára, elfogadja, de a kételkedőt meg nem hódítják, a világosan látni akarót ki nem elégitik. Hogy mennyire elégnek látszik a konstatálás és nem kutatják a benső szerkezetet, példa rá Jellinek, a ki a Hobbes személyiségi elméletével annyira meg van elégedve, hogy azt mondja róla:¹ »Die spätere juristische Theorie hat diesen Ausführungen — abgesehen natürlich von der Verwerfung der naturrechtlichen Grundlage — nichts wesentlich Neues hinzufügen können.«

Pedig nyilvánvaló, hogy *Hobbes* személyiségi elmélete, eltekintve most attól a szerződési alaptól is, igen gyöngye s kezdetleges. Ő egyszerűen úgy képzei az állam személyiségét, hogy a társadalomnak minden tagja abban az alávetési szerződésben átruházza minden hatalmát és erejét egy emberre vagy egy gyülekezetre, vagyis, hogy egy ember vagy egy gyűlés minden egyes embernek személye helyett szerepeljen.²

¹ Jellinek: System der subj. öff. Rechte 32. 1.

² . . . id est ut unus homo, vei coetus unus Personam gerat unus-cujusque hominis singularis. Leviathan C. 17.

Igyekszik ezt többnek feltüntetni a pusztá megegyezésnél vagy az egyértelműségénél. Azt tartja, hogy abban az egy Személyben mindenkinek valóságos egyesülése van.¹ Ámde arra, hogy miben áll ez a vera Unió, a mi azt személylyé teszi, hogy értsük meg az egységgé válást, feleletet hiába keresünk. Alapjában az ő elmélete szerint csak abban van a személyiség, hogy az egyesek akaratukat egyezményileg alávetik egy egyén vagy gyűlés akaratának, tehát engedelmességet fogadnak, s így az az egy egyén vagy gyűlés minden ember nevében tesz, akaratát az engedelmességnél fogva mindenki magáénak vallja, s így az az összesség mint egy személy cselekszik. Végre is jogi formulává válik, a mint azt maga Hobbes is egy helyütt kifejti.² Vagyis Hobbes a mechanikus engedelmességi kapcsolat segítségével konstruálja meg az államnak személyi egységét az uralkodóban, útját egyengetve, sőt bizonyos tekintetben megalapítva a jogászai kezelés számára azt, hogy az államot személyiségnek kell felfogni, de magára a kérdés érdemére semmi felvilágosítást nem ad.

Ép úgy hiábavaló keresnünk *Rousseau*-nál felvilágosítást az »összlélekre«, a kinek »volonté general«-ja pedig ilyesmit látszik ígérni.

Az ő gondolkodása szerint is a természeti, szerződés előtti állapotban különálló egyéni erők egyesítettnek ily elv alapján »Chacun de nous met en commun sa personne et toute sa puissance sous la supreme direction de la volonte générale; et nous recevons encore chaque membre comme partie indivisible du tout.«³ Ő maga is azt mondja, hogy ily szerződés kifejezetten valószínűleg soha sem kötöttet;⁴ ennél fogva ez a formula csak a vezérlő gondolat, vagy azon viszony legáltalánosabb kifejezése volna, mely az emberek ezen állami egyesülésében az ő felfogása szerint szerepel és érvényesül. És így tőle is következtetlenség, ha mindjárt rá cet acte l'associationról szól, a mely pedig szerinte is sohasem történt meg, s az emberekben nem is tudatos, legfeljebb a természet jogászok által

¹ Est enim in Personam unam vera omnium Unió.

² „Instituitur civitas, quando homines sponte sua conventes singuli cum singulis *paciscuntur, ut cuicunque homini vei coetui pars major suffragiis suis Personam omnium gerendi Jus contribuit, illi omnes obedirent.*” Leviathan C. 18.

³ Contrat social. L. I. Ch. VI.

⁴ U. o. ötödik bekezdés.

lett azzá, s ehhez fűzi a corps moral et collectif létrejövételét. És itt megint, a hol a döntő ponthoz ér, a hol várnók e személynek, a personne publique-nek a magyarázását, megértését, megint csak állít, de nem magyaráz és nem bizonyít. Egyszerűen konstatálja, hogy ezen aktus által létrejön ez az erkölcsi és kollektív test, a mely ugyanezen aktus által nyeri egységét, közös *én-jét*, életét és akaratát, lequel reçoit de ce même acte son unité, son *moi commun*, sa vie et sa volonté.¹

És ez az új személy is, meglehetősen nehézkesen, oda-tapad az alkotó elemeihez, az egyes személyekhez, szinte nem tudja lelökni magáról a tojáshéját, mert Rousseau szerint a szuverénnek, miután az egyesekből, kik alkatelemei, van formálva, nincsenek s nem lehetnek ezek (az egyesek) érdekeivel ellentétes érdekei, sőt nem is árthat egyiknek sem, *il ne peut nuire à aucun en particulier*,² a mi meglehetősen gyarló külön-léte volna az új összakarathoz alkotó elemeivel szemben.

A mi keveset az összakarathoz, a volonté general, szerkezetéről mond, az is nagyon primitív, mechanikus felfogásra vall. Nem kell ugyan egyhangúságból keletkeznie (bár eléggé tévesen de jellemzően az egyhangúlag keletkezésben látja a volonté générale-t igazán s teljesen kifejeződve), de minden szavazatot számba kell venni; toute exclusion formelle rompt la généralité.³ Mindig a szavazásra gondol. És mikor a volonté de tous és a volonté general közt tesz különbséget, az elsőt csak az egyes magánakaratok egyszerű sommájának mondja és várnók ezzel szemben a volonté general összeszövődött struktúrájának a kifejtését, helyette egyszerűen átlagakarathoz minősíti a volonté générale-t: ... ôte de ces mêmes volontés (particulières) les plus et les moins qui s'entre détruisent, resté pour somme des différences la volonté générale.⁴

Az őszinte analízisnek ugyanez a hiánya, az összbenyomásoknak, érzéseknek kész objektív igazságokképen való ugyanilyen odaállításuk jelentkezik többé-kevésbé minden irónál, a ki e nyomokon vagy ily módszerrel halad tovább. *Stahl* nyugodtan

¹ Contrat social. L. I. Ch. 6.

² U. o., L. 1. Ch. 9. B. Constant azt írja róla, hogy plusieurs chapitres du Contrat social sont dignes des écrivains scolastiques du 15-e siècle. Ezek a helyek is odasorolandók.

³ U. o. L. II. Ch. 2. l'jegyz.

⁴ U. o. L. II. Ch. 3.

állítja, mint a mit tovább nem kell magyarázni, hogy a népakarat egy eredeti (ursprüngliches) szellemi elem, a mely az egyéneket áthatja, s nem eredménye az egyesek akaratának.¹

3. Az állam személyiségének egyik legnyomatékosabb hirtetője, a ki egyenesen pszichológiai alapon akarja az államélet jelenségeit magyarázni, Lorenz v. *Stein*, szintén csak állít, de nem bizonyít. Az ő egész okoskodási módja annyira ellentétben van a mi, jobb híjján úgynevezett természettudományi gondolkodásmódunkkal, hogy igazán nehéz még a kritika is. Tételeket állít fel, a melyeket el kell hinni. Pl. hogy bizonyítja, hogy az állam személy (értve itt mindig személy alatt öntudatalanyt, az öntudat fokáig eljutott lelki képességek alanyát). Azt mondja: Az emberi közösség szükségszerű, »an und für sich« adva van az emberi léttel, tehát nem folyománya a személyiség fogalmának, hanem ugyanazon lényeg kifolyása, melyből az is ered. Ha pedig ez a közösség az egyesek lényegével, melyekből áll, egyforma, s annak is kell lenni, mivel az egyesekből áll, úgy az, mivel az egyes személyiség lényegével bir, maga is személyiség. Vagyis megvannak benne mindazon mozzanatok, melyek a személyiség lényegét és tartalmát kiteszik.²

Érdekes gondolkodásának irányára, hogy miben látja tételei igazságának ismervét. »Hogy ez a fogalom helyes, arra az államtudományban csak egy bizonyíték van. Ez a bizonyíték abban áll, hogy az államéletben fellépő minden jelenség és kérdés, bármily tartalmú s terjedelmű legyen is, általa egyszerűen és világosan megoldható vagy legalább is a megfelelő helyre beállítható legyen. Ha ezt meg lehet tenni, úgy az állam lényegének és fogalmának kérdésére az államról szóló tudomány megfelelt.«³ Ez a kritérium, melyet ő egy tudományos igazság s bizonyítás helyességének megmérésére fölállít, nem egyéb, mint egy hypothesis használhatóságának kritériuma. De apriorisztikus jellegét még világosabbá teszik ilyes kijelentései: Der Staat ist eine — die höchste materielle — Form der Persönlichkeit. Es ist sein Wesen, seinen Grund in sich zu haben. Er kann so wenig bewiesen werden, und so wenig begründet werden, als das Ich. Er ist er selber. Ich kann ihn, wie das Ich, nicht aus einem Andern entwickeln. *Er ist die*

¹ Stahl: Rechts- u. Staatslehre. 4. Aufl. 2. Bd. 2. Abth. 143. 1.

² L. v. Stein: Verwaltungslehre. Die Vollziehende Gewalt. 3. s. k. 1.

³ I. m. 4. 1.

gewaltige Thatsache, dass die Gemeinschaft der Menschen, ausserhalb und über dem Willen der Gemeinschaft selbst ein eigenes, selbständiges und selbstthätiges Dasein hat.¹ Természetes, hogy ily gondolkodástól, mely az »én«-t s az államot is további felbonthatlan egységnek s abszolút kategóriának veszi, a felvetett kérdés megfejtését vagy csak magyarázatát is nem várhatjuk.

Tételekként állítja oda, hogy az »én« az államban külön szervet nyer az államfőben; az akarat a törvényhozó testületben, a tett a végrehajtó hatalomban, a nélkül, hogy e tételeknek az egyéni pszichológiával való kapcsolatát, azok helytállóságát vagy realitását valamivel bizonyíttatná, avagy megkísérlené az egyéni psychéből való összetevődését és kialakulását megmagyarázni.

Stein személyiségi elméletének nálunk legkiválóbb képviselője és továbbfejlesztője *Concha* is külön öntudatos személyiségnek látja a nemzetet, szól »a nemzeti személyiségnek nem egyéni összetétel útján létrejött közületi erejéről«.² Szerinte »Az állam akarat . . . még pedig nem egyes embernek, az államban levő egyesek fölött kiemelkedő uralkodónak, sem az egyesek többségének vagy összességének, hanem mindezekről különböző személynek akarata . . . Az államszemélyiség ezek változásai, átalakulásai ellenére megtartja azonosságát . . .«³ Majd: » . . . bekövetkezik a népeletnek olyan időszaka, a midőn a köz kiemelkedve alkotó elemeinek, az egyéneknek uralkodó hatása alól, *oly tudat keletkezik, melynek alanya nem az egyén, hanem maga a köz, mely nem az egyének öntudati állapotainak külső sommája, keletkezik oly akarat, mely az egyéni akaratoktól különböző*«.⁴ »A népben, a midőn állammá alakul, azaz nemzetté lesz, megvan a lelki jelenségeknek olyan egységes öntudat által való összefoglalása, önakarat által való irányzása és teremtése, a mit a lét személyi színvonalának nevezünk . . .«⁵

Az állam személyi életében való mozzanatok, öntudat, belső elhatározás, s a cselekvés sokszor külön egyénekben keletkezik szerinte; de a mozzanatok nem mindig válnak szét; vannak időszakai, midőn a köz fölé emelkedő egy lényben s

¹U. o. 5. l.

²Politika 189. l.

³U. o. 216. l.

⁴U. o. 217. l.

⁵U. o. 218. l.

egy teljesen ettől függő szervezetben él az állam, ismét midőn az államnak semmi külön szervezete nincs, hanem az az egyes államtagnak kifejezett vagy éppen csak szokás útján nyilatkozó akarataiban áll. Az egyes ember, kiből a nemzeti öntudat kiválóképpen él, akár egy választott vagy örökös fejedelem, akár egy nagy államférfi lehet. Az ily egyes egyénben foglalódik egybe a legélénkebben a nemzeti akarat, esetleg ez kelti föl a nemzetben szunnyadó akaratot s ezáltal valóban egygyé, osztatlan egészszé teszi milliók érzését, akarátát.

Annak, midőn kiváltkép egy egyénben él a nemzet, legélesebb ellentéte, midőn összes tagjainak szokásában, önként követett közkerölcsében látjuk csak a nemzeti akaratot nyilatkozni, vagy midőn összes tagjainak, illetve azok többségének kifejezett szavazata alkotja azt . . .¹

Concha a fentidézett helyek egynémelyikén egészen élesen formulázza a kérdést (megállapítás formájában), midőn szól oly tudatról, melynek alanya nem az egyén, hanem maga a köz, mely nem is az egyének öntudati állapotainak külső sommája; csak hogy sajnos, ennek megmagyarázásával adós marad. Hogy miért mondhatjuk azt, hogy egyes emberben a nemzeti akarat, az összesség öntudata él, vagyis, hogy a mi abban él, az nem annak az egyénnek öntudata s akarata, hanem azé a nemzeté, nem magyarázza s nem azt a még előbbre való kérdést sem, hogy van-e ilyen nemzeti, összességi öntudat (jól megjegyezve, nem úgy, hogy az egyesben a nemzetről, az összességről való tudat van-e, hanem az egyesektől külön öntudat, vagy általánosabban szólva lelki élet), és hogyan kapcsolódik össze az egyéni lélekkel?

4. A jogászokat is sokban az államnak miképpen való felfogása viszi e kérdés taglalására. Az államnak, mint az államfő személyétől külön személyiségnek a felfogása lassan válik ki az abszolút királyság gondolköréből abban a mértékben, a mint mind több-több része lesz akár formailag, akár tényleg az állam tagjai, az alattvalók érdekeinek s szempontjainak az államfő elhatározásaiban. Épen ennél fogva minálunk a szent korona tanában már korán, a nyugatot jóval megelőzve, külön válik, hogy mai terminológiával éljünk, az állam személyisége a király személyiségétől, csak elméleti kifejtése marad el. És csak német nyomon, a sokkal későbbi ily irányú német fejlődés

¹ U. o. 221. l.

folytán előállott német elméleti felismerést vesszük mi is át a mely a 19-ik század folyamán mind általánosabban vallja s behatóbban tárgyalja *Albrecht* nagy hírű fejtegetései után¹ az államnak külön, önálló személyiségét. E felfogás különösen az állam jogászai kezelésénél játszik mind mai napig nagy szerepet; s miután a par excellence jogászai munka terén a németek kétségtelenül vezető szerepet visznek az összes nemzetek közt, a többi jogi irodalmakban is az állam személyiségének tana többé-kevésbé túlnyomóvá vált.

Maga *Albrecht* már konstatálja, hogy az állam egy közület (*Gemeinwesen*), mely oly célokért van, melyek nem csak összegét teszik ki egyéni érdekeknek, vagy az uralkodó érdekeinek, hanem egy magasabb, általános *közérdeket* képeznek. Már ő felismeri, bár még csak jogászai alkalmazásban, az egyes életének szétválását: hogy egyrészt mint a közösség tagja lesz jogosítva s kötelezve; másrészt, máskor magáért, mint magán egyén; s így az első esetben a jogok, kötelezettségek alanya nem az egyes, hanem maga az állam, melyet így ezért jogi személynek kell gondolni.

*Albrecht*nek ezen fejtegetései bizonyos tekintetben tipikusak a jogászok későbbi fejtegetéseire. Bizonyos intuitív összefoglalással kiérzik az állam lelki egységét, a nagy, hatalmas tények, az állam organizált erejének megnyilatkozásai egység föltételezésére készítetik őket. Azonban ők ez adott jelenségekben megnyugosznak, ezek alapján végzik jogászai munkájukat; de mélyebb vizsgálatába annak, hogy hogyan is áll elő s mennyiben áll az, hogy itt többségből egység keletkezett, bele nem bocsátkoznak; vagy legfeljebb felületes pszichológiai analógiákkal elégszenek meg.

5. A jogászok részéről különösen *Gierke* az, kinek tanításai nagymértékben magukra vonják figyelmünket. Előzőinek, *Beseler*nek, *Bluntschlin*nak tétova tapogatózásaival vagy merész, de üres hasonlataival szemben öntudatos, bár psychologice még mindig nem eléggé bizonyított s magyarázott álláspontja van. Helyesen különböztet jogi és nem jogi (mondjuk természeti) alakulat közt; tehát a között, hogy létrejött-e valahol egy pszichológiai egység, több pszichológiai egységnek (embernek) olynemű összekapcsolódása, mely új pszichológiai egységnek ad

¹ Göttinger gel. Anzeigen. 1837. III.

létet s a között, hogy ez jogilag figyelembe vétetik-e vagy nem, vagyis jogalanynya (személylyé) teszi-e a jog vagy nem.¹

Részletekben sok helyes megfigyelései vannak, sokszor sokat ígérőleg nekimegy a kérdésnek, de a végén megáll s kielégítetlenül hagy. Így igen helyes, mikor azt mondja, hogy az egyes, miután magánélete mellett közéletet is él, képes akarátát (helyesebben öntudatát is) kettéosztani (spalten). Lelkében individuális és szociális érzelmeket s képzeteket egymással szemben önállósítani.² De aztán tovább nem űzi ezt a nyomot, hanem megelégszik annak kijelentésével, hogy így társas testeket (gesellschaftliche Körper) produkál, melyeket a tagok egyéni akarataival szemben az egésznek önálló akarata hat át, jár át, (durchherrseht) s képesít egységes életre.* Ép úgy konstatálja, de nem magyarázza, hogy annak a reális személyiségnek megvan a maga egységes közösségi tudata (einheitliches Gemeinbewusstsein).⁴

Megint közelít a kérdés csomópontjához, mikor arra a kérdésre, hogy mikor jő létre az ily összetett lény, így felel: »Es muss der zum Herrn der gemeinschaftlichen Sphäre berufene Wille durch Loslösung von den Individualwillen selbstständig und durch Herstellung einer socialen Organisation verkörpert sein.«⁵ Majd máskor beszél »von einer Verschmelzung der Willensgebiete nach innen.«⁶ De hogy hogyan olvad össze, hogyan készül ez organizációban az összakarat, hogy az miért nem tekinthető a szervet kitevő egyén akarátának, arra nem felel.

Mikor egy helyütt az állam keletkezéséről szól, hogy az később tudatos akarati tény által is alapítható, hozzáteszi: »ámde akkor sem egyéni akaratok egyesítése, hanem egy általános akarat teremtő ténye az, a mi az államot vagy az új államformát életre hívja«. Majd ». . . és ez nem sok egyén

¹ Gierke: Die Genossenschaftstheorie etc. 1887. 21. s k. 1. és különösen praegnansan 608. és 611. 1. Ugyané kérdésről megemlékezik már: Die Grundbegriffe des Staatsrechts című értekezésében is (Zeitschrift für die ges. Staatswissenschaft 1874) 175. s k. 1.

² Genossenschaftstheorie 708. 1. Grundbegriffe 301. 1.

³ U. o. 25. 1. Bövebben, de megint csak jogászai vonatkozásokban a 707. lapon.

⁴ U. o. 627. 1.

⁵ U. o. 122. 1.

⁶ Personengemeinschaften und Vermögensbegriffe in dem Entwürfe eines Bürg. Gesetzbuches das Deutsche Reich. 54. 1.

akarategyesülése volna, hanem a sok egyénben elevenen élő (lebendigen) és csak pillanatnyilag formátlan általános akaratnak (Allgemeinwillens) egységes ténye, a mely saját lételét igenli (sein eigenes Dasein bejaht) és annak alakját megteremti».¹ Ez megint viruló metafizika. Mi az az Allgemeinwille, mely formátlanul él az egyénekből? Megint csak olyan ködkép, melyet ha meg akarunk fogni, szétfoszlik az úrben, ugyancsak szól, mint tovább nem magyarázandóról, a Gemeinbewusstseinről, a közösségi tudatról, s a mint az általános *akarat* lecsapódása (Niederschlag) az állam, úgy az az általános *öntudat* folyamánya is.² Mind merő kép és tétova árny.

Majd azt mondván, igen helyesen, hogy az emberek kettős jelleggel bírnak: egyének magukra és tagjai valamely emberi kapcsolatnak s így kettős az emberi öntudat s törekvések iránya, egyszerűen odaállítja a tételt: « . . . hogy az emberi lét összefoglalata (Inbegriff) ép oly kevésbé lenne kimerítve az összes egyének élettartalmának egyszerű összeadása által, mint a mily kevésbé lehetne azt a faj élete egységes mozzanatainak pusztán kiemelése által kifejezni. így előáll számunkra az egyének létezési rendjén (Daseinsordnung) fölül egy másik önálló létezési rendje az emberi közösségeknek (Allgemeinheiten). Az egyes szellem, egyes akarat, egyes tudat fölött fölismerjük ezerféle életnyilvánulásaiban a közszellem (Gemeingeist) közakarat és köztudat reális létezését. És nem képletesen, hanem a szó szoros értelmében szólnunk »Gemeinwesen«-ről,³ közösségi lényről (közület) az egyes lények fölött.«⁴

Mindezt állítja, de megmagyarázni, sőt megvizsgálni is elmulasztja.

Hogy Gierke is így megáll, s nem magyaráz és nem bizonyít, annak oka valószínűleg az, mert végre ő is a lelki egységet egy fölismer, de úgy látszik tovább nem elemezhető ténynek tekinti, a melynek összekapcsolását az egyéni pszichológiával meg sem kísérli, sőt az »organikus elmélet«-től adott magyarázata szerint (Van Kriekennel szemben) csupán külső

¹ Die Grundbegriffe etc. 305. 1.

² U. o. 311. 1.

³ Lefordíthatatlan fordulat. Gemeinwesen = (jobb magyar szó híján) közület. De benne van a Wesen szó, hogy az lény, s éppen ezen szó származtatási oldalára helyezi itt Gierke a fősúlyt. Hogy a Gemeinwesen „köz-lény” szemben az egyes lényvel.

⁴ Die Grundbegriffe des Staatsrechts 302. 1.

hasonlatosság az, a mi az organizmus s személyiség s más ily kifejezéseknek használatára viszi. így aztán más alkalmasabb kifejezést nem találván rá, nevezi többek közt »die unsichtbare Einheit in der Vielheit als die für das geistige Wesen des Ganzen substantielle, mit einheitlichen Willen begabte »Persönlichkeit« des Staates«. Ez okból szerinte mindez és sok más hasonló kifejezés többé-kevésbé közjogi terminus technikusokká verődött ki, és jogászai gondolatartalmuk mind pontosabban megállapítottatott . . .¹

A Gierke hű tanítványa, *Preuss*, sem tud semmi újat hozzátenni; nála a párhuzam az: az egyének fizikai organizmusok, s szerveikkel fizikailag függnek össze; a közületek (Gemeinwesen) jogi organismusok, s orgánumaikkal jogilag függnek össze.² Épily keveset mondó, mert nincs megvilágítva az a tétele, hogy az összességi élet megértéséhez nem juthatunk, ha szem elől tévesztjük azt a valóságot, hogy a szerveinek akaratól specifikusan különböző akarata van az államnak.³ Ez igaz is, nem is, a szerint, hogy hogyan értjük. S ilyen állítást el is hihet valaki, nem is, egyéni hajlandósága szerint, mert sem bizonyítva, sem magyarázva nincs. Mert külön akarata van az államnak a szervétől, ha arra gondolunk, hogy az egyszersmind egyes egyén is, egyéni psyche alanya; de nincs külön akarata, ha a szervet, mint szervet vesszük, s az ebben létrejött akaratot a többi szervezetével való összekapcsolódásában, s az őt ért hatások osszeredményének tekintjük, mert ez épen nem egyéb, mint az állam akarata.

6. A Gierke ösvényén halad s talán legtovább jut, bár kielégítő magyarázatot szintén nem ad, *Haenel*.

Oly közösségi akaratot ismer, mely más, mint az egyéni akarat vagy mint bizonyos számú egyéni akaratok véletlenül egyező összege.

A midőn egy egyesnek vagy több egyénnek, avagy a többségi határozatokban jelentkező egyének összegének az a képessége elismertetik, hogy a közakaratot képezze (darzustellen), a mennyiben akarataknak, függetlenül az egyes akaratok meg-egyezésétől, közérvényűség tulajdonítatik, az összesség akarat és cselekvési szerveket kap. Ezáltal az összesség tagjaival szem-

¹ Die Grundbegriffe 283. 1.

² Preuss: Gemeinde, Staat, Reich. 1889. 157. 1.

³ U. o. 158. 1.

ben is és harmadik személyekkel szemben is, mint valóságos akaró és cselekvő lény jelentkezik.¹

Jó irányban halad Haenel, mikor a szervek felé fordítja figyelmét, s ott keresi a megoldás súlypontját, ám ezt a szempontot csak érinti, de ki nem dolgozza; és nagyon hiányos, mikor az összesség akaró, cselekvő egyéniségét csakis az embereknek elismerésére alapítja.

Ugyanő Seydellel szemben, a ki merőben tagadja az államnak személyiségét², hangsúlyozza, hogy ily összességeknek ép úgy meg vannak a közösségi akarat viselésére szervei (organische Träger), mint a hogy az emberi szervezet viselője (Träger) az egyéni emberi akaratnak.³ Lényegileg az alá- és fölérendeltség, tehát az uralmi viszonyban látja e közösség főjellemvonását, a mi azonban nagyon szűk s csak egy oldala a kérdésnek.

Seydel másik ellenvetésére, hogy nincsen akarat önmagában, an und für sich, hanem mindig emberi egyén által képzett akarat, azt feleli, hogy ez igaz, de az emberi egyedek akarata által egy külön önálló akarat alakulhat. De hogy hogyan, mi módon, nem mondja.

Azt, hogy a közösségi akarat (Gemeinwille) az összesség és mégis az egyesektől különálló, abban a két momentumban látja, hogy megalkotásában nincs föltételezve a közösségben részes egyéni akaratoktól és mégis ezen akarat tartalma a közösség céljai által van meghatározva.⁴ Nyilvánvaló, hogy ez minden, csak nem magyarázat, sőt petitio principii. Honnan valók azok a közösségi célok, a melyek az egyéniektől függetlenek? Ha vannak, azok csak úgy lehetnek, ha van külön közösségi tudat. Ámde éppen ezt kellene bizonyítani. De merőben formalisztikus okoskodásával ehhez nem jut.⁵

¹ Haenel: Die vertragsmässigen bemente der Deutschen Reichsverfassung 1873. 59. 1.

² „... die Persönlichkeit des Staates ist nur etwas Vorgestelltes, nichts Wirkliches, da wirkliche Persönlichkeit nur dem Menschen „zukommt.“ Seydel: Der Bundesstaatsbegriff (1872) Staatsrechtliche und politische Abhandlungen. 1893. 3. 1. Ugyancsak ő Annalen des deutschen Reichs. 1876. évf. 641. s k.

³ Annalen d. d. Reichs. 1877. 79. 1.

⁴ U. o. 81. 1.

⁵ A német jogászoknak e tárgyban hasonló szemrehányást tesz Michoud is (La Notion de personnalité morale, Revue du droit publique. XI. k. 195. 1.) „... ils se contentent sur ce point d'une simple affirmation

Nehezen egyeztethető össze Haenelnek itt vázolt felfogásával az a végkövetkeztetés, melyre e kérdésben egy későbbi művében¹ jut, hogy t. i. visszautasít minden oly felfogást, mely a testületi kötelékben *egy* lényt, *egy* személyt, *egy* akármí módon az egyénektől különvált s önálló összességet lát. Szerinte ily felfogás kiegyenlíthetlen ellentétben áll azzal a tényvel, hogy az ily testületi kapcsolódás nem egyéb, mint összeműködő emberi s ezért egyéni akaratok *viszonya*. »Denn ausserhalb und abgesehen von Individuen giebt es einen *menschlichen* Willen nicht«.

Akár legyen ez nézetváltozás, előbbi felfogásával szemben; akár csak azon előbbi tanokból levont következtetéseket jelentse, mindenkép helytelen. Az egységnek nagyon szűk felfogása, különösen mikor azt a *viszonynyal* állítja szembe. Igaz, hogy emberi egyének nélkül való akarat nincs; de hogy egyéni akaratokból új összakarát keletkezhetik, azt az ép úgy nem zárja ki, mint nem zárja ki az a tény, hogy idegsejt nélkül lelki jelenség nincs, azt, hogy az idegsejtek összessége az egyestől külön álló új, egyéni emberi lelki életet teremt. És ez a felfogás épen nem jelenti azt, a mit Haenel gondol,² hogy t. i. ennél fogva az egésztest a részekről külön váltan kellene gondolni, vagyis az egésztestet a tagok, az alkatelemek *nélkül*, a mi bizonyára abszurdum volna és csakugyan nem találónok analógiáját az organikus világban. Az, hogy az összszemélyiség s annak lelki élete egy külön valami a tagok, az alkatelemek mellett, nem azt jelenti, hogy *azok nélkül*, hanem hogy azok bizonyos kapcsolódása által egy új, az egyes alkatelemek minőségétől különböző, új minőségeket feltüntető egység állott elő; mint a hogy az egyes sejtek mellett a szervezet más és új valami.

7. Kevéssé viszi előbbre e kérdést *E. Zitelmann*.³ Abból indul ki, hogy a világ összes jelenségeinek vizsgálata arról győz meg bennünket, hogy több egyes egységgé lesz, mihelyt organikusan egyesül, a mely egység egészen új, az egyestől különböző reális és létező lény, de mégis ugyanoly minőséggel

ils ne montrent point le processus de cetté volonté, ni les qualités qui peuvent la rendre respectable. Une simple affirmation ne suffit pas cependant; car l'existence de cette volonté collective n'est rien moins qu'évidente.*

¹ Haenel: Deutsches Staatsrecht. 1892. 99. s k. 1.

² I. m. 99. 1. 4. jegyz.

³ Begriff und Wesen der sogenannten juristischen Personen. 1873.

bír, mint a minővel az azt alkotó egyesek közösen bírtak.¹ A példákban, a mit a megismerés különböző tereiről felhoz, az egység lélektani vagy ismerettani fogalmával operál nem nagyon mélyrehatólag. Egyáltalában, szerintem, különbséget kell tenni azon egység közt, a melyet a mi szemléleti módunk, felfogásunk hoz létre cél, folytonosság stb. alapján, s a közt, a melyet mint egymásrahatások eredményét ismerünk föl annak. Így pl. könyvtár, a hol a könyvek egymás mellett létele semmi új eredményt, belső egységet létre nem hoz, bár lelkünkben az egység fogalma előáll; s ezzel szemben állam, a hol nemcsak a képzetünk foglalja egységbe, hanem fel is ismerünk egymásrahatás s állandó összekapcsolódás folytán előállott bizonyos egységet.

Tovább menve, a személyösszességeknél azt tartja, hogy az emberek akarata lett egyesítve és pedig a közös cél által.¹ Nem veszi figyelembe, hogy maga a célkitűzés és kialakulás már az öszszemélyiség pszichéjének a munkája.

Bernatzik szerint a fizikai organizmusok a társulási organizmusoktól lényegesen különböznek abban, hogy a fizikai organizmusban az akarat egysége a természet által van adva, míg a kapcsolati organizmusban (Verbandsorganismus) egyes akaratok sokaságából még csak létre kell hozni azon mozzanat által, melyet az akaratszervezésnek (Willensorganisation) neveznek.¹ Az egyes fizikai személy és a jogi személy közt az akarat mivoltát (Beschaffenheit) tekintve, különbséget nem lát. Mert mindig elengedhetlen egy állandó s folyton megújuló lelki folyamat a cél megvalósításához. »Ha egyidejűleg vagy egymásután tevékeny emberek csoportjában egy összcélra való törekvés kötelező szabálynak el van ismerve, úgy ezzel a célt megállapító egyéneknek az ő többi céljaiktól való olyan leválása (Ablösung) lesz lehetségessé, hogy ez a cél már most, a hogy mondani szokták, a saját életét kezdi élni; mert megtalálta az akaratot, mely azt állandóan [megvalósítja]. Ezt a célt most már nem a társak céljai vagy az úr céljai végett valósítják meg, hanem maga céljává vált egy akarat tevékenységnek, »önczéllá« lett. Vagyis ez a cél már nem a saját célja a társaknak, vagy az úrnak, de viszont tőlök nem is idegen.

¹ U. o. 79. 1.

¹ U. o: 93. 1.

¹ Kritische Studien über, dea Begriff der jurist. Person etc. Archiv, für öff. Recht V. B. (1890.) 277 1.

Összeesik a jelenlegi és jövőbeli társak *átlagérdekével*, tehát nem mindig az egyesek érdekével, sőt azokkal ellentétes is lehet. Ezen összeütközések lehetetlenné tennék egy össz cél megvalósítását, ha nincs egy akarat, mely ez ellenkező magánérdekeket azon össz célnak alárendeli; szükség van tehát egy akaratszervezetre (Willensorganisation). De ezen akarat viszont nem használható fel az alany külön céljai érdekében, csak egy eszköz az össz cél fentartásához, s így ez által határolt. Ilyen emberi kapcsolat, mely az össz célt az akarategyesítés eszközével éri el, lesz egy közület (Gemeinwesen).¹

Látjuk, mennyire formalisztikus és pszichológiaellenes ez az egész okoskodás, A célokat külön az űrben lebegő valamiknek képzelem, a melyek támogatására aztán akaratokat szerveznek, a helyett, hogy az emberek között előálló közösségi lelki életet keresné, a melynek nyilvánulása az érzelm s ebből akaratkialakulás, mely lelki folyamatok egyik mozzanata azon állapot képzetének tudatra jutása, a mely kívánatosnak látszik, s a melyet célnak nevezünk.

Már most a közülettel szemben megkülönbözteti, mint két szélsőséget, egyrészt azon kapcsolatot, a melyben csakis az uralkodó akarata érvényesül (paterfamilias, rabszolgatartó úr), másrészt azt, hol az egyes társaké, mely per excellence »társulat« (Gesellschaft). Ez és a közület közt a lényeges különbséget abban látja, hogy itt a társulatban közös célok soha sem jönnek ellentétbe az egyéniakkal. Pedig ez sem áll: itt is csak fokozati különbség van; a részvénytársaság konkrét célja, pl. ház vétel, ellentétben állhat az egyes tagéval. A végcél, hogy a részvény minél nagyobb osztalékot hajtson, egyezik az egyes céljával, de nem teljesen; mert az egyes célja, hogy minél nagyobb gazdasági előnyben részesüljön. E cél egyik, de nem mindig egyetlen módja a részvényosztalék emelése. És lehet, hogy az egyes tag e célját, hogy minél nagyobb anyagi előnyhöz jusson, nem is a részvényosztalék emelése által éri el leginkább; s így az ő érdeke nem is esik össze az egész érdekével (Pd. mint igazgató minél nagyobb fizetést akar magának). S csak ily viszony van, sokszorosan nagyítva s komplikálva, más összemélyiség, közösség egészének s tagjainak érdekei közt.

A lélektani kialakulás menetéből nem sokat magyaráz. Azt mondja, hogy »Die Bildung eines Gesamtzweckes is ein

¹ U. o. 241. 1.

intern-psychologischer Vorgang, dessen Dunkelheiten dadurch natürlich potenzirt werden, dass er sich sehliesslich in einem Gedankengang (der »Anerkennung«) einer unbestimmten Vielheit von Menschen verliert«. Ha szerződés van, akkor világosan öntudatos. De lehetnek ily együttes célok öntudatlanok is. Különösen az úgynevezett természetes összalakulatoknál (»gewordene« Körperschaften, szemben az önkéntesekkel, gewillkürte Körperschaften). Bernatzik hajlandó felvenni öntudatlan ezélokát is, különösen hogy így az ily természetes alakulatok »ézel-talanságának« felfogását kikerülje.¹ Nyilvánvaló, hogy itt egyrészt a cél fogalmát igen tágan veszi, másrésztől nincs is rá szükség. Igen is vannak ösztönszerű cselekedetek és cselekvési sorok; majd köztük világos célok elérésére szolgálók is felmerülnek. Kétségtelen, hogy oly alakulatoknál is, mint a törzs, község vagy állam nem lehet egy szóval eldönteni, hogy cél-tudatos alakulat-e vagy nem. Először is legmagasabb mai fokán is az össz-cél csak filozófiai abstractio eredménye. Tulajdonképp konkrét egyes célok mozaikja. De természetesen, korábbi primitívebb stádiumaiban (az egésztest tekintve) öntudatlan cselekvések sokkal gyakoribbak, túlnyomóbbak.

Bernatzik két lényegest lát a közületben (Gemeinwesen):

1. egységes saját össz-cél, 2. egységes önálló akarat az elsőnek megvalósítására. Ebben szerinte meg van az a követelmény is, a mit felszoktak állítani, hogy ez az akarat, mely így uralkodóvá tétetik, ne a saját külön céljait, hanem az össz-célzt valósítsa meg.² De ezzel csak visszaesik abba, hogy azt az akaratot egyes emberének tartja, mely a maga ilyen minőségében szerepel mint összakarat is; vagyis nem látja át annak az egyéni akaratnak átalakítását összakarattá, a mint az az össz-személyiség szervezete által történik.

Szerinte az a különbség, hogy a fizikai organizmusnál lelki egység van, a kapcsolati organizmusnál lelki többsége az egyes akaratoknak, mely csak közvetve lesz egységgé, ez a különbség nem elég arra, hogy a kapcsolati organizmust az organizmus fogalmából kizárjuk. Mert mindkét organizmusban közös az a vonás, hogy egy-egy részök, a fizikainál a »tagok« (Glieder) a kapcsolatinál az akarat vivői (Willensträger) azon alkatelemei az organizmusnak, melyek a külvilággal érintkezésbe lépnek. Mindkettőnél első pillanatra úgy látszik, hogy

¹ I. m. 248. 1. 226. jegyz.

¹ I. m. 276. 1.

maguk cselekszenek. De a fizikai organizmusnál ez csak látszat, mert azon mozgás előfeltétele egységes lelki folyamat. A kapcsolati organizmusnál az uralkodó akarat viselői önállóan cselekednek, s az ő egyéni cselekvéseiktől csak a célban, melyre irányulnak, különböznek. Ezért jó ezekre a »szerv« elnevezés, mert ezzel jeleztetik, hogy ez az uralkodó akarat, ha szervképpen cselekszik, nem a viselőjének érdekét, hanem az összérdekét valósítja meg. Úgy hogy szerinte a »szerv« önállósága a fizikai organizmusnál csak látszat, a kapcsolatnál reális valóság.¹ Szervnek azonban az organizmusnak csak azon részét veszi, a mely az összességet megkötő akaratot létrehozza.

Kétségtelen, hogy ez a felfogás, melyet Bernatzik kifejtett s a mely legtovább haladt azon a téren, a meddig a jogászok mentek, nagyon hiányos úgy lélektani megalapításában, élettani analógiáiban, mint magának a főkérdésnek megvilágításában: hogy hogyan lesz abból a sok egyes akaratból egységes összességi akarat.

8. A németekkel egy irányban halad egy pár francia. Így *Michoud* az erkölcsi személy fogalmáról írt értekezésében² a jogi személyhez kettőt kivan: az egyéni érdekektől külön álló érdeket és oly szervezetet, mely alkalmas arra, hogy kifejtse egy közakaratot (*volonté collective*) mely képviselje és megvédje ezt az érdeket. Itt is mindjárt szembeötlik az a pszichológiai tévedés, mely az érdeket külön függetlenül állítja oda és külső támasztékul hozzá az akaratot. Pedig a szervezet ép úgy kell az érdekelismerésre, mint a vonatkozó akarat kialakulásra.

És azután: ha nincs kollektív öntudat, honnan van kollektív érdek, mely nem esik egybe az egyesek érdekével.

Ép oly hiányos a másik rész konstrukciója. Az összakarat szerinte alapjában (mint magát kifejezi: metafizikailag) nem egyéb, mint a külön egyedek akarata, csak társadalmilag (*socialement*) tehát gyakorlatilag kell vagy lehet azt a csoport akaratának tekinteni.³

A kollektív akarat az államban kialakul vagy egyértelműség, vagy erőszak által. Az alsóbbrendű alakulatokban szerinte egyértelműség az alapja. Csak a részletekben lesznek nézeteltérések, de ezekben a döntést minden tag elfogadja azon

¹ I. m. 278. 1.

² La notion de personnalité morale. (Revue du droit public. XI. k.)

³ I. m. 222. 1. valamint 226. 1. is.

alkotmány szerint, a melyhez ő is hozzájárult, s folyton hozzájárul, mert hisz megmaradt a társaság tagjának.¹ A mint láthatjuk, egészen felületes, s csak a jogi formalizmus szemüvegén át való szemlélet, akkor is, mikor a társadalmi (nem jogi) szerkezetet véli vizsgálni. Nem tud a kérdés világos átértéséhez jutni; ily kifejezések, hogy a jogi személy képviselője *megtettesíti* valami módon a jogi személy akaratát (incarne en quelque sorte la volonté de la personne morale)² megint csak visszaesés képekbe, melyek, még inkább mint a szavak, akkor állítanak be, mikor a világos gondolat hiányzik.

Michoud-nál sokkal jelentékenyebbnek látszik a *Hauriou* elmélete.³ Ő a képviselet jelenségének a realitásából indul ki. A képviselő és a képviselt akarata egyesül; s minden együttes munkásságban, a mikor határozatot kell hozni, a belső erők játéka folytán egy emberi akarat úrrá lesz a többiek fölött. Az bizonyos, hogy az így mindannyiszor kialakuló akarat nem oly állandó s egyugyanaz, mint a minőnek a jog tekinti s a jogi személy. De hiszen, érvel Hauriou, a természeti személy akarata is változó, közben szünetelő, intermittens, és mégis a jog azt is állandó egynek veszi.

De hát hogyan jó létre ez az egyakarat? Ő azt a testület tagjai képzetének egyezőségére alapítja. A testület tagjainak képzetei vannak az egyesületről, annak céljáról, érdekeiről, jogairól, azon cselekményekről, melyek e jogok érvényesítésére szükségesek. Mindezekre a pontokra nézve, a képzetbeli egység az egyértelműség folytán áll elő. Vagyis Hauriou lényegében a tagok egyértelműségére alapítja az összemélyiség lelki egységének realitását, a mi magában is helytelen felfogás, mert mint alább látni fogjuk, az egyértelműség, még ha meg volna is, épen nem jelenti az új lelki egységet; másrészt pedig az ő felfogása legfeljebb az önkéntes társulásokra állhatna meg, a hol az egyértelműség legalább abban nyilvánul, hogy az ellenkező határozat daczára a tag önként benmarad a kötelekben, (bár ez is nagyon sokszor más okok által előidézett), de nem állhat semmikép az államra, a hol kényszerrel is

¹ I. m. 220. 1.

² I. m. 227. 1.

³ Elméletét, melyet a *Revue general du droit*-ban (1898), majd a *Lecons sur le Mouvement social*-ban fejtett ki, csak azon közlésekből ismerem, melyek Michoud fentidézett értekezésében foglaltatnak.

érvényesíti az összesség az akaratát az egyessel szemben, a mikor tehát nyilvánvaló a képzetek disharmoniája.

Hauriou elejtette azt a néhol általa megérintett fonalat, mely az elméknek egymásra hatásában áll s mely a kérdés megoldásához közelebb vezet. Egyáltalában a dolog jogi oldalát, hogy minek tekinti, hogy tekinti a jog ezt a dolgot, tudatosan háttérbe kell a kérdés vizsgálatánál szorítani. A jog szerepelhet itt, mint a pszichikai kötelékek egyik módja s annyiban figyelembe vehető, de máskülönben a jogi megítélés ép oly kevésbé tartozik itt is, a kollektív lélek vizsgálatánál, a helyes felismeréshez, mint a hogy az egyéni lélek törvényeinek vizsgálatánál nem szerepel, mert csak következmény s nem alkatelem, a jogi beszámítás, jogalanyiség, stb. kérdése.

Így végigtekintve a jogászok s állambölcselek során, kik az összességi tudat kérdésével behatóan foglalkoztak, látjuk, hogy a kérdés megoldását itt hiába keressük. Inkább bizonyos intuitív felismerést találunk náluk: a végeredményt sokszor igen helyesen állapítják meg; kiérzik az ösztudatot, összakaratót, de a pozitívitás, melylyel odaállítják, sokkal nagyobb, mint az, melylyel magyaráznák és bizonyítanak.

(Folytatjuk.)

Jászi Viktor.

A XIX. SZÁZAD TÖRTÉNELMÉBŐL.

I. A februári forradalom.

Mindazok, a kik történelmi kézikönyveinket és történelmi oktatásunk módszerét modern szempontok szerint vizsgálják — első látásra is nagy hibákat és hiányokat fognak találni bennök. Kétségtelen, hogy középiskoláink legnagyobb része történelem címén száraz adathalmazokkal terheli meg tanulóinak memóriáit, az általános nagy szempontokról, a belső mozgóerőkről, a történelmi tények gazdasági indokairól alig esik szó. De még ennek a történelmi tanításnak is elhanyagolt mostoha gyermeke a legújabb kor történelme. A kézikönyvek legnagyobb része pár oldalon végez mindazzal, a mi a bécsi kongresszus óta történt. Az iskolai oktatás még erről a pár oldalról is alig vesz tudomást, mire rájuk kerülne a sor, már rendesen kifogyott az időből is. Az érettségit tett fiatal ember, ha jó az emlékezőtehetsége, évek múltán is bír homályos fogalmakkal a lützeni csatáról, a Valois házról vagy a piros és fehér rózsa harczárói, ámde soha sem hallotta Mazzini, lord Palmerston vagy Louis Blanc nevét. És azoknak kivételével, a kik a történelemmel szakszerűen foglalkoznak, csak igen keveseknek nyílik alkalmuk az elmulasztottat később pótolni, úgy hogy lépten-nyomon tapasztaljuk, hogy épen az úgynevezett intelligens osztályok tagjai az utolsó száz év történetét alig ismerik.

Fölösleges volna ezen a helyen hosszasan bizonyítani azt a fontosságot, a melylyel épen ennek a kornak ismerete mindazok számára bír, a kik a történelmet nem a chronologia szempontjából fogják fel, a kik a történelemben nemcsak csaták leírását, királyok és hadvezérek élettörténetét keresik. Nem kell

a »Kommunistisches Manifest« álláspontját a maga teljes rideg-ségében elfogadnunk, nem kell a történelemben csak elnyomók és elnyomottak szüntelen harcát látnunk, hogy a legújabb kor történetében a nagy osztályharcokat meglássuk. Az utolsó százszázötven esztendő története szervesen összefüggő egész, a melynek ismerete nélkül a jelent megérteni, a jövővel számolni teljes-séggel lehetetlen. A ki a történelemmel, mint társadalomtudománnyal akar foglalkozni, annak első sorban ebbe a korba kell belemélyednie. Ez a feladat nem könnyű és bizonyos tekintetben talán nem is érdekes. A kik a történelemben a dekorációkat keresik, a kiket hajlamuk jelmezek és fegyverzetek felé von, a kik a középkor góth romantikáját, a renaissance csillogó színeit szeretik, azokat az előtérben álló gazdasági és osztály-szemponatok szürkesége csakhamar vissza fog ismét riasztani. Másrészt azok is, a kik ezeket a szempontokat találják érdekesnek, csak nehezen tudnak eligazodni közöttük. Egy-egy esemény megértéséhez a legkülönbözőbb tényezőket kell figyelembe venni, a melyek néha a legcsodálatosabban hatnak egymásra, a legváratlanabb, az első pillanatra szintén hihetetlen eredményeket hozzák létre. Semmi sem igazolja ezen állítás igazságát jobban, mint az a forradalom, a melylyel ezen cikkben foglalkozni akarunk.

A februári forradalom irodalma alig két hónapja ismét egy új munkával szaporodott meg. Egy párisi irodalmi vállalat, a »Cahiers de la Quinzaine« júniusi füzetében újra kiadta Louis Menardnak, »Prologue d'une Révolution« című — először 1848-ban megjelent — könyvét. Egy elfelejtett embernek elfelejtett műve fekszik ismét előttünk. A kiadó elfogultsága kell ahhoz, hogy Menard személyében vagy irataiban különösebb érdekességet találjunk. Ő is egyike volt azoknak a fiatal embereknek, a kik a szellemi proletariátusból kikerülve a munkásosztály érdekeiért harcoltak, a kiknek típusát Hugo Viktor a »Nyomorultak«-ban oly mesteri módon rajzolta meg. A 48-as párisi forradalom a 26 éves Menardt Blanqui követői között találta. Ő is részt vett a proletariátus nagy halálküzdelmében Cavaignae polgári katonái ellen, ő is ott állott a barrikádokon, a melyek egymásután estek el, hallotta a sortüzeket, a melyek újabb és újabb foglyokat végeztek ki és a szíve mérhetetlen nagy keserőséggel telt meg. Verseiben a daczos, engesztelhetetlen boszú hangján siratja meg a barrikádok lemészárolt védelmezőit; most újra kiadott történelmi művében pedig vádiratot hagyott hátra a júniusi véreng-

zések ellen. A könyv tulajdonképeni súlypontja a júniusi harcok leírása, és ezt a leírást Louis Napoleon 49-es köztársasága oly izgatónak találta, hogy a szerzőt börtönnel büntette érte. A munka többi része azonban nem mond különösen érdekes dolgokat, a fiatal szerző nem tudott — nem is tudhatott — felemelkedni arra a nyugodt, objektív magaslatra, a melyen ugyanezen időben Karl Marx ugyanennek a forradalomnak belső evolúcióját megírta. Mindennek daczára azonban Menard könyvében is sok olyan találunk, a minek a februári forradalommal foglalkozók jó hasznát vehetik.

És alig van eseménye az utolsó száz esztendőnek, a mely a modern történetírás figyelmét annyira megérdemelné, mint épen a februári forradalom. Ha egy vízcseppet erős nagyító üvegen keresztül nézünk, nyüzsgő, forrongó világ jelenik meg a szemünk előtt, a melyben a banális hasonlat már annyiszor az emberi élet tükrét látta. Egy ilyen történelmi vízcsepp a februári forradalom. Mindazt, a mi száz esztendő történetében benne van, megtaláljuk — mintegy összeszorítva — a februári napok történetében. Egy óriási káosz az egész, a melyben az elmúlt század összes irányai küzdenek egymással. Nincsen áramlat, a melynek képviselői ne jelennének meg a februári köztársaság színpadján. A legcsodálatosabb szövetkezések nyomon követik egymást. St. Simon követőinek befolyása, Louis Blanc új iránya, Blanqui sötét fanatizmusa és Proudhon tagadása egyidőre összeolvad egy Larochejaquelin törhetetlen Bourbon-hűségével, egy Lammartine frázisaival, egy Odillon-Barrot dinasztikus meggyőződésével. Mások kezdik meg a forradalmat, mások folytatják és mások végzik be. A dinasztiahoz hű polgári ellenzék harczából, a mely csak egy gyűlöletes kormányt akar megbuktatni, a munkásosztály harcza lesz, a mely a polgári királyságnak véget vet ugyan, de a mely nem a szociális, hanem a polgári köztársaságot állítja helyébe. Négy hónappal később a polgári köztársaság halomra kartácsoltatja azokat a munkásokat, a kik megcsinálták, hat hónappal később pedig ugyanazok a munkások, a kik februárban Lajos Fülöpöt angol száműzetésbe küldték, angol száműzetésből hozzák haza szavazataikkal Napoleon Lajos herceget és segítségére vannak, a mikor a köztársaságot abszolút császársággá változtatja át. Az ellentétek egész sorozata követi egymást tíz hónap alatt, és első pillanatra ezek az ellentétek érthetetleneknek látszanak. De csak az első pillanatra. Ha végigmegyünk a februári forradalom történetén,

ha sorra vizsgáljuk az elemeket, a melyek részt vesznek benne, ez ellentétek mindegyikét megvilágítva és megmagyarázva látjuk.

E korszak történetíróinak rendes szokása, hogy az 1830-ik évi júliusi és az 1848-ik évi februári forradalmat egymás mellé állítják. Megtalálják mindkettőben a közös jellemző vonásokat és szellemes paradoxonokban mutatnak reá, a kettő közötti ellentétekre. Igazában azonban a két forradalmat sem egymás mellé, sem egymással szembe állítani nem lehet, annyira különbözők. Ámbár csak tizennyolcz esztendő van közöttük, mégis két egészen különböző korszakra tartoznak. A júliusi forradalom tulajdonképen epilógus, a nagy francia forradalom epilógusa. A polgárság osztályharca, a mely a tizennyolczadik század második felén keresztül egyre tart, a mely a nagy francia forradalomban sem tud még egészen győzni, a júliusi forradalomban végre befejeződött. A februári forradalom pedig már egy új osztályharcz kezdete, és Menard előbb idézett könyvének címe inkább ösztönszerűleg ugyan, de mégis eltalálta az igazságot, a mikor az 1848-as év eseményeit »egy forradalom előjátékának« nevezi. Ha a két forradalom történetét egymás mellé állítjuk, világosan látjuk ezt a nagy belső ellentétet. Ezer-nyolczszázharmincz júliusában egy szervezett, egységes osztály harczolt a Bourbonok ellen, a mely osztálynak minden egyes tagja tisztában volt a harcz ezéljával és eredményével. Marx, a ki nem szereti az adomákat, azt írja, hogy a mikor Lafitte az orleansi herceget diadalmenetben kísérte a városházára, hogy Lajos Fülöp királyt csináljon belőle, önkéntelenül is így fakadt volna ki örömeiben: »Ezentúl majd a bankárok fognak uralkodni«. Az adoma valószínűleg nem igaz, de a júliusi forradalom lényege mégis benne van. Egy öntudatos osztály végre birtokába vette azt a hatalmat, a melyért már közel száz éve harczolt. a mely már majdnem egészen az övé volt az első köztársaság alatt, a melyet Napóleon részben ismét elvett tőle és a melyet most, hogy X-ik Károly egészben vissza akart adni az ancien régimének, döntő küzdelemben végkép a maga számára szerzett meg.

E helyen nem mehetünk bele a júliusi forradalom belső történetébe, nem mutathatjuk ki, hogy egyedül és kizárólag a polgári osztály öntudatos harca volt. De eredményei önmagukban is világosan beszélnek. A véletlen nem játszott benne semmi szerepet, az új rendszer már a forradalom előtt teljesen

készen volt és csak a végszóra várt, hogy helyét elfoglalja. Az orleánsi herceg és polgári barátai teljesen értették egymást. Akár mondotta Lafitte az előbb említett mondást, akár nem. 18 esztendő története azt bizonyítja, hogy igazat mondott volna. A polgári osztály teljes mértékben birtokába vette a hatalmat. Akár Lafitte, a bankár, akár Casimir-Périer, a volt bankár, vagy Guizot, a volt tanár, kormányozták az országot, mindegyikük ugyanannak az osztálynak a nevében kormányozta Franciaországot. És ez az osztály féltékenyen őrizte a maga osztályuralmát. A választási törvény csak a 200 frank egyenes adóval megterhelt polgároknak adta meg a választói jogot. Franciaországnak 1839-ben 20 millió főnyi lakosság dacára nem volt több mint 200,000 választója. Nemcsak a munkásosztály, a kispolgárság is ki volt zárva a politikai hatalomból és ez nemsokára keserű panaszokra adott okot. A polgári osztály, a mely egységesen harczolt 1830-ig, különböző alkatelemeire szakadt, amelyek lassan állást foglalnak az új rendszerrel szemben. A polgári sajtó panaszkodni kezd, hogy Franciaországban egy kiváltságos társaság uralkodik és keserű gyűlölettel támadja Guizot miniszterelnököt, a ki 41-től 48-ig ennek a rendszernek mintegy megtestesítője. És mire az 1848-ik év elérkezik egészen különböző elemek hajlandók a fennálló rendszer megbuktatására. Vizsgáljuk meg egyenkint ezeket az elemeket.

Azt mondtuk, hogy Lajos Fülöp kormánya a polgári osztályt képviselte. Igazában azonban még a vagyonos polgárságnak is csak egy része állott Guizot mögött. A nagy befolyás, a melyet a nagy bankok, első sorban a Rotschild-csoport a kormányzásra bírtak és a melyet természetesen maguk érdekében használtak fel, a tulajdonképeni nagyipart, a kormány ellen lazította. Grandin, roueni gyáros, a ki később a polgári reakció egyik legelkeseredettebb vezére volt, a Guizot-kormány legélesebb parlamenti ellenségei közé tartozott. Bastiat, a bordeauxi bortermelők megbízásából a fennálló védvamos rendszer ellen folytatott harczot. Leon Faucher, a köztársasági kormány későbbi minisztere, Lajos Fülöp utolsó évei alatt szüntelenül támadta az uralkodó rendszer tözsdejátékát, mint a nagyipar ellenségét. Ezek az elemek, a melyek a képviselőházban a »dinasztikus baloldal« elnevezés alatt egyesültek, soha sem gondoltak a királyság eltörlésére vagy Lajos Fülöp száműzetésére. Az ő szemükben a kívánt cél, csak Guizotnak bukása volt, mert ebben az esetben Guizot helyébe az ő

szűkebb osztály érdekeik képviselője Thiers vagy Odillon-Barrot jött volna.

A nagy bourgeoisie két része tehát ellenségesen állott egymással szemben a parlamentben. A kis polgárnak ellenben a választási törvény folytán nem volt módjában a parlamentben szóhoz jutni és így azon kívül kellett szervezkednie. A köztársaságiak legnagyobb része az ő soraikból kerültek ki. A júliusi királyság elvette bizalmukat a monarchikus intézmények iránt, ismét vágyódtak a köztársaság után, a melynek emlékei még sokakban egészen tisztán éltek. Természetesen a polgári köztársaság lebegett ilyenkor a szemük előtt és ha ellenséges szemmel néztek Guizotra és a királyi udvarra, nem kevésbé ellenséges szemmel tekintették azt a mozgalmat, a mely a kommunizmus neve alatt nemcsak az uralkodó osztálynak, hanem a magántulajdonnak is hadat izent.

A munkásosztály a júliusi forradalomban még nem vett öntudatosan részt. Sőt a munkaadóknak szinte erőszakkal kellett a barrikádokra kergetni őket, a nyomdatulajdonosok ezrével mondtak fel nekik, hogy az elkeseredés a forradalomba vigye őket. A mikor azután a júliusi forradalom lezajlott és Casimir-Périer és társai birtokukba vették a hatalmat, mindjárt az első években kettős reakció keletkezik az új rendszer ellen. A republikánus kispolgárság nem akar belenyugodni, a megváltozott viszonyokba. 1830-ig együtt küzdött a mostan uralomra jöttékkal és most ezek sietve zárkóznak el előle. A munkásosztály pedig lassan — szórványosan — öntudatra jön. A gazdasági változás, a melyet a gépek Angliában már a 18-ik század végén idéztek elő, Franciaországban csak a napóleoni háborúk után kezd teljes mértékben észrevehetővé válni. A nagyipari központokban, első sorban Parisban és Lyonban, érzik meg először ezt a hatást. A proletariátus sorsa a 20-as évek végétől kezdve, jó ideig rohamosan rosszabbodik. Szenvedéseik magára vonják más osztályok gondolkodóinak a figyelmét is. St. Simon, hogy a maga félig vallásos, félig tudományos rendszerével segítsen rajtuk. De már magában a munkásosztályban is lassan megindul a mozgalom. Homályosan, alig derengő öntudattal még csak helyzetük nyomorúságát érzik, programot még senki sem csinált a számukra. St. Simon követőinek misztikus filozófiája, Fourier rendszere egyaránt távol áll tőlük. De az elégedetlen elemek megtalálják egymást. A júliusi királyság első tiz esztendeje tele van fantasztikus összeesküvésekkel, a melyekben a polgári,

köztársasági érzelmű fiatalság és a proletariátus egyaránt részt vesz. A barrikádokon, a melyeket Lamarque tábornok temetése után emelnek, már együtt harcolnak, a St. Méry-templomban, a hova beszorítják őket, együtt halnak meg. És a St. Méry-templom napja máskülönben is nevezetes, ugyanazon napon, a melyben fiatal egyetemi hallgatók és öreg munkások egymás mellett esnek el, a királyi csapatok golyói alatt — Paris mellett, Minilmentantban St. Simon követői misztikus szertartások között vallásos renddé alakulnak át. Az utópista szocializmus elérkezett végső stádiumához.

Két esztendővel később Lyonban ismét barrikádok emelkednek, de már nem a trikolor leng rajtok, hanem a vörös lobogó és a vörös lobogón először jelenik meg az 1848-as forradalom munkás jelszava: »Dolgozva élni vagy küzdve meghalni«. Itt már tisztán proletár mozgalom folyik. A lyoni selyemgyárak munkásai árszabályt készítettek és a mikor a gyárosok azt nem fogadták el, általános sztrájkba léptek. A sztrájk erőszakosságokba, később utcai harcokba vezetett és két napig Lyon egy nagy része a felkelők kezében volt. A felkelést levették, az árszabályt elvetették, a munkások veresége teljes volt. De a lyoni események mély hatást gyakoroltak a párisi proletariátusra, és a következő esztendőkből újabb és újabb kísérletek történnek a fennálló rend megbuktatására. A titkos gyűlések, összeesküvések és utcai puccok között pedig lassan megszületik a dogma is.

Rendszeres és egységes szociálista pártról a júliusi királyság alatt beszélni még egyáltalán nem lehet. Louis Blanc maga mondja, hogy a párisi proletarista százazereiből a fennálló titkos társaságokban és egyesületekben alig néhány ezer volt szervezve. Ezeknek az egyesületeknek legnagyobb része is inkább republikánus volt, mint szociálista. A szociálista tanoknak elméleti képviselői sem értettek egymással egyet. Louis Blanc, a ki az »Organisation du travail« című kis munkájában először próbálta a szociális kérdésnek nem utópisztikus, hanem gyakorlati megoldását adni — követelte ugyan az általános választási jogot, sürgette ugyan a nemzeti műhelyek felállítását, de idegenkedett a kommunisták tanításaitól. A fiatal, rózsás-képű, jólöltözött újságíró családi összeköttetéseinél fogva tulajdonképpen a legelőkelőbb polgári osztályhoz tartozott és történeti munkáiban nem egyszer meleg szimpátiát árul el még a legitimistákkal szemben is. A párisi munkásság szervezett részében

azonban sokkal több híve volt, mint a rideg kommunista Blanquinek. Blanqui, ez a név volt a polgári osztály réme. Tanításaiban egyenes követője volt a francia forradalom kommunistáinak, első sorban Babeufnek, összeesküvések szervezésében talán még Mazzini ügyességét is felülmúlta. A 19-ik század első felében kiváltkép a húszas és harminczas éveiben az »összeesküvő« egy egész különálló típus és ennek a típusnak talán legtökéletesebb megszemélyesítője Blanqui. Szervező képessége egyenesen bámulatos. Egyesületeinek sok száz tagja van, a nélkül, hogy egyik ismerné a másikat, nyílt utcán szemléket tart hívei fölött, a melyekről azonban csak ő maga tud, napnap után változtatja külsejét és búvóhelyeit és annyira benne él összeesküvéseiben, hogy folytonos kudarczok, folytonos hosszú börtönbüntetések daczára, alig hogy kiszabadul, ismét újra kezdi őket. A párisi munkások legfanatikusabb, legelkeseredettebb része ő körülötte csoportosul. Számra nézve csak kevesen vannak, de elhatározó esetekben nagy tömegeket tudnak magukkal ragadni. Lajos Fülöp uralkodása alatt egy külföldi, német író élt Parisban, a ki hatalmas szellemével élesen meglátta a politikai és társadalmi élet kicsinyes oldalait és fölényes gúnynyal tárgyalta az embereket és intézményeket. De Heine Henrik is abbahagyja a gúnyolódást, valahányszor párisi leveleiben a kommunistákról kezd beszélni. A mogorva blúzos emberek iránt önkéntelen tiszteletet érzett és bár gazdasági érzéke alig volt, a zseni éleslátásával minduntalan megjósolja, hogy a kommunisták hatalmas és véres szerepet fognak játszani a jövőben. Szokatlan érzés fog el, ha Heine leveleiben ezeket a beteljesedett jóslatokat olvassuk, a melyek például Louis Blanc személyét illetőleg szinte ijesztő pontossággal váltak be.

Louis Blancnak volt befolyása a nagy tömegre, Blanqui körül kiválasztott, elszánt emberek csoportosultak, de magányosan élt és magányosan tanított, a francia proletariátusnak talán legnagyobb theoretikusa, Proudhon. A tulajdonról való sajátos felfogása, a mely felfogásnak definíciója sokkal ijesztőbb mint tulajdonképeni lényege, a birtokososztály szemében még Blanquinál is sötétebb színben tüntette fel. Azok, a kik Proudhont jobban ismerik, tudják, hogy elmélete, miszerint a »tulajdon lopás« tulajdonképen csak a járadékok és kamatok ellen irányul. De a bourgeoisie benne látta legnagyobb ellenségét. Pedig Proudhon igazán nem volt forradalmi alak. Blanqui összeesküvéseitől távol állt. Louis Blanc nemzeti műhelyei fölött mosoly-

gott. Mikor 48-ban a nemzeti műhelyek csúfosan megbuktak — ezt a bukást természetesnek találta. »A tőkét a farkánál fogva kell megfogni — jelentette ki ekkor — és ez a farka a járadék. Ti úgy álltatok a tőke előtt, mint a hogy a vérszomjas farka a sündisznó előtt áll — nem tudtatok benne kárt tenni.«

De bármennyire távol is álltak egymástól a parlament ellenzéki képviselői, a polgári republikánusok, Louis Blanc vagy Blanqui követői, mindannyiuknak érdekében állt a fennálló rendszer változása, mert csak változás útján közelíthették meg a saját céljaikat. És az elégedetlen munkásosztályal, a polgári osztály elégedetlenével együtt még egy harmadik osztály is résen volt, hogy az adott pillanatban a maga érdekeiért helyt álljon. A júliusi forradalom az »ancien régime« uralkodó osztályát, a Bourbonokhoz hű nemességet másodszer is megfosztotta kivételes helyzetétől. A mióta Berry herezegő szerencsétlen kísérlete 1832-ben kudarcot vallott, ez az osztály egészen csendben maradt. De folyvást várták a gyűlölt bourgeois király bukását és a maguk osztály királyának, V. Henriknek visszajövetelét. Lord Normanby angol követ írja jelentésében, hogy mikor Lajos Fülöp február 24-én menekülve szállt be kocsijába, a Karoussel-téren, Cremieux mellett, a ki odáig kísérte, egy ismeretlen férfiú állt, a ki gondosan segítette be kocsijába az öreg királyt »Köszönöm uram« — mondotta Lajos Fülöp. — Nincs mit — válaszolt a másik. — Tizen-nyolcz óv óta várok erre a perczre. — A legitimista párt gondolkozását ez a kissé valószínűtlen történet híven fejezi ki, a júliusi forradalomtól kezdve mást sem tettek, mint vártak.

Látjuk, hogy Franciaország három számbajöhető osztálya közül kettő a maga egészében, a harmadiknak pedig egy nagy része változást óhajtott. És ebből a helyzetből természetesen következett az, hogy a meddig a fennálló rendszer megbuktatásáról volt csak szó, mindezen igen különböző elemek együtt működtek. Szakadásra köztük csak akkor került a sor, mikor mindegyikük a beállott változást a maga helyzetének és érdekeinek megfelelőleg akarta berendezni.

A februári forradalom közvetlen oka első sorban az a nagy gazdasági válság volt, a mely 1847-től kezdve először Angliában, később az egész kontinensen sorra szedte a maga áldozatait. Az elmúlt századnak nagyobb és általánosabb gazdasági válsága alig volt, mint az 1848-ik évi. Már 1845-ben kezdődött Angliában, a gabonavámok előrelátható eltörlése ideig-óráig még vissza-

tartotta, 1847-ben azután a londoni nagy gyarmatáru üzletek sorra buknak, az úgynevezett »Land-Bankok« és az ipari kerületek gyárai sorra becsukják kapuikat — a válság Angliából átmegy a kontinensre és nyomában a proletariátus sorsa mindenütt kétségbeejtővé válik. Franciaországban az ipari szerencsétlenséget mezőgazdasági csapások még súlyosabbá tették. Az 1845 és 1846-ik éveknek termései emberemlékezet óta a legrosszabbak voltak. A burgonyát egy új fajta betegség pusztította. Az 1847-ik évben már általános volt az élelmiszerek drágasága. Az éhség számos helyen forrongáshoz vezetett, a forrongások gyilkosságokká fajultak és a Buzangaisban kivégzett gyilkosok, a kik kenyérért öltek, ismét csak fokozták a régi elkeseredését. Fentebb mondtuk, hogy Lajos Fülöp kormánya első sorban a pénzarisztokráciára támaszkodott, a melynek spekulációit még rendes körülmények között is általános gyűlölettel nézték. De most, az általános gazdasági válság közepette, ez a gyűlölet megkétszereződött. A támadások a sajtóban nap-nap után ismétlődtek. A dinasztikus ellenzék úgy találta, hogy ideje elérkezett. A nagyipar el akarta foglalni a bankok helyét. A választási jog kiterjesztése alkalmas jelszó gyanánt szolgált nekik. Természetesen nem gondoltak arra, hogy az általános választási jogot kívánják. De a 200 frankos cenzust le akarták szállítani a felére, mert ily módon a kis polgárság, a mely anyagilag is erősen függött tőlük, a választók közé került volna. A reformmozgalomnak, a melynek élén Thiers, Odilon-Barrot, Lamartine állottak, ez volt a tulajdonképeni célja. Köztársasági tervek a vezetőktől teljesen távol estek. Ellenkezőleg — megkövetelték, hogy a mozgalom által rendezett lakomákon mindig első sorban a királyról emlékezzenek meg és a mikor Dijonban, Maçonban és más helyeken mindig forradalmibb hangok kezdtek emelkedni, Thiers, Rémusat, Dufaure, sőt maga Lamartine is a mozgalom ezen fajtájától lassan visszavonultak. Annál erősebben folytatták azonban a parlamenti harcokat, mert jól látták, hogy a Guizot-kormány bukását mindenki kívánja. Ez a bukás azután február három emlékezetes napja alatt tényleg be is következett, de vele együtt bukkott a királyság is.

Felesleges volna e helyen a februári forradalom lefolyását hosszasan előadni, az események minden történelmi kézikönyvben részletesen le vannak írva. Tudvalevő, hogy a párisi 12-ik arrondissement reformlakomát akart tartani, a kormány azonban ezt az összejevetelt betiltotta. Párisban erre kitért a

forrongás. Az ellenzéki képviselők ugyan nem mertek ellenszegülni a kormány tilalmának és megelégedtek azzal, hogy a kormány vád alá helyezésének indítványozásával parlamenti térre vitték az ügyet. De az összes kormányellenes elemek észrevették, hogy az alkalom, a melyre vártak, elkövetkezett. Az utczákon barrikádok emelkednek, republikánusok, szocialisták, kommunisták csapatokban tódulnak a királyi palota felé, a titkos társaságok sorra mozgósítják tagjaikat, a nélkül, hogy bárki közülök is a mozgalom céljával még tisztában volna. Ehhez a bizonytalansághoz képest a februári forradalom mialatt folyik, folyvást más és más színezetet nyer.

Figyeljük meg jól ezeket a változásokat. Először csak a dinasztiahoz hű ellenzék harcza folyik a Guizot-kormány ellen. A jelszó most még csak annyi — Le Guizottal! A mozgalom célja egyelőre csak egy más minisztérium alakítása, a mely az uralkodó osztály egy eddig háttérbe szorított csapatjának jobban felel meg. A király végre is enged és elbocsátja Guizot-t. Helyét előbb Mole gróffal, pár óra múlva egy Thiers-Odilon-Barrot kormánynyal tölti be. A forrongás ezzel egy pár órára megszűnik. A nagy bourgeoisie egyszerre abbahagyja a harcot és átadja magát a diadalmárnak. Menard leírja, hogy a nagyiparosok hogyan világítják ki házaikat és boltjaikat egész Parisban. Egy pillanatra úgy látszik, hogy az egész mozgalomnak vége van. De mialatt Thiers és Odilon-Barrot barátai hangosan ujjonganak, Paris falain falragaszok jelennek meg. A kis polgárság nem vesz részt a nagy polgárság örömeiben. A köztársasági párt még nem meri a köztársaságot említeni, de szerve a demokrata választási bizottság követeli, hogy a nemzetőrségbe ne csak egyeseket, hanem az egész népet sorozzák be és hogy törvényben mondják ki, hogy a nemzetőrséget belső forrongások esetében használni nem szabad. Közben a Louis Blanc csapat a »Reform« szerkesztőségében tanácskozik. A munkások bejöttek a külvárosokból, de a Thiers minisztérium nem elégtí ki őket. Arra a hírre, hogy a katonaság a nép közé lőtt, azután egyszerre átalakul az egész kép. A polgári elemek hirtelenül a háttérbe szorulnak, egy pillanat alatt a proletariátus veszi kezébe a vezetést. Most már közömbös, hogy Guizot vagy Thiers ül-e a miniszterelnöki székben — az új jelszó: »Éljen a köztársaság«. A radikális polgári elem hozzájuk csatlakozik és hatalmas tömegükkel szemben lehetetlen az ellentállás. A februári forradalom ezen második szakasza azzal vég-

zódik, hogy a király elmenekül Parisból és a trónörököszt édes anyjával, az orleánsi hercegnővel és Nemours herceggel, a gyámjával együtt hátrahagyja.

A zúrzavar most teljes és talán a legteljesebb a Palais Bourbonban, a hol a képviselőház tanácskozik. A képviselők között alig van republikánus és most egyszerre szemben találják magukat a köztársasággal. A polgári osztály érzi, hogy hatalmi állása fenyegetve van és keresi a módot, hogy a változott viszonyok között megtarthassa. A munkások kikiáltották a városházán a köztársaságot, de hogy milyen lesz majd megint ez a köztársaság, arról csak a legkevesebbnek van fogalma. Megelégesznek azzal, hogy az ideiglenes kormány tagjai közé, a melyet a városházán kiáltanak ki, demokratákkal, mint Ledru-Rollin és köztársaságiakkal, mint Arago és Marie, az ismert népvezéreket Louis Blancot, Floeont és Albertet, egy mechanikus munkást bevásztják.

A polgári osztály időközben magához tér első zavarából. Az élesebben látók már tisztában vannak azzal, hogy a köztársaságot legalább egyelőre nem lehet elkerülni. Belátják, hogy ha hatalmon akarnak maradni, számolniuk kell a megváltozott viszonyokkal, tehát számolnak velők. Február 24-én számos kiváló francia politikus tesz szert köztársasági érzelmekre, még pedig aránylag igen rövid idő alatt. Lamartine szívességéből pontosan tudjuk, hogy egy ilyen átváltozás hogy ment végbe. A 48-as forradalom történetéhez, a melyet saját személyére való különös tekintettel irt meg, a lehető legrészletesebben beszéli el, hogy hogyan lett belőle a köztársaság híve. Mikor a Palais Bourbonba felment — írja — egy csapat köztársasági érzelmű fiatal ember állta útját és arra kérte, hogy pártoljon át a köztársasághoz. És most szó szerint a következőket olvassuk: »Lamartine reákönyökölt az asztalra és arcát a tenyerébe rejtette. *Buzgón fohászzkodott bensejében ahhoz, a ki egyedül nem téved,* hogy gondolatainak útmutatója legyen. Öt vagy hat perczig szinte lélekzés nélkül maradt így mély gondolatok között«. És öt vagy hat percz múlva Lamartine Alfonz hosszú levélben jelentette ki a várakozóknak, hogy megtalálta az igazságot és köztársasági lett.

Skeptikusabb történetírók hihetőleg kételkedni fognak az isteni inspirációban, a melyben Lamartinének ilyképen része lett volna, de a tény maga kétségbevonhatatlan, a polgári osztály ünnepelt költője öt percz alatt köztársasági lett. És a pol-

gári osztály számos kiváló tagja követte ezt a példát. Az orleansi hercegné hasztalanul próbálja meg fia számára a koronát megmenteni, hasztalanul jön a képviselőházba is a dinasztikus többség, hasztalanul tapsol neki és lobogtatja feléje kendőit. A munkások megjelennek a karzatokon, pörölyök emelkednek a magasba, puskacsövek csillognak a levegőben, és a többség lassan belátja azt, a mit Lamartine már az előbb belátott, hogy a legjobb kormányforma mégis a köztársaság. Odilon-Barrot, ugyanaz, a kinek vezetése alatt a Guizot-kormány elleni harc folyt, még egy kísérletet tesz a dinasztia megmentésére, de eredmény nélkül. Most már mindenki a köztársaságot akarja, most mindenki azt reméli, hogy a köztársaságot a maga módja szerint tudja majd berendezni. A legitimisták hangosan élvezik a zűrzavart, hiszen ez az állapot még V. Henriket hozhatja vissza. És Odilon-Barrot után Larochejaquelin megy fel a szószékre, a legitimizmusnak legmerevebb képviselője, abból a családból, a mely a Vendéében vérét ontotta a Bourbonokért és a mely sohasem alkudott meg ez új renddel. De ma a legitimista is a köztársaságot akarja. »Azoknak, a kik mindig a királyok érdekét szolgálták, ma joguk van ahhoz, hogy a népről beszéljenek, »kiáltja hamis páthosszal«. A dinasztikus párt abbahagyja a meddő küzdelmet. Jól van, tehát legyen köztársaság, de a polgári osztály köztársasága.« A munkások lejönnek a karzatokról és összevegyülnek a képviselőkkel. Lárma és kiáltás között választják meg az új kormányt, de lárma és kiáltás dacára a polgári osztály képviselői már résen vannak. Hasztalanul ajánlják egyesek Louis Blanc és Albert nevét, a képviselőház a köztársasági kormányba egyetlen egy szocialistát sem választ be. A radikális Ledru-Rollin is már csak bajjal jut be a megválasztottak közé.

A proletariátus tehát megcsinálta a polgári köztársaságot, ez a képviselőház ülésének az eredménye. Ámde ezzel az eredménynyel senki sincsen megelégedve. Az új kormány tagjai haboznak és nem tudják, hogy mitévők legyenek. A munkások, a kik mindig sűrűbb tömegekben veszik körül a városházát, kezdenek tisztába jönni azzal, hogy Lamartine és Arago köztársasága nem az, a mi rajtok segíteni fog. Harmadszor újra kezdődik a forrongás. Az a fiatal ember, a ki Lamartine saját elbeszélése szerint hozzálépett és így szólította meg: Ön jó költő, Lamartine úr, de a mi dolgainkhoz nem ért — a munkások nagy részének az érzelmeit fejezte ki. Közben híre

terjed, hogy a munkások képviselői között egy sincs benn az új kormányban. A kormány maga egy félreeső szobába zárkózik be és arról tanácskozik, hogy mik a közvetlen teendők. Arago és Lamartine ki akarják kiáltani a köztársaságot, a többiek haboznak, maga Dupont d'Eure, az új kormány elnöke, sohasem volt köztársasági és a döntés késik.

Lamartine előbb említett művében oldalakon keresztül írja le, hogy ő — Lamartine Alfonz — hogy ment ki az éjszaka és a következő napok folyamán minduntalan a városház előtti térre, hány beszédet mondott ott és hogy csendesedett le ezen beszédek hatása alatt a tömeg. Nem mulaszthatja el azt sem, hogy minden mondat után »úgy van-okat«, »nagyon jó«-kat és »éljen Lamartine«-ket tegyen zárjelbe, a melyek a nép lelkesedését az ő — Lamartine Alfonz — személye iránt bizonyítják. Az ő elbeszélése szerint a munkásság veszedelmes forrongását kizárólag az ő nagy szónoki képessége és népszerűsége csillapította volna le. Csodálatos azonban, hogy Lamartine minden érzéke daczára, a melylyel drámai szituációk iránt bírt, két jelenetről teljesen megfeledkezik, a mely két jelenet pedig ismét fordulópontot jelent a februári forradalom változó eseményei között.

Mialatt Lamartine és polgári barátai javában tanácskoztak, a terembe három új látogató lépett be. A városházán megválasztott Louis Blanc, Floeon és Albert el akarták foglalni helyüket a köztársaság kormányában. A polgári köztársaság kormánya azonban az első pillanatban nem akart hallani a munkások képviselőiről. Hosszú és kínos huzavona keletkezett. A városház körül volt véve fenyegető csoportoktól és ezekre támaszkodva Louis Blanc nem volt hajlandó a maga és társai helyét átengedni. De másrészt ő is feltétlenül szükségesnek tartotta a mérsékelt elemek kormányát, mert jól tudta, hogy a tömegben Blanqui híveinek befolyása nőttön-nő. Minél jobban haladt az idő, annál jobban nőtt úgy a polgári elem, mint a mérsékelt szocialisták félelme a kommunista forradalomtól. Ez a félelem, ha csak rövid időre is, közelebb hozta őket egymáshoz — és a városházán végül kompromisszum létesül a két irány között, Louis Blanc, Floeon és Albert az új kormányba, mint annak titkárai lépnek be.

A proletariátus által felállított polgári köztársaság tehát akarata ellenére is kénytelen a proletariátus békésebb részével szövetkezni, nehogy a harciasabb rész ezeket is magával sodorja. A harcias rész pedig a februári napok alatt nagyon megszapo-

rodott. A kompromisszum híre most éppen olyan kevésbé hat csillapítólag, mint két nappal azelőtt Guizot bukásának híre. A köztársaság még mindig nincsen kikiáltva. »A nép magatartása mindig fenyegetőbb lett — írja ezen órákról Menard. A barrikádok még nem voltak lerombolva és már arról beszéltek, hogy ismét el kell foglalni rajtok a helyet«. Louis Blanc, Albert és Flocon nem hiába jelenik meg a kormány falragaszain — rövid időre most a proletariátus harcziars része ragadja magához a forradalom vezetését. Élükön Raspail áll, a ki egész életében a nagy forradalom túlzó jakobinus elveit hirdette, a ki lapjának — Marat szellemére való fenyegető célzással — az »Ami du peuple« nevét adta. Vezetése alatt a tömeg behatol az ideiglenes kormány tanácstermébe. »Polgárok« — szólítja meg Raspail az ott együttlevőket. A nép azt rendeli önöknek, hogy a köztársaságot kiáltsák ki. Ha két órán belül nem engedelmessé válnak, kétszáz ezer emberrel térek vissza ide. Két órán belül az ideiglenes kormány egész Parisban falragaszokat függesztett ki, a melyeken vastag betűkkel ezek a szavak állottak: Francia Köztársaság — Egyenlőség — Testvériség — Szabadság.

A köztársaság tehát ki volt kiáltva és ideiglenes kormányában a polgári elemek mellett a proletariátus képviselői is helyet foglalnak. De sem Louis Blanc, sem Albert, legkevésbé pedig Flocon nem akarják a forradalom folytatását. A helyzet, a melyet az utolsó napok számukra megteremtettek, kétségkívül rendkívül nehéz. Évek óta küzdöttek a munkások jogaiért és most végre eljött a kedvező alkalom, hogy ne csak a tagadás és rombolás, hanem az alkotás munkájában is részük lehessen. De ebben a munkában úgyszólván magukra vannak hagyatva. A kormány polgári nagy többsége Baspail és Blanquitól való félelmében ideig-óráig szövetségre lépett velők, de azért tisztában lehettek azzal, hogy minden tervük elé akadályokat fognak gördíteni. Támaszuk csak maga a munkásosztály lehetett. De néhány nap nem képes évtizedek munkáját pótolni: a februári forradalom után a munkásosztály éppen olyan szervezetlen maradt, mint azelőtt.

Az események a nagy tömeget belesodorták ugyan a mozgalomba, de ezt a mozgalmat sem egy szervezett osztály, sem egy szervezett párt nem vezeti. A nagy többség csak abban bizik, hogy a változás az ő sorsukon is javítani fog — és ezt a javulást most az új köztársaságtól, első sorban saját kormányra

jutott vezéreiktől várják. A vezéreknek pedig eleget kell tenni ennek a várakozásnak, különben elvesztik a tömeg bizalmát.

»A munkásosztály helyzetén segíteni kell« — ez Louis Blanc és társainak első kívánsága. A polgári kormány most még nem mer ellentmondani. A kommunista forradalom réme még mindig szemük előtt áll, Raspail fenyegetése még nincsen elfelejtve. Ők is elismerik a munkásosztály jogait. Louis Blanc azt követeli, hogy ezen elismerés ünnepélyes formában történjék, hadd lássa a nép a kormány álláspontját. Ez is megtörténik. És a kormány elfogadja a következő határozatot:

»A francia köztársaság ideiglenes kormánya arra kötelezi magát, hogy a munkásnak munka útján fenntartott létet biztosít.

Kötelezi magát arra, hogy minden polgárnak munkát biztosít.

Elismeri, hogy a munkásoknak egymásközött egyesülniök kell, hogy munkájuk törvényes gyümölcsét élvezhessék.«

»E határozat első két sora magában foglalja a forradalom célját és értelmét« — írja Menard. Nincsen igaza. Ez a határozat a februári forradalom kaleidoskopjának csak egy pillanatnyi megrögzítése, egy percczel előbb, egy percczel utána már ismét egészen más képet látunk. Megalkotása nem egy rendszeres és céltudatos küzdelem, hanem a pillanatnyi helyzet eredménye. A februári forradalom jellemző vonása éppen az, hogy nincsen egy egységes célja, mint a milyen a júliusi forradalomnak volt, hanem közvetlen céljai folytonosan változnak, egy személy változásnál kezdődve, majdnem egészen a kommunizmusig jut.

Ha nem kísérjük a februári forradalom történetét pontosan az egyes fázisokon keresztül, csakugyan könnyen arra a meggyőződésre juthatnánk, a melyet nem egyszer olvasunk is, hogy a proletariátus forradalmával van dolgunk. Valójában azonban a februári forradalom éppen oly kevésbé volt a polgári osztály, mint a proletariátus forradalma; lényegének legjobban talán a »bellum omnium contra omnes« elnevezés felelne meg. Csak ebből az általános zűrzavarból magyarázhatjuk meg a februári forradalom közvetlen eredményét, a mely — egy pillanatra legalább — a szocziálisták osztályharcz elméletét halomra látszik dönteni. Mert míg egyrészt a Palais Bourbonban és a városházán a proletariátus a saját maga által választott kormányt az érdekeivel ellenséges polgári osztályra bizza, a polgári osztály kor-

mánya előbb közölt határozatával egy saját osztály érdekeibe ütköző programnak megvalósítását ígéri.

»A munka jogának biztosításával« azonban a februári forradalom nem jutott tovább. Az általános izgalom lassan lecsillapul. A munkásosztály megnyugszik az ígéletben és egyelőre ismét visszavonul külvárosaiba. A kormány feladata volna most, hogy ígéletét beváltsa. De attól a pillanattól kezdve, hogy a kommunista forradalom rémképe nem kísért már a teljes erejével, a polgári osztály az egész vonalon ismét visszanyeri a maga biztonságát. A februári forradalom természetellenes szövetsége a veszély multával azonnal felbomlik. A bourgeoisie rögtön megkezdí ismét a harczot a maga osztályérdekeinek védelmére. De a míg az egész polgárságot fenyegetett helyzete ismét egy táborba tereli össze, a proletariátus egymással ellentétes csoportokra oszolva, egységes vezérlet nélkül, rendszertelenül és szervezetlenül megy bele a harczba. A februári forradalom eredménye a második franczia köztársaság és a második franczia köztársaság története a tizenkilencedik századnak legridegebb, legelkeseredettebb osztályharca.

Dr. Wolfner Pál.

KEZDŐDIK AZ EMBERBUTÍTÁS.

Egy élet hivatását töltenem be ezen a földön, ha a köztudatba csak némileg is sikerülne becsöpögtetnem, hogy az embereknek a legtöbb kárát az iskola okozza. Hogy az, a mit a gyermekekkel az első középiskolától nyolcz éven keresztül mivelünk, az tisztára emberbutítás, emberrontás.

Szó sincs róla, hogy az emberek ilyen mondás fölött össze ne csapják a kezüket. No, és pláne az avatottak, a tanügy hivatásos férfiai! Tessék elképzelni egy egész hadsereg középiskolai professzort, a kinek azt vágják a fejéhez, hogy ők kártékony teremtményei a földnek! Hogy ők, a kik egyebet sem tesznek, minthogy okosítani akarják a gyerekeket, sőt egy kis része becsületes jószándékkal: az emberbutítás pribékjei volnának! Tessék elképzelni, miféle arcokat vágnak ők az ilyen mondáshoz? Legjobban járok még azoknál a felvilágosodottabb szülőknél, a kiknek mégis van annyi érzékük, hogy végig szenvedik iskolás fiaikkal azt a lelki embernyúzást, a mit az iskolai drill mivel, a kik felháborodnak azon, hogy azt a szegény gyereket nem elég, hogy tömik mindenfélével, a miből az életben semmi haszna, hanem még otthon is istenverte feladatokkal gyötrik. Azonban ezek az apák is legfeljebb annyit engednek, hogy bizony jó volna enyhíteni az iskolán. De bizonyos, hogy ők is úgy vélik, hogy legalább is elvetem a sulykot.

Hogyne, századokon keresztül az iskola, a középiskola volt az alapja minden boldogulásnak. Mindnyájan iskolai tudásunkkal nőttünk fel. Műveletlen embernek tartják, a ki azokat nem tudja, a miket az iskolában tanítanak! Hogy gondoljon az ember arra, vagy csak sejtse is, hogy megannyi előítéletlen nyugszik az iskolának a megbecsülése. Még kevésbbé,

hogy csak homályos föltevés is kerekedjék, hogy a középiskola csakugyan az emberbutítás világa.

A dolgot legfeljebb másképen kellene felvetni. T. i. hogy szükség van-e arra az emberbutításra, a mi az iskolák révén folyik? És erre a kérdésre már aztán lehet azt felelni, hogy igenis van. Mert különben valamennyi gyerekből olyan forradalmár lenne, mint a minő mindig lesz, mihelyt belátja, hogy azelőtt micsoda butaságokat míveltek az emberek. Tehát politikai okokból szükséges az emberbutítás. Oroszországban amúgy mívelik, nálunk és egyéb császári és királyi államformák között máskép. Mert természetes, hogy a gyerekeket konzervatív eszjárásúvá akarjuk fejleszteni. Nemcsak egyéni önzés és hiúságból, hogy felőlünk legyen jó véleménye, hanem gazdasági okosságból is, hogy megbecsülje azt a világot, a mit ráhagyunk.

Ne jöjjön senki sem dühbe, a mikor eltekinteni kívánok annak az emberbutításnak az állami és politikai szükségességétől, a mely szükségességben bőségesen meg van a magyarázata annak is, hogy a politika, a melynek körébe a tanügy szervezése tartozik, miért van oly szörnyűségesen megelekedve azzal, a mit a gyerekekkel az elsőtől a nyolczadik osztályig mívelnek és miért képtelenség a középiskoláknak csak valamelyes reformját is remélni.

I.

Csak úgy értünk meg valamit, ha megértjük azt, hogy hogy keletkezett. A középiskola középkori dolog. A középkor sötétsége nélkül egész más iskoláink lennének. Mert az egész mai középoktatási típus ekkép keletkezett: A középkorral megszűnt minden tudomány és művészet. Mikor aztán az a rettenetes lelki sötétség enyhülni kezdett, nem volt a világon semmi egyéb lelki táplálék, mint az, a mit a római és görög iratokban felfedeztek. A minthogy a renaissance mindannak az újjászületése, a mit a görög és római tudásból fel tudtak eleveníteni.

Természetesen ekkor minden tudásnak az alapja a latin és görög kultúra és annak a nyelve volt. És ezen az alapon formálódtak ki az olasz iskolák.

Ha valaki akkoriban egy tanügyi vezérférfiúnak azt mondja: ugyan, az Isten áldja meg, hagyja békében azokat a görögöket és latinokat! — világos, hogy abszurdumokat beszélt volna. A tanügyi férfiú egyszerűen megmagyarázta volna, hogy hiszen

egyebet sem tudunk, mint a mit azok tudnak, tehát ha valamit tudni akarunk, úgy csak azoktól tanulhatunk.

Azonban elmúlt immáron mintegy hét évszázad. A világ pedig ez alatt egészen megfordult. Semmit sem tanulunk többé a görög és római tudásból, mert hiszen ma már mindent másképp tudunk. Senkinek sem kell többé, azért, hogy tudása legyen, a görög és római könyveket, írásokat bújnia, mint egykoron.

A világ, igen, hétszáz esztendő alatt nagyot haladt. De a középoktatási ész ma is ott áll, a hol hétszáz esztendő előtt állott. A mint egykoron az egész iskolai drill, természetesen, az volt, hogy az ifjú nyelvben, tudásban, szellemben belemerüljön a kétezer év előtti műveltségbe, mert hisz a művelődésnek az volt az egyedüli forrása: úgy a szerencsétlen nebulóinknak nyolcz álló esztendeig így kell a fejüket máig is kétezer esztendővel visszahelyezni nyelvben, szellemben, tudásban.

Hogy az értelem természetes fejlődése folyamában ez micsoda visszafejlesztés: arról a tanügynek egyszerűen fogalma sincs. Tanügyben csak tanügyileg gondolkoznak és minden tanfőú meg van győződve, hogy az egy külön tudomány. A természet-tudományi gondolkozásnak egész és teljes kifejllettsége hiába való a tanügy számára; hiába mondja az evoluciónak az egész tana, hogy hiszen tanár bácsi, vagy tanügyminiszter bácsi: egy mai gyermeknek, a ki már egészen más körülmények között él, mint az a középkori gyerek, a ki vagy verekedett, vagy mesterséget tanult és ha művelődni akart, az valami egészen külön dolog, luxus volt, esztétikai tökéletesedés, minden, csak nem az élet követelménye. Tanulni akkor egészen mást jelentett, mint manapság. A tanulás akkor az élet művészetéhez tartozott. Ma azonban a megélhetés mestersége alapszik azon. Ma körül van a fejlődő ember annyi mindenfelével véve, a mi a mai ember megélhetésének, küzködésének a tényezője, hogy azokat meg kell tanulnia, különben egyszerűen nem boldogul az életben. Körül van véve annyi mindenféle mozzanattal az életnek, a mikről se római, se görög poétának fogalma sem volt. Azok kétezer esztendővel mögöttünk levő világban éltek, a gyerekeknek pedig a húsz esztendővel ezután következő világra kell előkészülni. Nem értik önök meg, hogy micsoda bűnös dolgot mívelnek annak a gyereknek a fejével, a kit *annál életképtelenebbé tesznek annak a világnak a számára, a melyben ő élni fog, mentől jobban sikerül önöknek azt a gye-*

reket a kétezer esztendő előtti észjárásba, bölcsességbe és tudásba beledrillezni? Hiszen egy közönséges lótrénernek több a természettudományi ismerete az evolúcióról, fejlődésről. Az a tréner, a melyik tudja, hogy neki gyorsan futó lovat kell kiképezni, ugyan nem fogja a csikóit ama valóban gyönyörű esztétikai formák kiképzésére idomítani, a mit egy ilyen állat a mezőkön mutat. A tanügy pedig a gyerekeket mindennel, a mi az iskolában »klasszikus«, az arkádiai mezők számára trenírozza és nem az élet versenye számára.

Ugyan tessék egy kicsit gondolkozni, hogy ez a gyakorlatban is mennyire igaz. Mennyire tudják önök mind, hogy a kitűnő iskolásfiúkat, épen azokat, hogy legyűri a verseny az életben. Mennyire idegen világ az eleven világtól az, a mely egy jól érettségizett ifjú fejében van. Ha Zola volnék, én is felkiáltanék, »vádolok«, vádoló a tanügyet, gyermekek ellen való legsúlyosabb bűnökkel, emberpusztítással, emberéletek megrontásával.

Az istenért, kétezer évvel visszafejleszteni a gyerek ama természetes fejlődését, a mely őt a mai világ felé vezeti! Fogalma sincs a tanügyésznek róla, hogy micsoda vétek, valahányszor a gyerek esztét a klasszikus mintákra formálja.

És ne adj isten, hogy a legrettenetesebb filozófiai indokolásból a professzor engedjen. Hisz szerinte az örök szép forrása a klasszicizmus. Eltekintve attól, hogy ez a legüresebb beverni való frázis: — mintha a gyerekek esztétikai professzornak kellene majdan lennie. Vagy azért, hogy egyből tán az lesz, nyögjön valamennyi. Valamikor, a középkori renaissancban, igen, akkor az egész iskolának esztétikai célja volt. Meg másik pedagógiai elv, hogy a klasszikusokkal való foglalkozás a legkitűnőbb eszgyimnasztika! Nincs fogalma a tanügyi tudománynak azokról a fiziológiai tapasztalatokról, kutatásokról, a melyek nyilván bizonyítják, hogy a gyerek a dolgok megismerése és azok összefüggéseinek a tapasztalásával már annyira igénybe van véve, hogy ezt az agyvelőt még gimnasztizáltatni embertelenség. A tanügyi ész nem tudja a professzor és a gyermekfej közötti fiziológiai különbséget megérteni. Minden gyermeket minden tantárgyból professzori észszé akar kigyötörni. Szegény derék Péterfy Jenő mondta:

— Lám, szegény gyerekektől mindegyik professzor a maga tudományát követeli. Pedig, ha itt összeülnénk, a hányan vagyunk, valamennyien megbuknánk a vizsgán valamennyi kolléga tantárgyából!

Így is van. Attól a szerencsétlen gyerektől annyit követel egy velő munkában már maga az előtte csupa újság élet, tetejébe még annyi munkát követel minden egyes tanár, hogy itt agyvelőgimnasztikákat rendezni: a legtökéletesebb emberbutítás!

De hát azt, hogy a klasszikusokkal való foglalkozás a legnemesebb szellemi gimnasztika, így mondta ki ezelőtt hétszáz évvel valamely bölcs, a kinek akkor, az ő világában teljesen igaza volt. Ezt a mondást aztán bevágták a professzorok és a világ hiába fordult, a tanügyi bölcsesség maradt ott, a hol hétszáz év előtt volt.

Azonban ez még csak az alapja az emberbutítás fizikájának. Mert a mi aztán ezen az alapon felépült, az még rettenetesebb.

És ez az, hogy az élő használatos nyelvünket is ugyanarra a kaptafára nyelvtanozta az iskola, mint a klasszikust.

Józan, elfogulatlan észszel még csak elgondolni is rettenetes volna, hogy micsoda emberbutítást visz véghez az iskola a »nyelvtan« örve alatt. Nem arról van szó, hogy maga a »nyelvtan«, a nyelvnek a tudománya volna butaság. Hogyne, csak teremjenek a nyelvtudomány művelésére akadémikusok. De elképzelni azt, hogy gyermekek nyolcz esztendőn keresztül a rájuk nézve tökéletesen meddő akadémikus nyelvtudománnyal gyötörtetnek, ez a borzasztóság. Micsoda tortúrákat kell a mondatelemzésekkel kiállaniok! Beszédrészeket beosztályozni, beskatulyázni, elnevezéseket alkalmazni rájuk, szabályok formulaival hasogatni önkénytelenül folyton megfigyelő eszöket! És miért? Azért, hogy szőrin-szálán elfelejtsék mindazokat az agyafűrt distinkciókat, a mint hogy az ember mindent elfelejt, a minek a gyakorlati alkalmazására nincs alkalma. Mert azok agyafűrt eszelések, a miket a »nyelvtan« a gyerek elé tálal. Okos és eszes dolgok, mihelyst valakinek az a mestersége, hogy a nyelv sajátosságait megállapítsa más nyelvekhez viszonyítva, kutassa egy-egy sajátosság eredetét, megállapítsa a nyelvetkekezés proczesszusának titkait: de az isten szerelmére, hiszen ezek a legsajátosabb szaktudományba tartoznak! Micsoda gondolat: nyelvtudós akadémikusokat képezni ki a gyerekek egész tömegéből.

Természetesen, a mikor egyebekkel sem foglalkozhattak mint a klasszikusok nyelvével, akkor szőrnyn érdekes dolog volt kipéczézni, hogy micsoda elvont nyelv és gondolatstruktúrák merülnek fel a grammatikában és stílusban. Erre a célra

kitűnően szolgálnak a szabályok formulái. Már most manapság ugyanazon módszert alkalmazza a középiskola nem csak a klasszikus nyelvekre, hanem még tetejébe a magyar »nyelvtan«-ra. Sőt még hegyibe a német »nyelvan« is azonképen »nyelvtan«. Persze minden nyelvten-professzornak az eszejárása szerint annak az ő »nyelvtani« tudományának az elhanyagolása annyi, mint a »magyar nyelv« elhanyagolása és a szokásos nagyhangú hazafias frázisok védelmébe vevődik a »magyar nyelv ügye«. Tiszta charlataneria pedig a magyar hazafiságot a dologba keverni és a »magyar nemzeti« érdekből helyezni súlyt arra a magyar nyelvtenra, a mit az iskolában tanítanak.

A középiskolai hazafias magyar nyelvten charlataneriával mereven szembe kell állítani a dolog abszurditását. A gyereket igen is meg kell tanítani, hogy tudjon helyesen magyarul írni. Azonban, hogy ezt valaha ebben a világéletben azzal a nyelvten tanítással érnék el, a mit tanítanak, az tiszta professzori charlataneria. Ott van bizonyítékul a latin. Ugyan ki tanult meg valaha abból a vérig gyötört latinból helyesen latinul. Ebből a tapasztalatból ridegen le kell vonni azt a következtetést, hogy az ugyanazon módon üzött magyar nyelvtenből sem tanult még meg senki fia helyesen magyarul írni.

Mert az a »magyar nyelvten« a nyelv és gondolatszerkezeteknek elvont formulázása. Kitűnő dolog annak, a ki valaha magyar nyelvten tudós lesz, mert az ő tudományának technikája van benne lerakva. Riedl Frigyeseknek való dolog, a kik — vagy legalább a ki — fényesen tud vele bánni. De a mint a mi mindennapi magyar írástudásunkba soha egy vak garas arányi bele nem keveredik abból a »nyelvtan«-tudományból, a mivel az iskolában alávaló módon meggyötörtek bennünket, ép úgy a mikor Riedl Frigyes ír magyarul: in praxi ő neki sincs ott egyetlen nyelvten gondolata sem. Azt a 10—15 éves gyereket nyelvtennal kínozni, annyi, mint hogy belőle 16 éves korára nyelvten tudós akademikust akar az iskola faragni. Utálja, utálkozik tőle, mert hiszen nem érti azokat a distinkciókat, a miket amúgy is csak akkor lehet megérteni, ha mint a nyelvten tudománynak technikai eszközét fogja fel az ember. De be kell a fejébe vernie. Emberirtás ez. Középkori dolog.

Ahhoz, hogy a gyerek megtanuljon becsületesen magyarul írni, nem kell egyéb, sőt rá nézve minden egyéb értéktelen dolog, mint gyakorlás a magyarul való helyes beszédben, legfeljebb némi kevés tájékozódás a grammatika legelejéről. A ki

pedig majdan az akadémia nyelvtudományi osztályának tagságára vágyik, tanulja meg majd akkor azt az egész nyelvtant, a mely a gyerekész számára egyszerűen szörnyűség.

El nem felejttem az öreg T—ó professzort, a ki egy gyerekre, a ki neki korrektül, otthon a háznál helyesen megtanult németiséggel felelt a német vizsgán, ekkép fakadt ki:

— Lehet magának otthon öt guvernántja is, fecseghet nekem itt mint a szajkó németül, de mégse tud németül, ha elemezni nem tud.

Így a professzor előtt csak az elemzés a nyelvtudás. Az, hogy szépen beszél és ír, az semmi.

Az emberbutításnak leghatározottabb fizikai proceszszusa: oly dolgokkal kínozni azt a gyerekagyvelőt, a miből soha életében semmi haszna nem lesz, hacsak filológusnak nem készül. Mert még az is csak pedagógiai charlatánság, abba kötözködni, hogy a latin a nyugati nyelvek alapja, ugyan miért nem tanítják mindjárt a szanszkritét is ugyanezen czímen?

De még ez is hagyján. Mert hiszen az a gyerekfő vagy be nem veszi azt a rá nézve értelmetlen dolgot, vagy ha bebefláztá is, menten elfelejti. Így megmarad káros hatásnak az a káros fizikai hatás, a melyet a hiábavaló kifárasztás okoz, a fizikai elbutulás bizonyos mértéke; de hát ezt a bölcs természet még valahogyan helyrehozhatja. A mi azonban ezentúl következik, az már a mesterséges butításnak a pathológiai alakja. T. i. az egészséges észjárásnak a mesterséges félrerucczantása, meghibbantása.

II.

Nemde azzal tisztában van mindenki, hogy a mindennapi gyakorlati élet számára nyelvtudás tekintetéből nincs semmi egyébre szükség, mint arra, hogy az ember helyesen tudjon írni?

Ennél többre csak költőnek és irodalmi férfiúnak van szüksége.

De hát, természetesen, mivelhogy egykoron, a középkorban, a tudásnak összes forrásai épen a költők és irodalmi férfiak hagyatéka vala, és így a költők és irodalmi férfiak nyelvi művészete volt a tulajdonképeni foglalatja mindannak, a mi tudomány volt: a rettenetes professzori észjárás ma is a középkornál tart.

A mikor a való élet számára embernek nincs gyakorlatilag másra szüksége, mint a helyesen való magyar írásra: a

professzori tanész végiggyötri azt a szegény iskolásfiút a középiskola második fele idején a költők és irodalmi férfiak összes *formalizmusán*. Ez a rettenetes, hogy a *formalizmusán*.

Persze, ismét az öblös hazafiul pedagógiai frázisok fegyvertárából bizonyozik az embernyúzó tanész, hogy »magyarság« dolga ám, hogy a gyerek magyar irodalmat és költészetet tudjon. És ezzel aztán igazolva van az ily czímen elkövetett ember telén bűnök egész sora. Igazolva van, hogy annak a gyereknek a trocheus és spondeusok és mindenféle verslábakkal kell az eszét tömni, mert hiszen a középiskola költőket és irodalmi férfiakat akar velők az élet számára kitanítani és tudvalemő, hogy a költők mind elébb a verslábak faragását tanulták meg, mint mesterséget, és a ki aztán ezt már jól tudta, abból lett a költő. Hát, kérem szeretettel, tisztelt tanészek, erre a legveszettebb mesterségre tanítja a középiskola »magyar nyelvtan« örve és bűnös hazafias frázisok védelme alatt, esztendőkön azokat a fiukat, a kiket az élet számára kellene előkészítenie és a hol bizony nem versfaragás a mesterség. Világos, hogy a középkorban ez volt az iskolai műveltség legmagasabb foka és úgyszólván egyedüli célja: olyan verseket írni és olyan írásokat szerkeszteni tudni, mint a minőknek mintáit a klasszikusok nyújtották. Akkor ez volt a műveltség, a mely műveltség egyedül csak a szellemi előkelőség és a lélek luxusa volt. És az iskola vakon maradt a világ azon fordulása előtt, hogy ma a műveltség is már egészen más dolog, de főleg az élet egészen más tudást követel, mint a verselési technika szabályait.

Úgy, mint a középkorban üzték, a renaissance finom világában, úgy ez nagyon egészséges szellemi foglalkozás volt. Az ifjú alig tanult egyebet és kiment verekedni utána. És ha nem verekedett, üres óráit a lehető legideálisabban tölthette el a költészettel. Azonban, a mikor annak a szegény mai gyereknek annyi mindent kell igazán tudnia, akkor a verselési technika szabályaival gyötörve őt: először is ok és czéltalanul kimerítik másodszer benne azt a téves észjárást keltik, hogy a ki tudja a verselés szabályait, az tud is valami hasznosat, harmadszor őt magát a lehető legmeddőbb értelmi foglalkozásra izgatjuk. — Ez bűnös ember-rontás, életek megtevesztése, a normális agyvelőnek hamis utakra való erőszakos terelése, gyermekbutítás a legfizikaibb értelemben.

Ezeknek természetesen csak folytatása, hogy miféle gyötrése folyik a gyerekeknek a versek magoltatásával. Persze megint

hazafias frázis indokolja: a magyar költészet megbecsülése. Pedig ugyan nem becsüli meg, a ki arra használja, hogy a gyermekagyvelőnek annyi gyakorlati erőfeszítése mellett, mint a mennyire neki kell az eszét dolgoztatni, hogy megeméssze mindazt, a mit mint pozitívumot kell bevennie, még a versek magolásával végsőkéig kifárasztja. El kell nézni, micsoda fáradság ül az arcokon, mikor verseket tanul! Latinul, magyarul, németül!

Óh, valami egész másképen, igenis, nagyon meg lehetne becsülni az iskolában költészetet, irodalmat. Igen: pihentetőül. Igen, mikor a gyerek kifáradt egyéb fáradságos munkájával, akkor olvasni, mesélni róla, szórakoztatni, pihentetni vele. A lelkét felemelni! De bifláztatni? Megutáltatni vele a költeményt, mert kínozzák vele! Holott csak egy kicsiny jól eső szellemi inger, egy kis mulattatás kell, hogy kedvet kapjon a gyerek hozzá és megtegyék neki mint olvasmány. Hisz a gyerekelme oly mohóan éhes és szomjas, míg meg nem rontják. De örömet okozni a gyerekeknek, úgy-e a világért se, professzor urak, mert az nem tanulás. Tanulás csak az, a minél a gyerek kínlódik.

Micsoda hülye argumentumok forognak a professzoroknál közszájon. Hogy az emlékezőtehetséget fejleszti a verstanulás. Hallatlan! Hiszen legjobb esetben az emlékezést a szavakra. No már pedig, a kiknek leginkább ez a mestersége, a színészeknek, ugyan nem mondhatnék, hogy a hazai költészetnek ők szolgáltatnák a termést. De a mi a legrosszabb, hogy a professzori ész nem fogja fel, hogy egy serdülő gyerekeknek a legfőbb dolga amúgy is a memorizálás, az emlékezés képességének a munkája. Hiszen neki minden, a mit elméjébe szed, minden új. Nem úgy, mint a professzornak, a kit mindaz már nem érdekel, egyetlen kollégájának a tudománya sem, kizárólag csakis az ő szaktantárgya.

Hát bizony vétkeznek önök azoknak a költőknek a szelleme ellen, mert vetkeznek a magyar ifjúság szellemi egészsége ellen. Emberbutítást művelnek vele.

És még hozzá minő »költészettant« tanítanak. Negyed- és ötödrangú régi poéták verseit. Ányos Pál-féle »A holdhoz« (tessék ezen elmélkedni, a »holdhoz!«) című zöngeményeket. életrajzi ostoba adatokat. Oly dolgokat, a miket senki az iskolán túl többé az életében föl nem lapoz.

És végül, uram bocsá! az utolsó esztendőben a *szónoklás* művészetének a »szabályait« tanítják a gyerekeknek. Magya-

roknak a szónoklást! Mintha nem szónokolnának amúgy is túlon túl a kelletténél többet. Politikai beszédeket tanulmányoznak. Bevájják, hogy hány részre és milyenekre oszlik egy-egy beszéd. Hogy »hívják« azokat a részeket! Rettenetes! Persze, hogy végtelenül érdekes volt a középkori szellemi semmittevésben a klasszikusoknak ilyen szórszálon való hasogatása. Ebben csillogott minden akkori műveltség. Nem látják önök azt az egész magyar ifjúságot, a mely szónoklással tülekedik előre? Tudás és munka helyett szónoklással? Nem bűnösök-e önök ebben? Nem az önök középkori észjárása-e ennek a moral insanitynek a melegágya? Nem az önök által beoltott észjárás miatt szegi-e a legtöbbje a karrierjét? Nem önök-e az okai annak, hogy az az osztály, a hova ezek züllenek, oly a nemzetben? Munka helyett mindenütt a frázis !

A középiskolai oktatás legfőbb részét az agyvelők illetén rontása teszi ki. Hogy ezeket elmellőzni lehetne, oh, micsoda hiú ábránd volna! Hogy kilencztizedrészét a középkori dolognak elhagyva és egytizedrészét modernizálva sokkal intenzívebb, hasznosabb munkát végezne a tanítás, azt professzori elme meg nem érti.

Mert ennek a tanügynek a szerkezete a következő: A gyerek be nem tudja fogadni mindazt, a mivel tömik, csak a legmagasabb fokú erőltetéssel. Már most minden professzori művészet és elméi oda irányul, hogy hogy is tudják ezt mégis beadni. És bámulatos — ha kinézer volnék, azt mondanám, elismerésre méltó — ügyeskedéseket, furfangokat, agyarkodásokat találtak ki e végből. Minden törekvő tanár természetesen azon van, hogy a maximumát bírja beleverni az ő tudományának. Mert ez az érdem. És ezek az érdem-dusak. Ezek haladnak. Ezek jutnak a tanügyek élére. És természetesen itt az a legnagyobb ambíciójuk, hogy minden kitapasztalt módot, hogy hogy is lehet a gyereket legjobban tömni, általánosítsák. És így a középkori oktatási szellem a modern leleményességnek mindenféle mesterkedésével dül és pusztít a gyerekek agyvelején, onnan a legfőbb szaktestületből. Az emberbutítás apró mesterkedéseiben, fortélyáiban roppant modernek. De hogy a szellem, az oktatás szelleme középkori dolog, azt álmában sem hiszi el senki.

Pedig az, középkori sötétség. Reményünk sem lehet, hogy egyhamar eloszlik. Mert a legcsökönyösebb emberek a világon a professzorok. Rájuk nézve a világ: a tanügy. Mi közük ahhoz

az élethez, a melybe az ifjak belépnek. A bizonyítvány be van rovatolva ezekre és ezekre a tantárgyakra: tessék azokat tudni, különben nincs boldogulás. Legfőbbképen pedig latin klasszikusokat, magyar versfaragást és hazafias szónoklást.

Mi közük ahhoz a rettenetes lelki válsághoz, a melyen pedig valamennyi ifjú keresztül megy — kivéve, a ki professzor lesz — a midőn kikerül az iskolából. A lelke már tele van utattörő és cselekvő kedvvel, tele van lelkes törekvésekkel. A mik az iskolában felszívódtak benne, most akarnának az életben érvényesülni. És ekkor, telve tévhitekkel, látja, hogy az élet egészen más, mint a minék az iskolából vélte. Egész más dolgok az érvényesülés tényezői, mint a melyek az ő értelmi életének a tényezőiképen az iskolában kifejlődtek. Nem hozott onnan csak egy ostoba papirost, az élet küzdelmei számára. Micsoda krízisen megy át valamennyi! Micsoda hajótörések az élet legelején. A kinek pedig nem törik a hajója, annak a legnagyobb erőfeszítéssel kell elfelejtene azt, a mit a középiskola beléje oltott: a középkort a modern életben.

III.

Az életre nézve teljesen meddő, sőt káros dolgok tanítása folyik az iskola nyolcz esztendeje alatt legfőbbképen. De természetesen a pozitív tudományok elől elzárkózni nem lehetett. Ezek pedig nőttek, óriási arányokban nőttek. És vele nőtt a »tananyag«, a gyerek rettenetes terhe. Minden gyerek kinevetné azt a tanár urat, a ki olyan czók-mókot visz magával az útra, a mi felesleges. De a szegény iskolásfiúnak az élet útjára magával kell czipelnie az egész középkort, a modern tudományok fölött.

Azonban ha valakin rajta van az átok, úgy az végigkíséri, így kíséri a középkori professzori szellem a gyereket a pozitív tudományokban is. Mert a mint a középkorban az volt a tudás az állattanban, növénytanban, hogy melyik állatot, növényt, hogy hívnak latinul, micsoda osztályba, rendbe kell bekasztlizni, — úgy máig ugyanaz a hülye tortúra folyik. Azóta bár kifejlődött a természettudásnak egy egész más természetű mivélése, a biológia; ma az élet »folyamatainak« az ismeretébe akarunk mindenütt behatolni. Az állati életnek az életnyilvánulásai, ezek összefüggései több »tudást« nyitnak meg mindenkinek a fejében, mint ha megannyi elnevezést és klasszifikálást tud; sőt egyedül csak azoknak az életfolyamatoknak az ismerete mondható tudo-

mánynak. Nem, a gyerekek a középkori tudás szelleménél kell maradnia. — Földrajzban: nézzen bele elfogulatlan ember a tankönyvbe, mit tanítanak! Képtelenség gyerekektől olyat követelni, a mit minden művelt ember, ha tudni akar, mappából, Baedekerből, lexikonból keres ki. Tájékoztató átnézet helyett, hogy ilyen és ilyen a föld térképének az elosztása, oly részleteket követelnek attól a gyerektől, hogy ha olyanokkal valaki jó társaságban előhozakodik, kilökjük. Mert végre is az életben meg van az emberekben az a jó érzék, hogy bizonyos nevek és részletek sokaságát csak elbutulás árán lehet tudni. Az ilyen elbutulás ellen az életben védekezünk, ellenben gyönyörűsége telik benne a professzornak. — Történelmet: Jézus Mária, micsoda történelmet tanulnak! A görög és latin történetíróknak ma már lehető legkevésbé tudományos módszere szerint írták tovább a professzorok a középkoron túl is a históriát; adatokat, királyok és hősök csatáit, évszámok megemészthetetlen mennyiségeit; emberek olyan sajátságainak a kultuszát, a mely sajátságokat, ha modern gyerek érvényesítene majd az életben, börtönbe vagy tébolydába juttatnák őt. A mikor éppen az emberi haladásnak az útját kellene a történelemből a gyerekek elé izgatóul odaállítani; sőt egyedül csak ez az, a mi a gyerekek való: az iskolai történelemtanítás éppen ellenkezőleg az emberiség szellemi fejlődésének összes békóit rakja a gyermek lelkére. Meg egyáltalán szó sincs róla, hogy az történettudomány volna, a mit a gyerekeknek tanítanak. Az a módszer csak a középkorban és a klasszikusoknál volt tudomány. Ma egészen más a történettudomány. — Matematika: nincs az iskolában öt gyerek, a kinek fogalma volna arról, hogy mi az a matematika. Előtte csak a formuláknak és technikai eljárásoknak a rengetege. De itt tombolhat a professzori ész! Csupa formula, csupa szabály! Kell-e ennél nagyobb gyönyörűség. Úgy-e világos, hogy arra a matematikára a mit az iskolában tanítanak vajmi kevés embernek, némely szaktudósoknak van szüksége. Tehát ez nyilvánvalóan szaktudomány. A gyerekek nincs másra szüksége, mint hogy tájékozottsága legyen, miről szól ez a tudomány. Ha valaha szakmájához fog tartozni, akkor kell megtanulnia. De legfőbbképen: hogy nem is értheti! Nem értheti meg egy 14—16 éves gyerek. Csak formulákat és némi velők való bánást magolhat!

Világos, hogy a legrettentőbb czopfnak a tövibe nyúltam. És ha az a czopf csak czopf volna, még hagyján. De tessék

elgondolni, hogy az a czopf köti gyermekeinket a középkorhoz, a melytől pedig az élet, a haladás mindenkép szabadulni akar.

Magától értetődik, hogy mi minta nélkül nem cselekszünk. A német sablon a mi sablonunk. Tovább, messzebb, a tanész nem lát. Pedig ha már csak minta után haladhatunk, érdemes volna az amerikai College-ek mintáját is meglátni.

Az élet gyakorlati foglalatossága mellett az ifjú naponta egy-két órát foglalkozhatik tanulással. Igaz, hogy nem tanulja meg a verstan szabályait, csak a pozitív dolgokat. Aztán mehet az egyetemekre valamely tudományos szakmára, ha akar. De nyolcz esztendő t nemcsak meddő, de kártékony fárasztással eltölteni a gyerek életéből, ez az, a minél nagyobb kárt a nemzetben nem lehet okozni.

Méray-Horváth K.

NÉPÜNK FOGLALKOZÁSA AZ 1900. ÉVI NÉPSZÁMLÁLÁS VILÁGÍTÁSÁBAN.

A magyar királyi központi statisztikai hivatal a folyó év derekán oly munkával gazdagította irodalmunkat, melynek jelentősége messze túlhaladja a hivatalos statisztikai kiadványok megszokott értékének mértékeit. A magyar korona országainak 1900. évi népszámlálásáról kiadott munka II. kötete ugyanis,¹ mely a népesség foglalkozását tárgyalja, nem már eddig is folytatott adatgyűjtések újabb eredményeit közli, hanem úttörőként bevilágít népünk gazdasági és társadalmi életviszonyainak legmélyébe: *községenként* részletezve a foglalkozási statisztika megbecsülhetetlen adatait. Alig szükséges rámutatnunk e vállalkozás rendkívüli fontosságára. Ha valahol, úgy hazánkban, és ha valaha, úgy most, mikor az önálló gazdasági berendezkedésért folyik a küzdelem: rendkívüli, szinte megbecsülhetetlen ennek a munkának fontossága és értéke. Mert a gazdasági élet gyökeres átalakítására törekedni csak abban az esetben tanácsos, sőt lehetséges, ha világosan látjuk előttünk gazdasági életünk mai képét, a statisztika rideg, de megbízható számainak világítása mellett, menten minden önérdeksugalta szépítéstől és hazafiúi túlbecsüléstől. Ezt a képet pedig — bátran merjük állítani — eddig nem láthattuk meg, nem láthattuk meg legalább abban a minutiosus kidolgozásban, melyet kívánnunk kell, ha gazdasági életünk alakulását a társadalom tömörülési formájának legapróbb

¹ A magyar korona országainak 1900. évi népszámlálása. II. rész: A népesség foglalkozása községenként. Szerkeszti és kiadja a magyar kir. központi statisztikai hivatal. Budapest, 1904. (Magyar Statisztikai Közlemények. Új sorozat, 2. kötet. 4-r. IV., 62 és 1010 lap.)

sejtjeiig, a községekig akarjuk követni. Az 1890. évi népszámlálás, valamint az azóta rendezett ipar-statisztikai felvételek ugyan nagyot lendítettek ebbéli ismereteinken, de e felvételek eredményei egyrészt csak törvényhatóságokként, másrészt csak ipari ágak szerint tétetvén közzé, a gazdasági állapotoknak úgyszólván csak átlagos értékű képeit nyertük, melyekben sok jelentékeny vonás teljesen elmosódott s melyek ez okból gyakorlati érdekű állami vagy társadalmi beavatkozásra kevésbé alkalmasak. Mert miként a tisztí orvos tehetetlenül állana szemben a vármegyében dülő járványnyal, ha nem tudná, hogy mely községekben ütötte fel a baj a fejét, úgy az államférfiú vagy az állam hatalmát képviselő közigazgatási hatóság a gazdasági élet bajaiban is csak úgy és akkor tud segíteni, ha a baj okait, elterjedését, pusztításait, egészen az utolsó községig tudja követni. Ebből a szempontból tekintve elsőrendű, alapvető munkának kell tekintenünk a most megjelent foglalkozási statisztikát, mely *első ízben* derít fényt hazánk minden legtávolabb eső részein éppen úgy, mint közvetlen szomszédságunkban küzködő népünk foglalkozására, kereseti viszonyaira, mely tehát — mondhatnók — újra felfedezi s gazdasági tekintetben kikutatja Magyarország népét. Ily munka megjelenése alkalmával a legnagyobb elismeréssel kellene adóznunk ama hivatal vezetőinek, kiknek lelkiismeretessége és szorgalma e művet létrehozta; nálunk sajnos, néhány sablonszerű hírlapi czikken kívül alig vettek tudomást a munka megjelenéséről s a munka létesítői csakis a kötelesség teljesítésének tudatában lelhetnek jutalmat. Pedig e munka óriási anyaga, mely kitűnő szerkesztésénél fogva nagy terjedelme mellett is a legkönnyebb áttekintést teszi lehetővé, kiapadhatatlan kincsesbánya s megbecsülhetetlen tanúságokat rejt magában, a mellett, hogy a nemzetközi irodalomban is jóformán párját nélkülölvén, egyúttal hazai statisztikánknak is dicsőséget szerez. E mű beható méltatása azokra vár, kik gazdag tartalmát vagy annak egyes részeit beható tárgyalás alá veszik. E helyen ezúttal csak az a czélunk, hogy főbb eredményeinek rövid összefoglalásával szemügyre vegyük, hogy népünk kereseti viszonyai miképen változtak az utolsó évtized folyamán és minő helyet foglalunk el e tekintetben a művelt államok között.

Összefoglalva a munkában közölt eredményeket, látjuk hogy a magyar korona országainak az 1900. évi népszámlálás szerint 19.254,559 főre rugó összes népességéből — nemcsak a tényleg kereső népességet, de az egyes foglalkozások terhére eső

eltartottakat is beleszámítva — az őstermelésre 13.175,083 lélek (68,4%), a bányászat-, kohászat-, ipar- és forgalomra 3,764.783 lélek (19,6%), a polgári és egyházi közszolgáltatásra és a különböző szabadfoglalkozásokra 572,309 lélek (3,0%), a véderőre 151,396 lélek (0,8%), az egyes foglalkozási ágakba be nem sorozható vagy közelebbi megjelölés nélküli napszámosokra 640,005 lélek (3,3%), a házi cselédekre 426,734 lélek (2,2%) s végül az egyéb és ismeretlen foglalkozásúakra 524,249 lélek (2,7%) esett.

Népünknek túlnyomó nagyrésze, jó kétharmada tehát ma is őstermelésből él s ez adja meg hazánk gazdasági jellegét. Minden más foglalkozási ág e mellett háttérbe szorul, még az aránylag legerősebben képviselt ipar is csak 13,5 százalékkal szerepel, a többi ágak közül kereskedelem, közszolgáltatás és szabadfoglalkozások, napszámosok 3—3 százalékkal, közlekedés, házi cselédek 2—2 százalékkal járulnak hozzá népességünk összetételéhez. Már magában véve e százalékszámok csekély volta tanúsítja az illető kereseti csoportok jelentőségének inferioritását. Az ipar még harmadfél milliónyi népességnek adja meg a kenyeret, de kereskedelem és hitel után már csak 556,000, közlekedés után 440,000 egyén él s bányászat-kohászat, mindössze csak 164,000 embert tart el.

Mindezen adatokban gazdasági hátramaradottságunk tükröződik vissza s ezen a szomorú tényen nem sokat változtat, hogy az utolsó évtizedben némi haladást észlelhetünk. Ez a haladás legerősebb az iparnál, mely már jó félmillióval több egyént tart el, mint tíz évvel ezelőtt, s ha ezzel szembeállítjuk azt a jelenséget, hogy ugyanennyi volt a tíz évi szaporulat a számra nézve hatszor oly népes őstermelésnél is, úgy ebből az iparnak a mi viszonyaink közt aránylag elég jelentékeny fellendülése állapítható meg. Hasonló arányú volt a gyarapodás a kereskedelem és hitel csoportjában, melybe ma 556,000 egyén tartozik, míg tíz évvel előbb 420,000, de aránylag legnagyobb a közlekedés térfoglalása, mely után ma 440,000 egyén él, közel kétszerannyi mint 1890-ben.

Az egyes foglalkozási csoportokhoz tartozó néptömegeknek eltérő számbeli gyarapodása következtében hazánk népének foglalkozás szerinti összetétele az utolsó évtizedben nem lényegtelenül megváltozott. Nevezetesen csökkent az őstermelő néposztály arányszáma 72,5%-ról 68,4%-ra, míg ezzel szemben az összes többi foglalkozási néposztályokra eső százalékok emel-

kedtek, legerősebben a bányászat, ipar és forgalomra s a közszolgálati ágakra és szabad foglalkozásokra eső százalékok, amazé 16,2%-ról 19,6%-ra, az utóbbi foglalkozási főosztályé pedig 2,6%-ról 3,0%-ra. Az utolsó évtized folyamán beállott változások — úgy az abszolút számokat, mint a százalékos eloszlást tekintve — az alábbi felsorolásból tekinthetők át:

	1890	1900	Az összes népesség százalékában	
			1890	1900
Mezőgazdaság és kertészet	12.542,998	13.033,237	71,8	67,7
Östermelés egyéb ágai	120,387	141,846	0,7	0,7
Együtt	12.663,385	13.175,083	72,5	68,4
Bányászat és kohászat	125,148	163,704	0,7	0,9
Ipar	2.053,735	2.604,082	11,8	13,5
Kereskedelem és hitel	420,192	556,456	2,4	2,9
Közlekedés	225,939	440,541	1,3	2,3
Együtt	2.825,014	3.764,783	16,2	19,6
Közszolgálat és szabadfog- lalkozások	448,304	572,309	2,6	3,0
Véderő	126,901	151,396	0,7	0,8
Napszámosok k. m. n.	564,107	640,005	3,2	3,3
Házi cselédek	376,270	426,734	2,2	2,2
Egyéb ismeretlen foglalko- zásúak	459,810	524,249	2,6	2,7
Mindössze	17.463,791	19.254,559	100-0	100-0

Nem lehet e rövid sorok célja, hogy a foglalkozási viszonyok tekintetében fennálló különbségeket országrészenként vagy törvényhatóságokként vegyék szemügyre; arra a nagy különbségre azonban, mely e tekintetben az anyaország és Horvát-Szlavonország közt fennáll, mégis rá kell utalnunk. Ez a nagy különbség abban lel kifejezést, hogy míg az anyaországban a népességnek kétharmada (66,5%) tartozik az östermelő néposztályhoz, addig Horvát-Szlavonországban még több mint négyötöd része, t. i. 82%. Az összes többi foglalkozási osztályok a katonaságot kivéve, az anyaországban jóval erősebben vannak képviselve, mint Horvát-Szlavonországban. E tekintetben különösen említésre méltó, hogy a bányászat, ipar- és forgalmi népességre Magyarországon a népességnek 20,7, Horvát-Szlavonországban ellenben csak 11,3%-a esik, a közszolgálatra és szabadfoglalkozásokra az anyaországban 3,1, Horvátországban 2,0, a napszámosokra amott 3,6, itt 1,4 százalék. Mivel pedig tíz

évvel korábban az anyaországban 70,8, Horvát-Szlavonországban pedig 84,6% volt östermelő, nyilvánvaló, hogy »az östermeléssel foglalkozás egyoldalúságából való kivetkőzés« a lefolyt évtized alatt az anyaországban jóval gyorsabban haladt előre, mint a Drávántuli országrészben.

Áttérve az egyes foglalkozási főcsoportok rövid jellemzésére, először is az östermelésre vonatkozólag ki kell emelni azt a lényeges átalakulást, hogy az utolsó évtized folyamán az önálló gazdák, t. i. a birtokosok és bérlők száma mintegy ötvenezerrel, a gazdasági cselédeké pedig harminczezerrel csökkent, ezzel szemben azonban a mezőgazdasági munkások száma közel 200,000-el növekedett. Ez a jelenség kedvezőtlen, mert éppen az a népelem szaporodott erősen, mely a legkedvezőtlenebb kereseti viszonyok között él. Emelkedett a segítő családtagok száma, különösen a nők körében, jeléül annak, hogy a kis-birtokososztály családtagjai mind nagyobb mértékben vannak a gazdasági munkában való közreműködésre utalva. Ha emellett még figyelemmel vagyunk arra, hogy a mezőgazdasággal foglalkozó egyének számának csökkenése kizárólag az anyaországra esik, míg Horvát-Szlavonországban jelentékeny szaporodás mutatkozik, a kép még vigasztalanabbá válik.

Az iparban, mellőzve a számra nézve nem jelentékeny házi-, nép- és vándoripart, 1.077,226 lélekre rüg a keresők száma, tíz év alatti szaporulatuk tehát több mint kétszázezer főre rüg. Ebben a népességben természetesen a finem erős túlsúlyban van, de az utolsó évtized folyamán a nők száma is nem kevesebb mint 50 százalékkal növekedett, különösen az anyaországban. Az iparral foglalkozók közül jelenleg 381,664 az önálló, míg a segédszemélyzet 695,562 egyénre rüg; az előző népszámlálás adataihoz képest tehát a segédszemélyzet igen jelentékeny emelkedését tapasztaljuk, míg az önálló iparosok számában alig állott be változás, minek folytán ma száz önállóra 182 segédszemély jut, míg tíz évvel korábban csak 129. Ez a jelenség szomorú világot vet ipari viszonyainkra, a mennyiben arról tanúskodik, hogy a kedvezőtlen gazdasági viszonyok mellett az utolsó évtized folyamán sok, előbb önálló iparos üzletét abba-hagyta s segédül szegődött be más iparos mellé. Ennek következtében 101 törvényhatóság közül 28-ban apadt az önálló férfi-iparosok száma, némelyikben több ezer lélekkel.

A kereskedelemre és közlekedésre vonatkozólag nem lévén közölve az önállókra és alkalmazottakra vonatkozó számok,

az arány nem állapítható meg. Megemlítjük azonban, hogy száz keresőre jutott az őstermelésnél 118 eltartott, az iparnál 131, a kereskedelem és hitelnél 146, a bányászatnál 186 és a közlekedésnél 222. Ez a sorrend összefügg azzal a szereppel, mely az egyes foglalkozási főcsoportokon belül a családtagoknak jut. Míg a közlekedés körében a családtagok segédkezése minimumra van redukálva, a mennyiben a kereset természeténél fogva túlnyomó részben kizárja a családi kisegítést, addig a bányászat, kereskedelem és ipar erre fokozottabb mértékben ad alkalmat, az őstermelés pedig egyenesen megköveteli a családtagoknak közreműködését. Innen van, hogy míg az őstermelésben foglalkozók közt az eltartottak száma alig nagyobb a keresőkénél, addig a többi csoportokban jóval nagyobb, a közlekedésnél pedig több mint kétszerakkora. Figyelmet érdemel még az a jelenség is, hogy az eltartottakra eső arányszám a törvényhatósági jogú városoknál rendszerint jóval alacsonyabb, mint a vármegyei törvényhatóságoknál. Ennek okát a népszámlálási munka abban keresi, hogy a városokban a produktív kor általában erősebben van képviselve s hogy az iparososztályhoz tartozó népességnek női és fiatalkorú férfi családtagjai a városokban inkább keresnek és találnak maguk is kereső foglalkozást, mint a vidéken, ezért a városok iparos népességében rendszerint kevesebb az eltartott, mint a vidék iparosságánál.

Csak néhány jellemző adatot ragadtunk ki annak illusztrálására, minők a foglalkozási viszonyok hazánkban ma s minő változások állottak elő az utolsó évtized folyamán. Ha ezek után már most felvetjük azt a kérdést, hogy hazánk e tekintetben minő helyet foglal el a művelt államok között, úgy azt kell mondanunk, hogy még ma is — bár némi haladás el nem tagadható — nagyon messze elmaradtunk Európa államai közül. Összehasonlításul csakis a kereső népességre vonatkozó adatokat vesszük, és szembeállítjuk hazánk népét Ausztria, Németország, Olaszország, Svájc, Franciaország, Dánia, Svédország, Norvégia, Nagy-Britannia és az Egyesült-Államok népességével.¹ Ezeket az államokat három csoportba oszthatjuk;

¹ Az összehasonlítás alapjául szolgálnak amaz adatok, melyeket Zahn a Conrad-féle *Handwörterbuch der Staatswissenschaften* című lexikon II. kiadásában (Beruf und Berufstatistik) közöl; hazánkra vonatkozólag a népszámlálási munkából vesszük a megfelelő számokat, melyekkel azonban Zahn adatai nem egyeznek mindenben.

egyikbe tartoznak azon államok, melyekben az őstermelő népesség aránya rendkívül csekély; ilyenek Anglia 10,4% és Skócia 14,0% őstermelővel. Az államok egy másik csoportjában egyik foglalkozási főcsoport sincs abszolút többségben; ide tartozik Dánia, ahol az őstermelők aránya 27,1%, Svájc 37,4, Németország 37,5, az Egyesült-Államok 38,0 és Franciaország 37,4% őstermelővel. Svédország és Norvégia, ahol az őstermelők a népességnek mintegy felét teszik, az átmenetet képezi a túlnyomóan őstermelő államokhoz, ahova tartozik Olaszország 56,7%, Ausztria 64,3% és mint utolsó Magyarország 68,5% őstermelővel. Nagyon természetes, hogy ha ezen csoportosítást az ipari népesség aránya alapján eszközöljük, az előbbi képek az ellentétét nyerjük. Túlnyomóan iparos jellegű államok Skócia 58,1 és Anglia 56,9% iparossal, viszonylagos többségben van az ipar Svájcban 40,7%-al, míg negyedik helyen Németország áll, ahol az iparos népesség (37,4%) az őstermelővel egyenlő számú. A többi államok iparos népe immár jóval kisebb számú, utolsó helyen áll Magyarország 13,4%-al. Hasonlóan kedvezőtlen hazánk helyzete a kereskedelem és közlekedés tekintetében, 4,1 százaléknyi forgalmi népessége utolsóelőtti helyen áll (az arány legkisebb Olaszországban, 3,9%), míg Franciaország, Svájc, Németország, Anglia és Skócia, de kivált az Egyesült-Államok kereskedelmi forgalmi népessége a 10%-nál több. A közszolgálat és szabadfoglalkozások tekintetében is utolsó helyen állunk az összes, itt felsorolt, államok között. A tüzetes adatokat a következő lapon levő táblázatban foglaljuk össze, melyhez a figyelmes olvasó nem egy reflexiót fűzhet.

Gazdasági hátramaradottságunk ebből a táblázatból élesen kiderül; már csak Németországgal összehasonlítva is (Angliáról nem is beszélünk) óriási az eltérés; amott 37,5% az őstermelő, nálunk majdnem kétszerannyi (68,5%), amott 37,4% az iparos, nálunk egyharmadánál is alig több (13,4%). De gazdasági gyengeségünk még szembeötlőbbé válik, ha az abszolút ipari termelőképességre megyünk át. Erre vonatkozólag ezúttal nem állnak rendelkezésre adatok. De elég arra utalni, hogy hazánkban 1.127,130-ra rúg a kereső iparosok száma, míg Németországban 8.281,220-ra és Ausztriában is 2.880,897-re. Hasonló a különbség a kereskedelmi s forgalmi népesség tekintetében; hazánkban 362,709 egyén keresi ezzel kenyerét, Németországban ellenben 2.338,511 egyén s ugyanannyi Franciaországban. Ezek a számok fogalmat nyújtanak arról, hogy

Németországnak 37,4%-nyi iparos népessége hazánknak 13,4%-a mellett nemcsak háromszoros túlsúlyt képvisel, hanem volta-képen nyolczszoros tömegek óriási termelőképességével nyomja a mi szerény, fejletlen iparunkat. Ez az összehasonlítás ránk nézve még hátrányosabbá válik, ha figyelembe vesszük, hogy az utolsó népszámlálás alkalmával összeirt 469,559 iparvállalat közül kétharmadrész (64,2%) segéd nélkül dolgozó apró vállalat, β csak 940 olyan vállalat van, mely ötvennél több (s ezek közül csak 29, mely ezernél több) munkással dolgozik, míg ezzel szemben Németországnak 3.144,177 iparvállalata közül 18,953 van, mely ötvennél több segédszemélyt számlál és ezek közül 225 dolgozik ezernél több segédszemélylyel. Íme, ezek a számok azt tanúsítják, hogy hazánk gazdasági tekintetben még sokkal hátrább áll, mint ahogy a nemzetközi összehasonlítás százalékos számai feltüntetik. És ha nem tagadhatjuk, hogy az utolsó időben e tekintetben némi javulás állapítható meg, mégis be kell vallanunk, hogy gazdasági fejlettség tekintetében Európa civilizált államai közül az utolsó helyen állunk.

Egyes államok népességének megoszlása kereseti ágak szerint (Százalékokban):

	Az össz-lakosságból		A kereső népesség közül						
	kereső	eltartott	őstermelés	ipar, bányászat	keresek forgalom	hadserég, tengerészet	közfoglalat és szabad-foglalk.	személyes szolgálat	egyéb
Magyarország 1890	44·5	55·5	69·8	12·1	3·4	1·5	2·1	4·8	6·3
1900	45·9	54·1	68·5	13·4	4·1	1·5	2·4	4·4	5·7
Ausztria	55·1	44·9	64·3	21·9	6·4	1·4	2·5	3·5	—
Németország	42·7	57·3	37·5	37·4	10·6	2·8	3·6	6·1	2·0
Olaszország	53·2	46·8	56·7	27·6	3·9	1·0	3·3	3·9	3·6
Svájc	44·8	55·2	37·4	40·7	10·7	0·1	3·8	6·2	1·1
Franciaország	42·8	57·2	40·0	27·9	13·4	3·4	4·7	9·9	0·7
Dánia	38·8	61·2	27·1	23·9	8·2	1·0	5·3	25·8	8·7
Svédország	36·6	63·4	54·0	15·0	5·8	2·3	2·6	13·6	6·7
Norvégia	39·0	61·0	49·6	22·9	11·7	0·5	3·0	10·5	1·8
Anglia	44·5	55·5	10·4	56·3	10·8	1·0	6·2	14·7	—
Skótság	44·1	55·9	14·0	58·1	10·2	0·4	5·9	11·4	—
Írország	45·5	54·5	44·0	30·7	4·5	1·5	8·3	11·0	—
N.-Britannia, együtt	44·5	55·5	15·1	53·7	10·0	1·0	6·4	13·8	—
Egyesült-Államok	36·4	63·6	38·0	24·1	14·6	0·1	4·0	19·2	—

Az 1900. évi népszámlálási munka gazdag anyaga e rövid, de lényegüket tekintve fontos megjegyzésekre készítetett. Mi mindent lehetne még, e kimeríthetetlen kincsesbányából kiolvasni, ha a részletekbe menve át, nagy vonásokban odavetett

általános kép helyett detailrajzokat készítenénk! De ennek ezúttal és e lapok hasábjain nem lehet helye. Célunk nem volt más, mint néhány főbb vonásban vázolni népünk foglalkozási viszonyait s azt a helyzetet, melyet e tekintetben a művelt államok között elfoglalunk. E helyzet, mint láttuk, nem kedvező; de reméljük, hogy az illetékes társadalmi és kormánytényezők most, a midőn a bajok orvoslására immár meg van a kellő alap, fognak módot és eszközöket találni hazánk gazdasági elmaradottságának orvoslására.

Dr. Thirring Gusztáv.

SZEMLÉK.

Eötvös Károly és a magyar műveltség.*

Eötvös Károly a képviselőházban a magyar zenéről és műveléséről beszédet mondott, a melyben hevesen megtámadta a német zenét, első sorban a „buta” Wagner-zenét. Ez a jelző „leitmotiv”-ja Eötvös Károly beszédének és egyúttal jellemzetes arra, minő magas és emelkedett szempontból támadta meg ez a magyar kiválóság a modern világnak egyik nevezetes kultúrtényét. Mert lehet kárhoztatni, lehet rajta örvendeni, sőt közönyösen odább menni mellette: de el kell ismernie mindenkinek, hogy Wagner Richard alkotása és a támasztotta szellemi mozgalom a mi világunknak igen nevezetes kultúrténye. A színmagyarság egyik legjellegzetesebb képviselője, mert ennek mondják Eötvöst, állást foglalt eme kultúrténnyel szemben. Ez az állásfoglalás mindenesetre tanulságos Eötvösre, de rajta túl ama osztályra is, a melyet ő a köztudatban képvisel.

Wagnert sokan és az irodalmi harcokban eladdig soha elő nem került heveséssel és kíméletlenséggel támadták. Nietzsche, Nordau, Hanslick más-más nézőpontból, de bizonyos általános szempontok, világnézet vagy megállapodott művészi felfogás alapjáról estek neki Wagnernek. Azért említem épen ezeket, mivel Eötvös hívei a sajtóban, de magánbeszélgetésekben is gyakran hivatkoztak arra, hogy miért ne volna szabad magyar írónak kíméletlenül nyilatkoznia a német zenésről, a mikor német írók is így nyilatkoztak róla. Ám Eötvös állásfoglalásának oka nem végiggondolt világnézetben vagy művészi, zeneesztétikai felfogásban gyökerezik, hanem politikai belátásokban. És ezt a differenciáltabb szellemi munkamegoszlás idején olybá kell venni, mintha

* Örvendünk, hogy Eötvös Károlynak annyira túlbecsült és nézetünk szerint felette káros hatású működése t. munkatársunk cikkében szociális szempontból kellő megítélésre talál, bár az író és gondolkodót benne ő is túlságosan nagyra tartja.
A szerk.

rőffel akarna valaki vizet mérni, méterrel súlyt. De viszont fölötte jellemzete ez az eljárás a magyar művelődésre: minden dolgot, minden tudományos vagy művészi haladást a politikai mértékegységgel mérnek meg nálunk. A mint nagy fejekben minden tisztán és határozottan rajzolódik ki, akképen juttatja világosan kifejezésre ezt a tendenciát Eötvös. Ez beszédének az első tanulsága.

A második: a wagneri zene nem mint zene gyűlöletes Eötvös előtt, hanem mint kulturtényező, a minthogy mindenki, a ki Eötvös Károlynak költői *abszolút* szépségekben oly gazdag műveit végigolvassa, szükségképen észreveszi, milyen kulturgyűlölet él vagy lappang ennek az írónak műveiben, még inkább abban a világnézetben, a mely munkáinak háttere. Ha nem is expressis verbis, de hallgatagon így szólnak az olvasóhoz: Vesd meg a könyveket, a könyvekből való tanulást, a tudóst, kicsinyes és rossz dolgokra taníthatja csak az az embert. Nézd a „szakértőket”, mennyi bajt, galibát, ostobaságot okoztak és vittek véghez már ezek a világon. Hallgass a közönséges, józan észre, indulj az ő nyomán és okos, helyesen cselekvő ember lesz belőled.

Képzeljük el, minők lehetnek az ilyen tanításnak gyümölcssei abban a körben, a melynek szól. A magyarság Deák Ferencznek kevés tanácsát fogadta meg annyira szószerint, mint a melylyel a sok filozófiától védte nemzetét: mert kevés felelt meg annyira szó szerint, mint ez, szellemi állapotának és elméje szerkezetének. E tanács hű követése meglátszik az egész magyar tudományosságnak, irodalomnak, közéletnek viszonylagos felületességén. Lehetséges, hogy költői tehetség dolgában a magyarság is szül akkora lángelmét, a minő például Goethe volt, és mégis lehetetlennek ítélem, hogy — hacsak sok százados kulturmunka a magyarság idegeit nem fogja előbb átörökítés révén kicsiszolni és kifinomítani — Faustot magyarul írják meg; vagy hogy más példát mondjak: az én belátásom szerint írói tehetség dolgában Herczeg Ferencz sokkal különb ember, mint Bourget és mégis ennek a könyvei a tartalmasabbak, mélyebbek, civilizáltabbak. A faj tehetsége, évszázados kulturmunkával felhalmozott kulturenergiája szabadul föl egyegy kiváló egyéniségben, és az egyénit a fajnak benne lappangó ereje megsokszorozza; a faji erő mintegy együttthatójává válik az egyéninek; a hatalmasan fejlett fajnak még viszonylag gyöngye egyénei is lesznek olyan erősek, mint a gyöngének erősebben fejlett egyénei. Azért minél nagyobb tudásnak minél nagyobb tömegekben való elterjesztése valamely nép műveltsége, de egyúttal lángelméi emelésének is egyedül biztos, noha hosszantartó és nehézkes módja. Speciálisabb tüneménycsoportra vonatkozólag, de ugyanezt a gondolatot fejezi ki Jászi Oszkár is: „A művészet nem előzmény, hanem következmény. Az erők és tehetségek bizonyos mennyiségének csapadéka. És egészen úgy, a mint az emberek tánca magasabbrendű, mint a kutyák ugrádozása, mert azt nálunk magasabbra fejlődött szervezet végzi: a kultúr népek művészete a vadakénál eo ipso fejlettebb kell, hogy legyen a

rendelkezésre álló nagyobb intellektuális, gazdasági, technikai, morális, szociális stb. erőknél fogra.” (Művészet és Erkölc 154—155.)

A mi felfogásunk szerint Eötvös Károly irodalmi munkássága és világnézete ellentétben van a faj szellemi erejének és színvonalának emelésére irányuló tevékenységgel, a minőnek ítélünk minden kulturális munkát. Abban a közönségben, a melyhez Eötvös Károly szól, amúgy is igen lanyha a művelődés után való vágy, amúgy is irtózik minden kitartó és következetes szellemi munkától, mert ösztönszerűen érzi, hogy alapos műveltség eddigi életének és gondolkodásának alacsonyrendűségéről győzné meg. Eme ösztönszerű félelem, a mely belátássá szaporodva megjavulásának lehetne indító okává, elmúlik, a mikor ezt — megnevezem a nevéen — a slendriánságot egy költői génusz munkáiban a szépség és értékesség minden külső és belső jelével felékesítve fedezi föl. És mivel mély lélektani igazság rejlik abban a mondasban, hogy *La raison est toujours la dupe du notre coeur*, természetes, hogy eme költői fölmagasztaltatását világnézetüknek, ösztöneiknek megfelelő módon értelmezik. Nem azt gondolják, hogy ez a magában véve inferioris világnézet az Eötvös génuszától nyeri szépségeit, mint a hogy a nap ragyogó fénynyé, széppé és színessé változtatja a kopár sziklafalat is, hanem azt vallják, hogy ennek a világnézetnek az ereje teszi ki az író értékét és egyéniségének javát. És ebből azt a következtetést vonják, hogy ha ilyen kiválóság előállhatott azon a talajon, hát minek tanuljanak és művelődjenek ők is; ha a józan ész olyan fényes eredményeket érhet el, akkor minek tanulni, hiszen józan esze mindenkinek, nekik is van. Mindebben igazuk is volna, hacsak minden elme olyan volna, mint Eötvös Károlyé, ha minden józan ész annyira a maga kegyelméből élhetne, mint az övé. Csakhogy itt van a hiba az okoskodásban, a *petitio principii*, a hogy a logikusok mondják. Ez az író közönsége igen alacsonyrendű hajlandóságait legezetgi, mutatja értékeseknek s mivel az író és közönsége feleúton találkoznak, innen a nagy siker, a nagy hatás. Ez az író — faja iránt a legjobb szándékkal, a legnagyobb szeretettel szívében — olyan tulajdonságokat nevel nagyra a magyar közönségben, a melyek leküzdésének, elfojtásának, ellentétesekkel való helyettesítésének minden okos, messzirelátó kultúrpolitika elsőrangú feladatai közé kell tartoznia.

Íme, második és értékesebb, talán megszívlelendőbb tanulsága Eötvös Károly beszédének.

Dr. Kunfi Zsigmond.

Az emberi természetről.

Studien über die Natur des Menschen. Eine optimistische Philosophie von Elias Metschnikoff, Prof. am Inst. Pasteur. Deutsch. Eingeführt von W. Ostwald. Veit & Comp. Leipzig. 1904.

Szerző megmutatja, hogy a tudomány megszerzi ugyanazon békés megnyugvást, mint a vallás tételeiben vagy valamely bölcséleti rendszerben való föltétlen hit, de többet és biztosabbat nyújt még annyiban,

hogy hitünket tények alapjára helyezi. Tudományos biológiai világnézetünk a megismerésen alapul. S mint bevezető szavaiban Ostwald — a híres kémikus — helyesen megjegyzi, a vallás kénytelen a tudománynak mindinkább tért engedni.

Bár Metschnikoff művét nem a nagyközönség részére írta, oly világos, egyszerű és érthető, hogy bárkinek melegen ajánlhatom.

Első része az emberi természet diszharmoniairól, nem alkalmas részeiről szól s kimutatja, hogy ezek természetes fejlődésünk rég letűnt korszakának maradványai. Valószínű, hogy lassankint eltűnteti őket az idő, de erőszakos kiirtásuk lehetetlen.

Miután előadta mily téves nézetek uralkodtak napjainkig főleg a középkori teológia befolyása alatt az emberi természetről s kimutatta, hogy már az embernél alsóbbrendű élő lények sem minden tekintetben tökéleteseknek „teremtettek”, hanem természetes fejlődésük során sok oly tulajdonságot és szervet szereztek, mely ma szükségletkielégítésük és megélhetésük céljaira fölösleges, sőt néha egyenesen ártalmas is, ráter „az embernek a majomtól való származására”. (50. old.) Természetesen nem érti ezt a ma élő majomfajok valamelyikére, hanem az eddig ismert tények alapján azt a következtetést vonja le, hogy az ember egy régi időben élt emberfajta (anthropomorph) majomnak kifejlődésében feltartóztatott, illetve fejlődésének eddigi irányától eltérített utódja. (71. old.) Fejlődésének irányváltozását az agy velőnek spon-tán variatív útján való megnövekedésére s az ezáltal a többi szervekre gyakorolt hatásra vezeti vissza. „Az első emberek tehát valószínűleg anthropomorph szülőknek genialis gyermekei voltak”. (75. old.)

Hosszasan foglalkozik az emberi testnek azon fölösleges maradványaival, melyeket ezen korából mai napig megőrzött, főleg emésztő- és nemi szerveit véve tekintetbe. Attérve azután a társas élet s főleg a családi érzés rendellenességeire, azt vitatja, hogy a társas ösztön csak újabb korból való és a családi érzés oly kevéssé van még megerősödve, hogy hiánya helylyel-közzel egész népek pusztulását okozta. Szerző e helyt kissé zavaros előadása is mutatja, hogy e kérdés megoldásától még messze áll. (140. és köv. old.)

Minden vallásbölcselet alapját az animizmusban (Tylor) látja, mely saját tulajdonságainknak és cselekvésünk okainak környezetünk tárgyaira való analóg átvitelén alapszik. Az animizmus vezet lassankint saját lelki és túlvilági életünk kiépítésére, mert több vigaszt nyújt a halál ellen. A túlvilági élet gondolata válik minden későbbi nagyobb vallási rendszer alapjává. De az első istenek nemcsak az elhalt szülők és ősök; a nap, hold, tűz is istenek és szintén animistikus alapon, a mit szépen kifejtettek Sutherland és Schultze.*

A vallások mellett a bölcseleti rendszerek igyekeztek többnyire azokkal párhuzamosan — hiszen a vallás sokaknak bölcselete, a bölcselet kevesek vallása — az emberi természet diszharmoniait magyarázni és kiegyenlíteni, de mint szerző bebizonyítja erre általánosságban képesek nem voltak.

Művének harmadik részében végre megismertet, mily vigaszt és orvoslást nyújthat a tudomány a betegségek, öregség és halál ellen. Az emberi élet végcéljaira és az általános erkölcsre nézve természetesen adós marad válaszával, mert végcélzt a tudomány nem ismer, az erkölcs pedig semmiféle dogma szűk korlátai közé nem szorítható és csak a társas ösztönnel van vonatkozásban. (290. old.)

* Sutherland “Origin and growth of moral instinct”. Schultze »Psychologie der Naturvölker».

De míg minden megoldható kérdésre megtaláljuk a feleletet, sok munkára lesz még szükség és első sorban „a tudomány mindenhatóságába vetett bizalomra”. Akkor az egész élet át fog alakulni, a legtöbb szokás s a nevelési rendszerek újaknak adnak helyet. Az emberi tevékenységnek sok ágában még nagyon kezdetlegesek az állapotok, így például a politikában ma még minden felnőtt férfit képesnek tartanak a legnehezebb funkciók (választó, esküdt) elvégzésére. A további fejlődés során az emberek még sokat fognak veszíteni és kell is, hogy veszítsenek szabadságukból, mert „minél világosabb és biztosabb valamely ismeret, annál kisebb lesz az ellenére való cselekvés szabadsága”.

A ma fennen hirdetett általános emberi jogok nem léteznek s az emberi természet helyes megismerésével az értük folytatott harc helyet fog adni egy kevesebb s a tehetségnek megfelelő szabadságon és nagyobb szolidaritáson, de semmi esetre sem egyenlőségen alapuló társadalomnak.

Teleki Pál gróf.

A történelmi materializmus és a szociológia.

A. Asturaro: Il materialismo storico e la sociologia generale. Genova, Libeccia moderna 1901. pp. 308. S°.

A történelmi materializmust leggyakrabban azzal támadták meg, hogy nem magyarázza meg a társadalom minden jelenségét, tehát nem kielégítő elmélete a társadalomnak. Ez a kifogás kétségtelenül jogosult volt némely túlzó marxistákkal szemben, a kik naiv szimplizitással közvetlenül alkalmazták az ökonómiai magyarázatot mindenre, a mi elébük került; de méltánytalan volt azokkal szemben, a kik — mint különösen Antonio Labriola — kifejezetten hangsúlyozták, hogy a történelmi materializmus nem új társadalom-bölcséletet, hanem csupán módszer a társadalom fejlődési törvényeinek földerítésére.

Asturaro a genuai egyetemen tartott előadásaiban fölleveníti a történelmi materializmust, mint szociálfilozófiát, de egész más tendenciával. Míg Comte — úgymond — szinte érthetetlen tévedéssel tetején kezdte a dolgot, vagyis a politikának, a jognak, sőt a gazdaságnak nagy átalakulásait a vallásos és tudományos hitek változásaiból” magyarázta, addig a történelmi materializmus a valóságos alpból indul ki, a gazdasági struktúrából és tevékenységből. De a történelmi materializmus a társadalmi jelenségeknek csak korlátolt terét magyarázza meg: a történelmet s annak is csak egy szakaszát, a kapitalista társadalmat. Részleges és határos filozófia, a melynek hiányait nem pótolja az sem, ha megkíséreljük akár általában bármely társadalom minden tüneményét kauzális kapcsolatba hozni a gazdasággal, akár induktív utón bizonyítani a gazdaság alapvető jellegét a nem-kapitalista társadalmakban is. A mit így nyernénk, *gazdasági determinizmus* (vagy helyesebben *kauzalizmus*) rendszere volna. De a gazdaságon kívül az emberi társadalomban még más nyolcz tüneményfaj van: a család és a rokonság; a jog; a háború; a politika; az erkölcs; a vallás; a művészet; a tudomány. Ha sikerülne is minderre alkalmazni a gazdasági deter-

minizmust, kimutatni a gazdasági struktúra és a gazdasági tevékenység kauzális befolyását — egy probléma megoldatlan maradna: milyen, akár kauzális, akár nem kauzális viszonyok vannak a szuprastrukturák és a társadalmi epifenomének közt. Megállapítani az általános viszonylatokat, a melyek minden egyes társadalmi tüneményt a többi társadalmi tüneményhez (nem pedig csak a gazdaságihoz) fűznek bármely társadalmi típusban: ez az általános szociológia legelső feladata. Asturaro azután felállítja a társadalmi tünemények sorrendjét. Ezt fölforgatni — úgymond — nem lehet, mert szigorú methodussal állapította meg: a feltételezőről a föltételezett, a czéltől az eszköz, a sürgősebbtől a kevésbé sürgős, az egyszerűtől a komplex, a kevésbé általánostól az általánosabb felé haladva. E sorozat a következő: Gazdaság. Család és rokonság. Jog. Háború. Politika. Erkölc. Vallás. Művészet. Tudomány.

Az alapvető tünemény tehát a gazdaság. Bizonyosága, hogy a legrövidebb társadalmakban az összes egyéb tüneményeknek — még a családnak is — nyoma sincs meg. *Az általános szociológia első törvénye tehát a gazdasági tüneménynek a többi társadalmi tüneményektől független formálódása és független léte.*

Ez a tétel természetesen nem alterálja a következő fejtegetések helyességét, a melyek a többi tüneménynek a gazdaságira és egymásra gyakorolt hatásait kutatják. Nem kísérhetjük Asturaro könyvén végig: oly konciz és világos összefoglalása széleskörű indukcióinak, hogy le kellene másolnunk, ha ezt tenni akarnók. Végkonklúziója az: a történelmi materializmus a legutolsó és a legpozitívabb, de mégis elégtelen kísérlet a társadalmi tények vagy azok egy részének megvilágítására. Szükséges egy általános szociológia. Ez csak mint derivált tudomány és mint az összes egyszerűbb tudományokra, de különösen az általános lélektanra és az általános zoológiái szociológiára (az állati társadalmak ismeretére) alapított lehetséges. Már ezek eredményezik *a társadalmi tünemények sorrendjét*: az egyetlen alapot, a melyből kiindulhat és kiindulnia kell.

Asturaro könyve értékes hozzájárulás nemcsak a történelmi materializmus, hanem az általános szociológia irodalmához is. *Sz. E.*

A zsidók.

Die Juden. Schauspiel in 4 Aufzügen von Eugen Tschirikow. Deutsch von Georg Polonssky. München, 1901. Verlag Dr. Marchilewski & Comp.

Histoire contemporaine-nek nevezi Anatole France egyik regénysorozatát. Ez a név nemcsak France regényeire illik, hanem ráillik a modern irodalom nem egy termékére, regényre, drámára egyaránt. A mire a tudomány alig képes: a jelen és a közelmúlt eseményeinek zűrzavarából a kicsiny és nagy érdekek küzdelméből kiszedni azt, a mi lényeges, a mi nagy, nyomot hagyó és nemcsak a napnak ephemer eseménye, arra képes a művész, az igazi művész. Már Aristoteles mondotta: a költészet igazabb mint a történet. Kétszeresen igaz ez a modern

művészre, ki minden mellékes esztétikai tekintet, minden mesterséges kosztüm nélkül tartja korunk tükörképét felénk, mintha csak azt mondaná: nézzétek, ezek vagytok ti és ez a kor, melyben éltek.

Egy ily igazi *histoire contemporaine* Tschirikow drámája. Az író neve új. Orosz író, de műve természetesen orosz földön kívül jelent meg és orosz földön kívül került előadásra. Nem is színészek adták elő. Orosz diákok, egyetemi hallgatók, kik Berlinben élnek, tanulnak és azt a szebb és jobb kort várják . . .

A dráma Bessarabia egy kis városában játszik, nem messze Kisenewtől. Ott él Frenkel Leiser egy öreg, ezüstszakállas zsidó órás. Olyan, mint egy bibliai pátriárka; szíve tele van szeretettel faja iránt, az iránt a sokat gyötört és gúnyolt faj iránt és tele ragaszkodással annak minden apró hagyománya és szokása iránt. Az élet szenvedései a folytonos üldözések és az emberek szívtelensége pesszimistává, rezignálttá tették. „Háromszor — mondja — vesztettem el életemben mindenemet és háromszor kezdtem el újra felépíteni. Mint a méh, úgy gyűjtöttem cseppenkint a mézet. És ha elég méz volt a kasomban, akkor elpusztították és kivették belőle, a mi csak benn volt.”

De egy reménysége azért megmaradt, a zsidóság régi álma, melyről már a zsoldárköltő énekelt: hogy a zsidó nép még visszatér Zionba, szenvedései véget érnek és ismét erős és nagy lesz, mint egyszer régen. Ebben hisz, mert érzi, hogy ebben hinnie kell, még akkor is, ha az egész csak szép mese volna. Mert „ha a zsidó nem hisz többé ezekben a mesékben, akkor megszűnik zsidó lenni”.

Két gyermeke van. Fia Boruch és leánya Lija. Mind a kettő egyetemi hallgató Pétervárott. Egy szép napon hazajönnek apjukhoz a kis órásüzletbe: résztvettek az egyetemi zavargásokban és kitiltották őket. Hazatérnek, de az otthon megszűnt számukra otthon lenni. Idegenen állnak atyjuk előtt; az öregnek ideáljai nem az ő ideáljaiak többé, ők már nem azt a messiást várják, ki összegyűjti a szétszórt zsidókat és visszavezeti őket mind a szentföldre, hanem azt a másik messiást, ki a világ összes elnyomottait gyűjti össze, hogy elvezesse őket egy új Ígéret-földjére. Profétájuk Marx lett, hitük a szocializmus. És nemcsak az öreg az, ki idegen lett nekik. Ott van egy fiatal, rajongó zsidó tanító, ki lázas, exaltált hévvel prédikálja a zionizmust mindenfelé. Valamikor közel állott Lija szívéhez. Úgy érezte, mintha ez ifjú a magasba emelte volna és megmutatta volna neki az élet széles horizontját — most, mindez megszűnt, a rajongó tanító horizontja szűk lett Lija számára. Bátyjának egy barátja és elvtársa, egy orosz diák bírja vonzalmát és ígérését, de atyja előtt az igazságot nem meri megmondani. Tudja, hogy tört döfne vele az öreg szívébe. És tényleg, midőn végre mégis elmondja atyjának leplezetlenül, hogy egy kereszténynek ígérte kezét, felülkerekedik az öregben minden elfojtott keserűség a zsidók üldözői ellen és sirva roskad le: „Lija, nem áldhatlak meg! Vagy . . . ez is tán . . . felesleges lett? Most minden felesleges lett. . . minden ! . . .”

Igy élnek a gyermekek az apai házban, idegenül egymást meg nem értve. Boruch is összekülönbözik atyjával és már elhagyni készül a házat. Ekkor híre fut a városban, hogy Kisenewben ölik a zsidókat, hogy a tömeg valóságos vérfürdőt rendezett, leöldösött aggokat, gyermekeket, kirabolta a boltokat, megbecstelenítette az asszonyokat. A tömeg vérszemet kap, mozgolódni kezd, sorba pusztítja a zsidók házait, boltjait . . . Az öreg órás bezárkózik műhelyében. Rokonai is hozzá menekülnek. Kint üvölt a nép, bent pedig várják reszketve kikerülhetetlen sorsukat. Egyszerre kövek repülnek be az ablakon és törve zúzva

rombolva ront a tömeg az öreg zsidó műhelyébe. És az öreg újra, negyedszer látja kifosztva méhkasát, Lija holtan fekszik előtte — agyonlőtte magát, hogy a tömeg bestialitásától meneküljön — fia pedig nem az ő fia többé, kitagadta . . . „Mit tettem, mit tettem !” zokog az öreg „Nincsenek már gyermekeim, nincsenek már ! Jött a szél a sivatag felől és elseper mindent . . . mindent! . . .”

Sovány mese, nem is egészen új. Különösen technikájában benne van Hauptmann-nak és a modern realiztikus német drámának egész requisituma. A mi mégis jelentőssé teszi, az az emberek pompás plasztikus rajza, finom pszichológiája és főképen problémájának mélyen átértzett feldolgozása. Mert ez a darab több, mint az orosz zsidók elnyomott helyzetének rajza, több mint pusztán vád a kisenewi kegyetlenségek és a még mindig folyó zsidóüldözések ellen. Az is, még pedig igen erős mértékben, de egyszersmind mesteri rajza az apák és a fiúk örök ellentétének és egyáltalában azoknak az erős ellentétes áramlatoknak, melyek magában a zsidóságban élnek, és a melyek nemcsak Oroszországban, hanem másutt is oly nehézé teszik a zsidókérdés megoldását.

Az öreg, ezüstszakállú órás, ki Zionról álmodozik, ki él-hal népéért, ki zsidó minden csepp vérével, kinek a zsidóság és mindaz, a mi hozzá fűződik még egy egész világot jelent, egy egész nagy típus képviselője. És ugyancsak egy egész típust jelentenek Boruch és Lija, a fiatalok. Boruch, a szocialista, ki a modern élet forगतagában megszűnt zsidónak lenni, ki csak két fajt ismer, az éhezöket és a jóllakottakat, kinek a zsidóság már csak elavult forma, melynek minden jelentősége megszűnt, ki előtt az egész zsidókérdés semmivé törpül az egész emberi társadalom újjászületésének kérdésével szemben — és Lija, kinek ideáljai szintén már a zsidóságon kívül vannak, de a kinek a zsidóság mégis olyan, mint valami gyermekkori álom, melynek jelentősége, értéke, ereje megszűnt rá nézve teljesen és melyre csak akkor emlékezik vissza, ha öreg apját imádkozni látja, vagy a zsidóság szenvedéseit, üldöztetéseit hallja.

Maga a szerző nem áll egyik párt sorába sem. Érti mind a kettőt és úgy látszik ő maga beszél, midőn Nachmann-nal, a fiatal zionista tanítóval, ezeket felelteti Boruchnak, ki a hitet kevésnek mondja:

Nachmann: Hát a ti földi paradicsomtok, nem alapszik-e az is a hiten? Elhet-e az ember hit nélkül? Mindenkinek kell valamiben hinnie. Mi népünk újjászületésében hiszünk, ti az egész emberiség újjászületésében hisztek. Miért volna a ti hitetek helyesebb, mint a miénk?

Boruch: Mert történeti tényekből ered és nem egy megfélemlített, agyonkínzott emberi képzeletből.

Nachmann: És ennek az agyonkínzott embernek az utolsó reménységét akarod elrabolni? Hisz ez az utolsó reménysége, utolsó falat kenyere! Ezt nem szabad tennetek, nincs jogotok hozzá! Ha új utat fedeztetek fel, hát haladjatok rajta, de ne kényszerítsetek másokat reá, mert nem tudjátok hová vezet ez az út . . .

Tényleg itt rejlik a zsidókérdés nehézsége. A zsidóság egy része oly erősen asszimilálódott és asszimilálódik, oly kevésé zsidó már, hogy maga sem érti többé azt a másik tábor, melynek a zsidó hit, a zsidó kultúra, a zsidó nemzetiség még mindig valami *élőt* jelent, valami olyat, minek feladása egész szellemi existenciájuk feladását jelentené. Csak így érthetjük meg a zionizmust, azt a zionizmust, mely Oroszországban, Galicziában, Romániában, Amerikában száz-

ezeket toborzott máris zászlaja alá és a melynek Tschirikow könyve is, ha nem is szószólója, de mindenesetre nagyszerű kommentálója.

Dr. K. E.

Tönnies Ludwig Steinről

Arra a kritikára akarom felhívni olvasóink figyelmét, melyet a Sombart-féle *Archiv für Socialwissenschaft und Socialpolitik* XIX. kötetének 2. füzetében Tönnies L. Stein *Die sociale Frage im Lichte der Philosophie* című munkájáról írt. Nem azért, mintha a Stein működésének megítélése szerfelett nehéz volna s így egy nagynevű kritikust kellene segítségül hívni. Ellenkezőleg. A ki valaha, modern szociológiai traininggel, csak 20 oldalt is elolvasott ebből az íróból, lehetetlen, hogy tisztába ne jött légyen vele annyira, hogy a könyvet habozás nélkül félretegye. Ha típust kellene felállítanom arra, hogy milyen agybéli berendezés alkalmatlan a tudományos kutatásra, akkor lehetetlen volna jobb példát találnom bemi honfitársunknál, ő egy valóságos *anti-kutató*. Egyebet se tesz, mint idéz vagy összeilleszt. A legkülönbözőbb korok legkülönbözőbb íróinak óriási serege vonul fel megdöbbent szemünk előtt, kiket Stein tudományos tárczaszerű saucéban igen könnyen beilleszt, a maga zselatinos gondolatrendszerébe. Ha az olvasó e mellett némi esztétikai kultúrával bír, elborzad a jutányos ötletektől és szellemeskedő képektől, melyekkel a Stein írásai tele vannak.

— De ilyen szilárdnak látszó vélemény mellett mirevaló idegen tekintélyre hivatkozni? lesz a valószínű ellenvetés.

Merőben célszerűségi szempontok kényszerítenek rá. A Stein káros befolyását fejlődő szociológiai irodalmunkra egyre sűrűbben érezzük. A régi iskola ugyanis oltárt emelt neki s a tájékozatlan fiatalság nagy tekintélyt kezd benne látni. Gyakran kapunk czikkeket, melyeket ez író tudományos sekélysege, önállótlán eklekticizmusa megrontott. De vajjon az orthodox társadalomtudomány emberei miért csodálják úgy L. Steint? A magyarázat egyszerű. Először még sokkal többet olvasott, mint ők, tehát rendkívül tudós ember. Másodsor, bár a modern szociológiával kaczerkodik, az egyházatyákat és a metafizikusokat is magába olvasztja. Harmadsor, bár a legradikálisabb eszmeáramlatokról is tud, meggyőződéseiben nem oly kellemetlen ember, mint pl. Sombart, Loria, Ferri vagy Pikler. Ellenkezőleg. Ez egy finom tudományos úr, ki mértéket tart eredményeiben. Szocialista ugyan, de magát *Rechtssocialist*-nek nevezi, tudja ugyan, hogy a tudomány determinista, de a *Geisteswissenschaftok*-ra esküszik, jó lábon áll ugyan az industrializmussal, de a militarizmust is glorifikálja s így tovább.

Ha ez nem mutat finom történelmi érzékre, hát én nem tudom mi?

Negyedszer magyar származású s így a magyar társadalomtudomány néhány munkásának, ha nem is könyvét, de nevét elolvasta és elég szeretetreméltó, hogy könyveiben olykor fel is említse.

Ennyi érdek lehetetlen, hogy nagygyá ne tegyen egy embert...

Ilyen viszonyok között jól esik a Tönnies elismert tekintélyére hivatkozni, a ki e mellett nem is tartozik a társadalomtudomány radikális, szociológiai szárnyához.

Hosszú bírálatában behatóan mutatja ki Stein rendszertelenségét, tudománytalan eklekticizmusát, módszere hiábavalóságát, *irodalomtörténeti megbízhatatlanságát*, stílusának bántó izléstelenségét.

De halljuk röviden az ő saját konklúzióit. Ama kritikájára hivatkozva, melyet Stein említett művének első kiadásáról már 1900-ban

írt, így folytatja: „Kimutattam, hogy a felépítésben és az alapgondolatokban nagy zavarosság és ellenmondásteljes homály található; kiemeltem a gondolkozás puhaságát és az irányt sokszorosán épen-séggel dagályosnak neveztem. Ellenére ennek magánúton több oldalról szemrehányást tettek és pedig olyan személyiségek is, a kiknek ítéletére szerző nyilván többet ad, mint az enyimre, hogy túl kedvezően, túl enyhén Ítélt meg a könyvet . . .” (442. 1.) Tönnies kimutatja, hogy az I. kiadás súlyos hibái, a másodikban is orvosolatlanul maradtak s nem habozik kijelenteni, hogy „alig lehet a könyvet felütni a nélkül, hogy valami hiábavalóra vagy elcsavartra, vagy felfújtra és sekélyre ne akadjon az ember”. (453. 1.) Példákkal igazolja, hogy Stein nem egyszer holmi izléstelen bombaszt kedvéért feláldozza a valóságot és a tényeket.

Szóval nemcsak mint gondolkodó jelentéktelen, de mint tisztán receptív és összehordó elme is másodrangú.

Nem hiszem, hogy objektív ítélkező más véleménynyel tehetné le Tönnies szigorú, de távolról sem személyeskedő vagy gyűlölködő kritikáját.

J.

TÁRSADALOMTUDOMÁNYI TÁRSASÁG*

Vita a társadalmi fejlődés irányáról.

V. vitauülés: 1904 április 26-án.

— Folytatás. —

Dr. Harrer Ferencz az expozék és az eddig lefolyt vita anyagából csak két kérdést kíván kiragadni, melyeknek azonban egy rövid felszólalás szűk keretében való fejtegetése is, úgy hiszi, alkalmas lesz arra, hogy a társadalmi fejlődés irányai nagy kérdésének egészére világot vessen és annak megismerését elősegítse.

Ezen két kérdés egyike a *társadalmi fejlődés irányai kategorizálásának* kérdése, melyet úgy az irányok képviselői, mint az összes felszólalók valamennyire szükségképpen érintettek, másik a *társadalmi fejlődés irányainak viszonyáé a közigazgatáshoz, illetőleg itt érintett részéhez az önkormányzathoz*, melyre az alapelőadások terjeszkedtek ki mindannyian.

Az eddig hallott előadások két irányban mozogtak; egyrészt a társadalmi fejlődés egy vagy több irányának tartalmát, sőt helyesebben mondva az irányokat képviselő, vagy képviselni vélő pártok programját fejtegették, másrészt polémiát folytattak egymással arra nézve, hogy voltaképpen melyik az az irány, mely mai társadalmi bajaink panaceaája. És ha az eddig lefolyt — bár inkább élvezetes, mint tanulságos — vita sok értékes gondolatot is vetett felszínre, melyekért mindannyian köszönettel tartozunk, sajnálattal kell mégis megállapítania azt, hogy nem akadt senki, a ki a legalapvetőbb kérdéssel foglalkozott volna: azzal, hogy melyek a társadalmi fejlődésnek tudományosan megállapítható alapirányai és milyen viszonyban állanak azok egymáshoz. Ennek a vitának nem lehet az a célja, hogy az egyes társadalmi rétegek által az érvényesülésre irányuló küzdelemben használt igaz vagy hamis jelszavakra a tudományosság hitelesítő bélyegét nyomja rá, hanem ellenkezőleg e társaságban lefolyó vita hivatása, hogy megállapítsa a

társadalmi fejlődés alapirányait és tisztázza az ezeket kifejező fogalmakat. Ha ez lett volna, a mint kellett volna, a mostani vita alaphangja, akkor Bernát István úr nem tehetett volna azt a szemrehányást, hogy a társaság — a mi bizonyára nem volt célja — az előadások rendezésével az elavult társadalmi irányzatokkal (liberalizmus, konzervativizmus) szemben, az újaknak (szocializmus, anarchizmus) akart tért hódítani. Nem állítja azt, hogy a miket elmondandó, tudományosan feltétlenül megállanak, de hogy a megjelölte irányban kell terelni a vitát, ha tudományos legyen, erről meg van győződve.

Bármilyen, szükségletkielégítés céljából egybekapcsolt közületet, vagyis társadalmat figyeljünk meg, három jelenség fog szemünkbe ötleni, melyeknek összefoglalása által az illető társadalom megvan határozva, lényege adódik. Ezen jelenségek elseje a társadalomnak külső főhatalommal vagy e nélkül való szervezettsége; a második jelenség az előbbi kereten belül a szükségletkielégítés terén — itt nemcsak a gazdasági szükségletek kielégítését érti — az egyéni vagy közösségi tevékenység. túlsúlya; a harmadik pedig a társadalom keretén belül ható erők szabaddá hagyása vagy korlátozása. Vagyis minden társadalom állami vagy anarchisztikus, individualisztikus vagy kommunisztikus, végre liberális vagy konzervatív, mert a társadalomnak külső főhatalommal való szervezettsége: az az *államiság* (statismus, étatismus) a társadalmi szervezet külső főhatalom nélkül: az az *államtalanság* vagy *anarchizmus*; a szükségletkielégítés egyéni alakja: az az *individualizmus*; a szükségletkielégítés közösségi alakja: az a *kommunizmus*; úgy az egyéni, mint a közösségi tevékenység szabad nyilvánulása: az a *liberalizmus*; ugyanennek korlátozása pedig: a *konzervativizmus*. És mindezek a társadalmi alakulás alapjelenségei, melyek oly viszonyban állanak egymáshoz, hogy az említett *három jelenségcsoportnak két-két tagja*, államiság és anarchizmus, individualizmus és kommunizmus, liberalizmus és konzervativizmus *fogalmilag kizárják egymást*, ha a valóságban nem is jelentkeznek mindig élesen elkülönülten, *ellenben a három jelenségcsoport egy-egy tagja minden társadalmi alakulatban benne van, sőt ép ezen három tag kapcsolata határozza meg a társadalmi alakzatot*, adja annak lényegét, a mint azt már előbb említette; így p. o. ezzel a kifejezéssel liberális individualisztikus államiság pontosan meg van határozva egy társadalmi alakulat (mondjuk a 70-es évek társadalma) lényege, de nincs teljesen meghatározva, ha azt mondjuk, hogy az a bizonyos társadalmi alakzat liberális, vagy azt hogy individualisztikus, vagy azt, hogy állam. És a mint ezen jelenségek, a kialakult társadalmaknak determinánsai, ép úgy szükségképen jelzik a társadalmi alakulások folyamában a törekvések irányát. Vagyis az államiság, anarchizmus, individualizmus, kommunizmus, liberalizmus és konzervativizmus a társadalmi mozgalom alapirányai és minden társadalmi alakulatnak bizonyos időpontra nézve meghatározó tényezői. Ezzel azonban még nem elégedhetünk meg.

Meg kell még állapítanunk azt is, hogy miért ép az említettek a társadalmi mozgalom alapirányai és mi az oka az ellentétes irányok egyike vagy másika felszínrekerülésének. Erre, azt hiszem, könnyen megadható a felelet, a mely nem egyéb, mint az, hogy *a társadalmi mozgalom említett alapirányai* voltaképpen *az emberi szükségletek kielégítésének alapformái* és hogy ezek közül bizonyos időben és helyen az az irány, illetőleg iránykombináció — mert ismételve utalnia kell a fentjelzett hármas kapcsolatra — kerül felszínre, mely az illető társadalomban uralkodó osztály vagy — ha bekövetkeznék az, a mit nem hisz, hogy az osztálytagosulás valaha megszűnnék — az illető társadalom szükségletkielégítésének legjobban megfelel, ezt a szükségletkielégítést legjobban biztosítja.

Az egyes *jelenségcsoportokat a megvalósulás szempontjából*, a történelem világában *nézve, azt tapasztaljuk*, hogy, bár a társadalmi mozgalmakban valamennyi alapirányzatnak legalább nyomát megtaláljuk, mégis bizonyos irányok egészen a jelen időig uralkodnak, illetőleg a szükségletek legjobb kielégítésére tartósan alkalmasoknak bizonyultak. Ilyen volt különösen a szükségletkielégítésnek uralmi szervezete az államiság, melyet a legrimitívebb népek társadalmától kezdve a legmagasabb műveltségi fokon álló népek társadalmáig általában mindenütt megtalálunk és ezen irányzat mellett annak ellentéte, az anarchizmus, kevés számú idealisták vágyakozásán túl alig érvényesült. Ugyanúgy, kevés kivételtől eltekintve, állandó túlsúlyban volt mindeztől az individualizmus a kommunizmussal szemben, mely utóbbinak az államisággal való kombinációja, mint azt később látni fogjuk, adja a szocializmust; ezen jelenségcsoportban azonban az utolsó száz évben bekövetkezett nagy gazdasági átalakulások folytán, melyeket Szabó Ervin oly szépen kifejtett, a súlypontnak a kommunizmus felé való erős csúszását vehetjük észre, bár a szükségletek legjobb kielégítésére való törekvés kizárja a teljes kommunizmust ép úgy, a mint kizárta a múltban a teljes individualizmust. Másként állunk azonban a harmadik jelenségcsoporttal a liberalizmussal és a konzervativizmussal; ezen irányok mindegyikével ismételve találkozunk a társadalmi mozgalom történetében megjelenésük pedig szoros kapcsolatban van a társadalmak érdekküzdelseivel és a társadalmakon belül folyó osztályharczczal. Az uralomra törő társadalom és a felmenő osztálymozgalomban levő osztály ugyanis támadó vonalban állván, az öröknek, neki érdekében álló legszabadabb nyilvánulását engedi, vagyis liberális irányú, míg az aláhanyatlófélben levő társadalom és a lemenő osztálymozgalomban levő osztály, védelmi vonalban állván, erejét vissza- és összevonja, korlátozza mindevesebb megerősített pozícióra, vagyis konzervatív irányú.

Ha már most mindezen irányoknak a tartalmát nézzük, melyeket különösen az egyes irányokat képviselők programjából ismerhetünk meg és melyeknek részletes ismertetését szóló itt annál inkább mellőzheti, mert nemcsak az expozék tárták fel azokat elég kimerítően, hanem

a felszólalások is túlnyomóan e körül forogtak, — látjuk, hogy mindezek bizonyos szükségletek kielégítésére, vagy bizonyos szükségleteknek bizonyos módon való kielégítésére vonatkozó kívánságokat ölelnek fel, és mindegyik irányzat konkrét tevékenysége a szerint alakul, a mint az az irányzat valóságos, nem névleges (mert ezek nagyon sokkal többen vannak) képviselői boldogulására a legjobb és a mely, ha sokan vannak az ilyen valóságos képviselők, többen, ha kevesen vannak, kevesebbek a javára szolgál. Minthogy pedig számos szükséglet van, melyek kielégítésére mindenféle irányzatnak kell, másrészt vannak olyan szükségletek, melyeknek, egyéb tekintetek mellőzésével, bizonyos módon p. o. legjobban, vagy legolcsóbban kielégítése több irányzatnak is érdekében van; gyakran előfordul az, hogy bizonyos szükségletkielégítés, vagy valamely szükségletkielégítés bizonyos módja különböző, sőt ellentétes irányzatok programjában előfordul és ez a tény az, melyet, ha az egyház teszi, kisajátításnak, ha az u. n. liberalizmus (helyesen konzervatív, individualisztikus államiság) teszi, szociálpolitikai tartalommal való megtöltésnek szokás nevezni. És ez a jelenség megmutatja nekünk az összes társadalmi irányoknak, a társadalmi mozgalmaknak a gyökerét: a *törekvést a szükségletkielégítés legkedvezőbb módjára*. Ez az alapja minden társadalmi mozgalomnak, ebből nőnek ki az összes társadalmi intézmények. Ebből az alapszempontból ítéletnek meg végeredményben az összes emberi tevékenységek. Az intézmények ugyan majd egyik, majd másik társadalmi irányzat eszmeköre médiumán át jönnek a világra, majd egyik, majd másik társadalmi irányzat eszmekörébe illeszkednek jobban belé, de létfeltételük a szükségletkielégítésre való alkalmasságuk. Az u. n. municzipálszocializmus kétségtelenül a kommunisztikus eszme szülőtte és a kommunisztikus társadalmi irányzatba illik bele; de a vízellátást egységes községi vízművel, a mi ugyanannak az eszmének megvalósítása, a legindividualisztikusabb társadalom is megfogja teremteni, ha a szükségletkielégítés ezen módja a legjobb. Ezzel már el is ért a második kérdéshez, melyet tárgyalni kíván, mielőtt azonban reá térne, még a most kifejtett szempontból, igen röviden reflektálni akar az előadók és a felszólalók nyilatkozataira. Reméli, hogy ezen reflexiók tán kissé elvontnak tűnő fejtegetését világosabbá fogják tenni. De a vitában eddig elhangzott felszólalások készítették arra, hogy lehető tudományos exaktságra törekedjen, mert eddig bizony inkább a szellemesség, de különösen az érzelmi momentumok uralkodtak ezen a vitán és ha ezt a hangot a tudmánynyal foglalkozó komoly férfiak is megütik, akkor nem lehet csodálkoznunk, ha Geócze Sarolta k. a. a maga idealizmusában a társadalmi mozgalom alapismerőit érzelmi szempontokból bírálja el és ilyen konklúziót állít fel: 1. *A ker. szocializmus* a társadalmi kérdés megoldása a keresztény tanok alapján. 2. *A konzervativizmus* a természetes továbbfejlődés. 3. *A liberalizmus* negatív elv. 4. *Az anarchizmus* szép utópia, szinte csábító. 5. *A szocializmus* sivárságával megdöbbsent, lesújt és visszariaszt.

Az előadottak alapján állva, természetesen első megjegyzése az, hogy a négy expoze nem képviselte a társadalmi mozgalom alapirányait sem névleg, sem tényleg; csak Batthyány Ervin gr. képviselt egy alapirányt névleg is, tényleg is. Szabó Ervin már az alapirányok egy kombinációját tárgyalta; Gratz Gusztáv szintén az alapirányok egy kombinációját képviselte, de ő már hamis néven (mert kombinációjában liberális elem nincs); végre Geöcze Sarolta az alapirányok egy kombinációját kapcsolatba hozta egy a társadalmi mozgalom alapirányát nem kifejező eszmeáramlattal. De lássuk úgy az előadók, mint a főlshólalók álláspontját egyenként.

Batthyány gr. helyesen az anarchizmus alatt az uralomnélküliséget érti és ezzel szembe az uralmi elvet theokratizmus néven állítja, mert szerinte közömbös, hogy az uralmi elv egy isten fogalmában, egy gazdasági monopóliumon alapuló osztály uralkodásában, vagy végre az állam mindenhatóságában van-e megvalósítva; a theokratizmust azonban az anarchizmus szintén helyesen felismert ellentétére a szólo nem tartja szerencsés elnevezésnek, mert az istent elvégre nem szoktuk társadalmi külső hatalmi tényezőnek tekinteni; mindenféle földi hatalmi szervezetet pedig az állam fogalma átfog. Batthyány nem érinti az anarchizmusnak két irányát, melyek egyrészt az individualizmussal, másrészt a kommunizmussal való kombinációból állnak elő és melyek elseje mint individualisztikus anarchizmus különösen Stirner nevéhez fűződve, az utóbbi pedig mint kommunnisztikus anarchizmus főleg Krapotkin nevével kapcsolatban lett ismeretes; előadása azonban a kommunnisztikus anarchizmust tükrözteti vissza, míg Migray úr szerint, bár a Stirner-féle elméletet elveti, az anarchista irány individualista jellegű. Hogy az anarchizmus mindkét irányának a liberalizmussal, illetőleg a konzervativizmussal való kombinációját, mely fogalmilag kétségtelenül fennállhat, az anarchizmus képviselői nem érintették, azon nem lehet csodálkozunk, mert a konzervatív anarchizmus még nekik is messze fekszik.

A Szabó Ervin által szoczializmus alatt ismertetett irány pontosan meghatározva: liberális kommunnisztikus államiság, illetőleg, mivel a kommunnisztikus államiság egységes neve a szoczializmus, liberális szoczializmus. Hogy a szoczializmus konzervatív is lehet, annak igazolására talán elég fölhoznia azt, hogy ebben a vita két oly ellentétes álláspontú szónoka, mint Gieswein kanonok úr és Kégl János úr egyet-értének. Nincsenek azonban ilyen személyi garanciái azon állítására, hogy a szoczializmus nem egyéb, mint kommunnisztikus államiság, vagyis kommunnista állam. Szabó Ervin ugyan beszél a szoczialista (helyesebben kommunnista) társadalomban államról, de azt mondja, hogy a szoczialista társadalomban az államnak hatalmi jellege elenyészik; Leopold Lajos úr szerint pedig a szoczializmust az anarchizmustól, az államtalanságtól, az választja el, hogy a szoczializmus egy századokon át leszűrődő fejlődés, míg az anarchizmus visszamenetel már

régen elhagyott állapotra. Míg tehát Szabó a szocialista államtól csak a hatalmi jelleget akarja megtagadni, addig Leopold úr a szocializmus és az anarchizmus közt csak a keletkezésre nézve lát különbséget; vagyis.— e szerint a szocializmus vagy hatalom nélküli állam, vagy államtalanság volna. Csakhogy hatalom nélkül állam nincs; hisz ép a legfőbb hatalmi szervezetet nevezzük államnak. — Menger is a Neue Staatslehre-ben helytelenül állítja szembe a hatalmi állammal a munka-államot; ennél fogva tehát a szocializmus vagy kommunisztikus anarchizmus, vagy kommunisztikus államiság, de utóbbi esetben kell hatalmi jellegének lennie. Mivel pedig a szocializmus alatt értett társadalmi irányzat a szükségletkielégítésre központi szervezetet akar teremteni, ez pedig csak hatalmi szervezet lehet, a szocializmus alatt mást, mint a kommunisztikus államiságot, érteni nem lehet.

A legfurcsább helyzetbe került az előadók közül — és ezt érezte maga is — a liberalizmus képviselője Gratz Gusztáv úr. Ő ugyanis a liberalizmus zászlója alatt lándzsát tört a konzervatív individualisztikus államiságért. A magyarázata pedig ennek a következő: A múlt századnak a liberális név alatt ismert társadalmi iránya, melynek képviselőül Gratz úr szegődött, a liberális individualizmus, vagyis a korlátokat nem ismerő individualizmus volt (az államisági tényezőt az egyszerűség kedvéért, mint közös tényezőt, a továbbiakban elhagyom); ezen féktelen individualizmus által támasztott kommunisztikus reakció azután az individualizmust védelmi vonalba szorította vissza és az individualizmus kénytelen volt az erősebb kommunisztikus irányzatnak engedményeket tenni és minden erejét arra fordítani, hogy az individualizmus még tartható pozícióit megvédje; ezzel aztán az individualizmus a liberalizmussal való kombinációból kikapcsolódott és a konzervativizmussal került kombinációba; ezen átalakulást közkeletűen a liberalizmus hanyatlásának nevezték, holott ez az individualizmusnak hanyatlása, illetőleg visszaszorulása a kommunisztikus iránynyal szemben; az úgynevezett szocialis tartalommal való regenerálás pedig a kommunisztikus irány térfoglalása az individualizmussal szemben. Hogy pedig Gratz úr a liberalizmus czégére alatt csakugyan a konzervatív individualizmust képviseli, ez kitűnik abból, a mit különben már Wolfner Pál is megállapított, hogy a konzervativizmus hivatalos képviselőjével, Geőcze Saroltával csaknem egy álláspontra jutott.

Geőcze Sarolta ugyanis elsősorban a konzervatív individualizmust képviseli konzervativizmus neve alatt; lobogója e tekintetben Gratz úrnál annyiban megfelelőbb, hogy legalább egy elemét tünteti fel azon iránynak, melyet valóban képvisel és a mely irány keletkezését már érintettük. — De Geőcze S. tovább megy, a mennyiben a konzervatív individualizmust kapcsolatba hozza az úgynevezett keresztény szocializmussal, vagy, mint Prohászka egyet, tanár úr nevezte, a krisztianizmussal. Kérdés, valóban kiegészítő része-e a keresztény szocializmus a konzervativizmusnak és voltaképen a társadalmi mozgalom

alapiránya-e a keresztény szocializmus? Azt láttuk, hogy az előbb kifejtett alapirányok közt nem foglal helyet, azt pedig hallottuk a legilletékesebb képviselőktől, Gieswein kanonok úrtól és Prohászka egyet. tanár úrtól, hogy a kereszténység mindenféle társadalmi irányzattal összefér; tehát összefér, különben ezt két évezred bizonyítja, az individualizmussal is; természetes, és ezt is igazolja a történelem, összefér úgy liberális, mint a konzervatív irányzattal és végre a mint beleilleszkedett az államiság rendjébe, úgy, de az evangélium szelleméből kifolyólag még inkább, beleilleszkedhet az esetleges anarchiába. És ez természetes is, mert a kereszténység túlnyomóan erkölcsi tanokat ölelérn fel, általában alkalmazkodhat és alkalmazkodik a nagyrészt gazdasági szükségletek által mozgatott társadalmi irányokhoz.

Kétségtelen tehát, hogy a keresztény erkölcs tanai a társadalmi mozgalomban érvényesülhetnek, de mindig csak valamelyik társadalmi alapirányzat keretén belül és érvényesülése nincs egyik vagy másik alapirányzathoz kötve, tehát kizárólag a konzervativizmushoz sem.

Még csak Wolfner Pál álláspontjára kivan reflektálni, mely az volt, hogy a társadalmi fejlődésnek három iránya van, konzervativizmus, liberalizmus és szocializmus, melyek a társadalmi fejlődés egyetlen alapirányának, magának a fejlődésnek, különböző fokai, nevezetesen a földbirtokos, a polgári és a munkásosztálynak érvényesülési formái. Ez egy történeti jelenségnek félreismerése, mely olyasvalakitől, ki a történelmi materializmus alapján állónak vallja magát, meglepő. Az a folyamat, melyet a legújabb korban, legtisztábban talán Angliában, de egész Középeurópában is a régi földbirtokos arisztokrácia, a polgárság és a munkásság egymás ellen folytatott küzdelmei tüntetnek fel, nem volt egyéb, mint a három termelési tényező, a föld, a tőke és munka birtoka által tagosult osztályoknak küzdelme a liberális individualista államban való érvényesülésért; a társadalmi alapirányok mozgása ezen kívül folyt, ha itt-ott érintkezett is az előbbi folyamattal. Szóló nem állítja azt, hogy az individualista állam választási reformjáért küzdő munkásság nem kommunisztikus végcélja felé vélt ezzel közeledni, de hogy ezen küzdelem közvetlenül az individualista államban való érvényesülésért folyt (különben ez a revisionismusnak is álláspontja), az kétségtelen. Wolfner állításának tarthatatlanságára egyébként elég azt fölhozni, hogy szerinte a társadalmi fejlődés fokozatai az utolsó 100—150 évre koncentrálnának. Hát az előtt nem volt és ez után nem lesz már társadalmi mozgalom?

Most pedig áttér a második kérdésre, a melyet érinteni akart; t. i. a társadalmi fejlődés irányainak viszonyára a közigazgatáshoz, illetőleg az önkormányzathoz; itt azonban már csak egy-két megjegyzésre szorítkozik. Az *anarchizmus képviselője* az állami társadalmi alakulatok igazgatási gépezeteit szörnységeseeknek tartja, de lelkesedik a középkor szabad városaiért, melyeket, az állami hatalomtól való függetlenséget kifejező szabad jelzöt félreértve, autoritás nélküli szervezeteknek képzel,

holott a legridegebb uralmi szervezetek voltak. A *liberalizmus képviselője* szerint a liberalizmus megteremtette a decentralizált autonóm szervezeteket. A konzervativizmus képviselője szerint ellenben a liberalizmus a rideg, merev cenzalizációt hozza létre, a helyi szabadságnak olyfokú eltírását, melyre alig tud példát a történelem; hanem a *konzervativizmus* az tartja szükségesnek az állami mindenhatóság helyett a helyi önkormányzatot. A *szocializmus* képviselője szerint a a szocialista társadalomban a központi igazgatási szervezet legtöbb funkciója át fog menni a társadalom kisebb helyi csoportjai kisebb szervezeteire; az állam lassanként meg fog szűnni, hogy helyet adjon a szabad közösségek szabad federációjának, az egész társadalom közös gazdasági igazgatási érdekei központi orgánumának. — Bámulatos ez a lelkesedés és versengés az önkormányzatért! Pedig az önkormányzat a társadalmi mozgalom egyik alapirányának sem járuléka. Az önkormányzat létének, vagyis az önkormányzatnak a társadalom szükségletei kielégítésére való alkalmasságának, megvannak a maga sajátos feltételei és ezek a társadalomnak minél homogénebb volta, vagyis a társadalom egésze és részei közt az érdekeknek minél nagyobb összhangja és a társadalmi munkamegosztásnak minél nagyobb toka; az előbbire egy igen érdekes példa volt hazánkban; t. i. a régi magyar városok helyzete; ezek ugyanis, bár ép oly helyi közületek voltak, mint a megyék, nem részesültek az utóbbiak széleskörű önkormányzatában, mert nem voltak azon társadalmi rétegből valók — idegenek voltak — mint a megyékben uralkodó társadalom. Minél teljesebb mértékben vannak meg tehát valamely társadalomban az említett feltételek, annál fejlettebb lesz az önkormányzat, bármilyen is legyen a társadalom iránya.

Szóló ezzel végére is ért volna fejtegetésének és talán kifejezést adhat azon reményének, hogy az előadottak, ha túlságosan elméletieknek is látszanak, mégis valamivel hozzájárultak az eszmék tisztázásához.

Dr. Baross János mielőtt a részletekbe menne át, röviden fixírozni akarja, hogy tulajdonképp miről is folyik a vita és hogy mit is kell értenünk „a társadalom” alatt.

Az emberi élet küzdelmeinek tárgya, bizonyos, az emberek előtt értékkel bíró javaknak megszerzésére irányul; e javakat viszont azért akarjuk megszerezni, hogy velük bizonyos szükségleteinket elégíthessük ki; — a társadalmi élet tehát nem más, mint az emberi szükségletek kielégítésének bizonyos rendszere.

Elvitathatlan tehát, hogy a társadalmi küzdelmek alapja a javakért folyó örök harc, az is kétségtelen, hogy a társadalmi fejlődés irányát ezen küzdelemnek mérve, a küzdelemben résztvevő rétegek fajsúlya, de egyúttal a küzdelem tárgyát képező javaknak természete is állapítja

meg. Álljunk meg egy perczre a javak természeténél. A történelmi materializmusnak jelenlevő igen nagyszámú hívei az eddigiekből azt hihetik, hogy tömött soraik a szóló személyével is szaporodtak, de siet őket megnyugtatni, — ő nem tartozik közéjük. Bár nem tagadja, hogy a materialistáknak, így főleg azok legmodernebb képviselőjének: az olasz *Loria*-nak sokban igaza van, midőn a társadalom, — sőt az alkotmánytörténet eseményeinek háta mögött is gazdasági mozgató erőket fedez fel, mindazonáltal merész dolognak tartja, ha valaki a társadalmi és gazdasági élet legszövevényesebb jelenségeit pusztán csak egy momentumból, a nyers, materiális gazdasági érdekből akarja megmagyarázni. Szóló szerint — bár a társadalmi élet eredőinek együttthatói közt elsőrangú szerepet játszik a gazdasági érdek — kétségtelen, hogy a társadalmi jelenségek alakulására nemcsak vagyoni érdekeknek, hanem más, szellemi és morális erőknek is volt, van és lesz befolyásuk.

Ezen állítása igazolására ismét hangoztatja kiindulási pontját, hogy t. i. a társadalom az emberi szükségletek kielégítésének, tehát a *javakért* folyó küzdelemnek rendszere.

De vajjon csak *materiális javak vannak a világon*? Vajjon „*csak kenyérből él az ember*”? Hogy az, a ki dúskálkodik a materiális javakban, az feltétlenül *boldog ember* is egyúttal?

Vannak olyan szükségletek is, a miket a pusztá materiális javak ki nem elégítenek, míg viszont vannak javak, a melyek a materiális javakat sokszor és sokban pótolni képesek.

Elfogultság lenne állítani, hogy csak materiális, *gazdasági javak vannak*, vannak *társadalmiak is*, — a melyek az egyének érvényesülésére, személyes faj súlyának embertársai által való elismerésére vonatkoznak, — egyik legbecselesebb ezek között az *egyéni szabadság*. De mindezek felett vannak *ethikai javak* is, a melyek közül csak kettőt említ fel példaként, t. i. a műveltséget és a lelki harmóniát. A vallásnak boldogító, megnyugtató bölcséletét.

Ép ezért vajmi egyoldalú világnézet a társadalmi fejlődést pusztán materiális okokra visszavezetni, bizony irányítólag hat arra minden, a mi erőt és hatalmat jelent, legyen az materiális, társadalmi, legyen az erkölcsi és szellemi.

Így felbonczolván a társadalmi küzdelem lényegét és a küzdelem tárgyait: tisztán áll előttünk, hogy a társadalmi fejlődésnek az az iránya lesz képes az emberiséget a boldogság felé vezetni, — a mely az emberek minél nagyobb tömegét képesíti a legkülönbözőbb, tehát anyagi, társadalmi, erkölcsi és szellemi javak megszerzésére.

Ez tehát az a mérték, a melyen meg kell mérnünk a társadalmi fejlődés négy főirányát: a liberalizmust, anarchizmust, szocializmust és konzervativizmust. Vegyük őket sorra.

A világtörténelemben irányító szerepet játszott eszmék és törekvések között egy sem volt olyan rövid életű, — mint a *liberalizmus*. 100 évvel azután, hogy a francia forradalom örjöngéseiben első diadalát

aratta, — jóformán az egész világon, főleg a nyugateurópai művelt népeknél csődöt mondott. A liberalizmusnak ez a rövid élete annál is feltűnőbb, mert a jegyében végbement átalakulások egy erős, hatalmas, másfélezeréves társadalmi rendszert, a középkor társadalmát, söpörték el és fenekestől felforgatták az emberiség állami és társadalmi berendezkedését. A liberalizmus e gyors bukásának oka magában a liberalizmus gyökeres hibáiban rejlik.

Elemezzük csak kissé a liberalizmust; tagadhatlan, hogy kiindulási pontja: az *egyenlő* emberi eredetnek, egyenlő emberi méltóságnak előtérbe helyezése lényegében a kereszténységnek is alaptana — Krisztusi gondolat; — a közös egyenlő emberi eredet azonban nem jelenti egyúttal az emberek *egyformaságát, egyenlőségét is*. Ha ilyen értelemben használjuk az „egyenlőség” kifejezést, — az üres, semmitmondó és valótlan frázissá devalválódik.

S ha nem is mondjuk azt, a mit *Heine*, hogy t. i. „szemtelenység azt állítani, hogy az emberek egyenlők” — kénytelenek vagyunk hangoztatni, hogy az egyenlőségi teoria a praxisban a legnagyobb egyenlőtlenségeket, a legnagyobb szolgaságot idézte elő.

Ugyanis a liberalizmus midőn zászlajára írta az emberek *egyenlőséget*, logice követelte az egyenlőknek feltételezett emberek részére a legteljesebb *szabadságot*, a korlátok nélkül való gazdasági szabad versenyt.

Annak azután, hogy a liberalizmus teljesen szabaddá és egyenlővé tette a küzdelmet kicsiny és nagy, gyenge és erős, naiv és eszes, becsületes és gazember között, természetes következménye az lett, hogy a nagy, az erős, az eszes és a — gazember megette a kicsit, a gyengét, a naivabbat — és becsületesebbet. Ha a gazdasági liberalizmus által teremtett ellentéteket, ha a belőle született szolgaságot látjuk, méltán kérhetjük, hogy boldogabbá tette-e az emberiséget és hogy volt-e érdemes elveiért egy századon át annyi nemes vért ontani?

Egy szó, mint száz — a liberalizmus csődbe került; alapjáról, kiinduló pontjáról bizonyította be az elmúlt évszázad, hogy naiv teoria volt — bebizonyosodott, hogy az *emberek: nem egyenlők* — és hogy az abszolút *egyéni szabadság*, a mely nem ismer semmiféle morális, társadalmi és nemzeti korlátokat, nem hogy kiegyenlítené az emberek közt létező természetszerű egyenlőtlenséget, hanem még szorosán fokozza is azokat.

És a mint a liberalizmus alkalmatlannak bizonyult az emberiség boldogítására, ugyanez a sors érné az *anarchizmust is*, hiszen ez alapelveiben nem más, mint a liberalizmus hatványozása. Abszolút szabadság az *egyenlőknek feltételezett egyének részére* és még a legtágabb állami szervezeteknek is lerombolása és a harmóniának az emberi együttérzés ereje által való biztosítása, ez az anarchizmus.

Szóló hajlandó maga is felcsapni anarchistának két föltétel alatt, t. i. 1. ha csak két egyenlő embert is tudnak a világ milliárdnyi ember-

tömegében találni; 2. ha tudnak neki olyan emberi bünt és szenvedélyt említeni, a mit a kultúrának sikerült az emberiség köréből az évezredek fejlődés alatt kiirtani, és egy olyan erényt mutatni, a mivel sikerült az emberiséget az évezredek fejlődés alatt gazdagítani. Mert az emberek egyenlőtlensége és a mai emberi szenvedélyek mellett, valamint anyagi erények nélkül sohasem lesznek megvalósíthatók az anarchisták ábrándjai.

A liberalizmusnak két gyermeke, t. i. az anarchizmus és szocializmus közül feltétlenül a szocializmusnak tulajdonít nagyobb jelentőséget.

A liberalizmus és szocializmus között vérségi kötelék létezik, — a liberalizmus túltengése a logika vastörvényei szerint vonta maga után a szocializmust.

A liberalizmus feltételezte, hogy az emberek mind egyforma erősek, okosak és ügyesek, és ezért korlátlan egyéni szabadságot adott nekik; s mivel az élet ezen feltételt nem igazolta, a szocializmus elvonja az egyéntől a szabadságot és igyekszik egyenlővé tenni az egyenlőtlen embereket; megállapít egy szürke átlag-emberniveaut és ebbe a Prokrustes-ágyba akarja” belefektetni a társadalmat, — a ki kurtább, mint az ágy, azt kihúzza hosszabbra, hogy az inaszakad bele, a ki meg nagyobb, annak leüti fejét-lábát, mert nagyobbra mert nőlni, mint a milyen mértéket a *phalanster* bölcsei átlagos embernagságként megállapítottak !

Doktrinair irány mind a kettő: a liberalizmus abban bízott, hogy a szabadság az erősekhez fogja felemelni a gyengéket, a szocializmus meg a gyengékhez akarja lerántani a nagyokat és kiválókat.

Híú és természetellenes törekvés — a természet nem alkotott egyforma embereket, hanem különbözőket, boldogítani is tehát az emberiséget nem egyugyanazon kaptafa szerint kell, hanem a különböző erők és érdekek harmóniája által.

Ezt a harmóniát igyekszik megteremteni — a *konzervativizmus*.

Mindenekelőtt kijelenti, hogy nem érthet egyet azzal a naiv szómagyarázattal, a mit e vitában is többször hallott, hogy t. i. konzervatív az, a ki a meglevő állapotokat konzerválni akarja.

Kégl János emlegette, hogy például a többi között lehet konzerválni akarni a vármegyei nepotizmust is, mint a hogy némely magyar megyében dívik az állásoknak 1—2 család kezében való megtartása, hát ha ez is konzervativizmus, akkor ép úgy konzervatívnek kell tekintenünk a liberális körökben észlelhető azt a törekvést, a mely szerint a jövedelmező bank és pénzügyi állásokat szintén örökletessé akarják tenni 1—2 családban.

Ilyen szómagyarázatokkal nem bírjuk tisztázni az eszméket.

A liberalizmusról már megállapítottuk, hogy az a minden felsőbb és általánosabb vonatkozástól szeparált egyénnek, egyéni érdekek legszabadabb érvényesítését írta zászlajára.

A liberalizmus ellentéte: a konzervativizmus tehát következkéskép az egyéni önzésnek korlátokat óhajt szabni általános emberi, nemzeti, társadalmi és valláserkölcsei szempontból. Van tehát valami rokonvonás a konzervativizmus és szocializmus között; t. i. mindegyik korlátozni akarja az egyéni érdekeket, csakhogy míg a szocializmus csak a legalsóbb társadalmi osztálynak egyéni érdekei szerint akarja berendezni a társadalmat és az államot — a konzervativizmus minden embernek és minden társadalmi rétegnek érdekeit akarja harmóniába hozni — általános emberi szempontok alapján.

A konzervativizmusnak legnagyobb erőssége a liberalizmussal és szocializmussal szemben épen abban áll, hogy számot vet a természet legyözkzhetlen örök törvényeivel, a mely szerint az *emberek nem egyenlők*.

Számot vet továbbá ennek a megmászthatlan valóságnak következményeivel, a természetes osztály-alakulással is, a mely szerint az *emberi társadalom sohasem állott és sohasem fog állani egy osztályból*, hanem a különböző gazdasági és szellemi fajsúlyú egyének természetes elhelyezkedése következtében előáll és mindig is elő fog állni egy természetes osztálytagosulás — alsó, középső és felső rétegekre. És ezen osztálytagosulások közül azok a legtermészetesebbek, a melyekben az alsó és felső rétegek éles ellentéteit egy erős közép-réteg mérsékli és közvetíti a vérkeringést, mint a szív a fej és a lábak között. Az ilyen egészséges osztálytagosulás mellett, feltéve, hogy e tagosulás nincs kasztszerűvé megmerevítvé és a vérkeringés nincs mesterségesen megakadályozva, meg van a lehetőség arra, hogy a legalsó rétegekből is emelkedjenek érdemes egyének felfelé.

Az egyén szabadsága tehát nem ellentétes a társadalom természetes tagosulásával és az állami renddel, csak nem szabad egyiknek sem túltengnie a másik felett.

És be kell vallani ezek után, hogy a középkori rendiség a maga idejében és a maga korának kulturniveaujához képest egyik legtökéletesebb alkotása volt az emberi géniusznak. Az alapelvek, a melyeken felépült — az emberi természetnek alapvonásaiból és a megváltoztathatlan természeti és nemzetgazdasági törvényekből állottak.

A különböző emberi munkák természetüknek és fajsúlyúknak megfelelő különböző specziális jogokkal és helyzettel bírtak, az egyéni törekvés és szorgalom elismerése és a verejtékes munkával szerzett magántulajdon (mint azt főleg a czéhekben és a honvédelem szervezeteiben látjuk)- feltétlenül biztosítva volt. Az egészséges erkölcsöt biztosította az intakt családi élet, a lelki egyensúlyt a vallás, és már a középkor legelején is találunk oly népekre, a melyek körében a nemzeti érzés, tehát a *nemzeti sajátosságokkal* felruházott emberi gondolat *öntudatra ébredt*, ilyenek voltak különösen az angol és magyar nép.

Minden szervezet is azonban — legyenek alapelvei bár természetesek és helyesek is, ha nem fejlődik, túléli önmagát, és ha meg-

kövesül, önkénytelenül előkészíti a megkövült korlátok szétrobbantását, — így járt a rendi szervezet is.

Legjellemzőbb ezen fejlődés Franciaországban. Itt a végletekre hajló faji jelleg a társadalom felsőbb rétegeit arra ösztönözte, hogy uralmukat megkövesítsék, hogy kasztszerű elzárkózásukban a társadalmi vérkeringést megakasszák; természetesen itt az alsóbb rétegekből viszont az elnyomott egyéniség katasztrófaszerű erővel tört azután magának utat a nagy forradalom napjaiban.

S a mily elviselhetlenül nehezedett a régi rend az egyén vállaira, oly túlzásokba és örületbe csapott át azután az elnyomott egyén is.

A régi rendszert a felsőbb osztályok véérébe fojtották, a családi élet helyébe a szabadszerelmet tették, a pozitív vallásokat üldözték és az oltárra egy pőrére vetköztetett utcai lányt helyeztek, mint a minden néven nevezendő „szabadság” istenasszonyát.

És a francia nép, hogy így kirúgta maga alul a természetes fejlődés alapjait, 100 év óta folyton hánykolódik, és még ma sem jutott rá a fejlődés rendes kerékvágására.

Államformáját 3 emberöltő alatt, véres forradalmak közt vagy hatszor változtatta meg; társadalma önmagával meghasonlott, erkölcsi sülyedtek, népe számbelileg is fogy vagy legalább is stagnál, mindenkifelett pedig viláгурalmát át kellett engednie egy egészségesebb népek, t. i. az angolnak, a melynek úgy felsőbb, mint alsóbb rétegeiben meg volt a kellő önmérséklés a sima és természetes fejlődés biztosítására. Egyrésről a felsőbbek az átalakulásokat nem igyekeztek megakadályozni, viszont emezek pedig nem rombolták le a társadalomnak örök természetes sarkpontjait: a magántulajdont, a családi életet, a vallásos ihletet, és a nemzeti érzést. Minden a mi van, abból származik, a mi volt, és minden a mi lesz, abból születik, a mi van. A múlt, jelen és jövő genetikus összefüggésben vannak egymással, és csak azon nép fejlődése és haladása lehet biztosítva, a melynek jelenje meg bírja őrizni a múlt alapjait a jövő fejlődés részére. A fejlődés közben a társadalom fenti 4 sarkpontját biztosítani leginkább az angolszász fajoknak sikerült (ideértve a dánt, hollandot, svédet és norvégot is).

Szilárd meggyőződése, hogy több-kevesebb hánykódás után az összes többi népek is rájönnek arra, hogy a biztos fejlődés csak e 4 sarkpont alapján lehetséges, a mely népek pedig arra rá nem jönnek, azokat elfogják nyelni az erősebb ethikájú és nagyobb önmérsékletű nemzetek, a melyekben az alkotó pozitív, teremtő erők nagyobbak, mint a destruktív, a negatív törekvések.

Nincs ember, a ki bebizonyítaná, hogy e négy alapelv bármiben is akadályozná az emberi társadalom fejlődését és az emberiség boldogulását.

Eláll attól, hogy a rendes *családi életnek* társadalmi és általános emberi szempontból felhozható előnyeit fejtegesse, hiszen azok köz-

ismeretűek, inkább a *magántulajdon* és az ezzel összefüggő gazdasági kérdésekkel fog kissé bővebben foglalkozni.

A magántulajdon rugója minden emberi szorgalomnak és törekvésnek, nélküle apathiába sülyedne a mai munkásemberiség. Egyik legfontosabb alapja természetesen a társadalom tagozódásának is eszköz arra, hogy az igyekvő munkásember társadalmilag is emelkedjék és az anyagi javak mellett a társadalmiakat is megszerezze.

Ha szervezzük a gyengék kis erőit, egyesült erejük egyenlővé lesz a nagyok és gazdagok erejével. Ezen szervezkedésben, a kis erők ezen *szövetkezésében* rejlik szerinte, az agráriusok szerint, a gazdasági kérdések megoldása.

E szövetkezés mellett nagyon is megállhat az egyéni tulajdon, megmarad a társadalom természetes tagozottsága, csak hogy a javakért folyó harc elveszti azt a keserűségét és öldöklő voltát, valamint társadalmi tagozatai is elvesztik azon éles kontúrjaikat és válaszfalaikat, a mikkel a liberalizmus uralma alatt bírtak.

A szövetkezés ethikai ereje által közelebb hozza egymáshoz az embereket a társadalmi patriarchalizmus, a mit a liberalizmus kegyetlen érdekharca megsemmisített és a mit visszaállítani a szocializmusban nincs érzék és képesség.

Érdekes, hogy a míg a liberalizmus uralma alatt az összes gazdasági ágakat alávetették az egységes római jog uralmának, ma már kezd a jogfejlődés újból specializálódni. Először természetesen az ingó tőke ébredt öntudatra és megteremtette a külön kereskedelmi-, váltó- és bányajogot, aztán a tőzsdebírószágok útján megtörte a törvényelőtti egyenlőség elvét, és a legújabb munkástörvények pedig már a külön rendi, osztályjogokat állítják vissza. Természetesen ezek után a földművelők is kezdenek mozogni és külön jogot követelnek főleg az örökési jog terén. Megindult tehát már a különböző foglalkozások jogi szervezkedése is — kapcsolatosan a különböző gazdasági erők elhelyezkedésével.

A társadalmi erőknek ebben a legújabb szervezkedésében újból fontos szerepet játszanak a *kereszténységnek valláserkölcsei tanai is*. Az előttem szólók közül többen erős támadásban részesítették a kereszténységet, szerintük a kereszténység — főleg a katolikus egyház — mindig kisajátítja a kor eszméit, azért, hogy állandóan, felszínen maradjon és befolyását a tömegekre meg bírja tartani. Így tett (szerintük) legújabban is, midőn megindította a keresztény szociálista áramlatot.

Nem akarok theologiai és egyháztörténelmi vitába bocsátkozni, csak hangsúlyozom azt, hogy a világ egyetlen vallásában sincs annyi érzék a szociális érdekek iránt, mint a kereszténységben. És ép ezért a szociálisták csak a kereszténységet és főleg a katolikus vallást támadják, a többi, nem keresztény vallásoknak azonban bökét hagynak, így cselekesznek pedig egyszerűen azért, mert az előbbi telve van

szociális tartalommal, ettől féltik a nyáját, a többitől azonban nincs mit tartaniok.

Eljárásukat csakis ezzel tudom megmagyarázni, mert való igazság egyáltalában nincs abban az állításban, hogy a kereszténység akadály volt a társadalmi, a gazdasági, az emberi haladásnak?

Higyjék meg, a ki a bitet veszi el az embertől, az nem hogy erősebbé tenné őt a küzdelemre, de szegényebbé teszi őt egy nagy lelki vagyonnal és gyengébbé egy erős fegyverrel. Ép így akarja megfosztani a szocializmus az emberi lelket egy másik megbecsülhetetlen kincsétől — *a nemzeti érzéstől* is.

Tudjuk a politikából, hogy a nemzeti érzés nem más, mint az ember eszméjének öntudatos, sajátos felfogása és e sajátosságnak országló erő által való megvalósítása és biztosítása.

A jóról, nemesről és szépről való sajátos felfogás, vagyis a nemzeti génusz változtatja az embert szürke tuczat-lényből egyéniséggé, ez ad az ember lelkének ízt és zamatot.

A nemzeti eszmét már a liberalizmus is gyökerében támadja meg, hiszen szerinte is, minden olyan korlát, a mi az egyéni szabadságot és egyéni érdekek tülekedését korlátozza — elvetendő.

A szocializmusban, a mely pusztán egyetlen egy társadalmi osztály tagjainak egyéni érdekeit szolgálja, még kevesebb érzék van a nemzeti eszme iránt; ez természetes is, hiszen a nemzet érdeke az, hogy a nemzet összes tagjainak ellentétes érdeke harmóniába hozassék, — a szocializmus törekvése pedig az, hogy a legelső társadalmi osztály érdeke gyűrjön le minden mást — következőkép apathikusnak, sőt ellenségesnek kell lennie minden nemzeti vonatkozással szemben.

Ez adja azután természetes magyarázatát azon sajátos (tudományosan még ki nem fejtett) jelenségnek is, hogy t. i. a nemzetközi szocializmus megteremtői és szellemi vezérei is főleg azon fajból, illetve azok közül kerülnek ki, a kik egyrészt országalkotó erővel még ma sem helyezkedtek el a világon, de viszont társadalmilag sem voltak képesek beolvadni azon nemzet társadalmába, és asszimilálódni azon nemzetek génuszához, a melyeknek körében megtelepedtek.

Mint látjuk tehát a szocializmus megtámad mindent, a mi az ember előtt becses, ereje ma még nőttön női, hívei szaporodnak és szóló még sem fél tőle. Lehet, hogy ideig-óráig uralomra jut, de biztos felőle, hogy uralma rövidebb lesz még a liberalizmusénál is.

Ha az emberekben nem élne más szükséglet érzete, mint pusztán az anyagiak után való vágy, akkor talán sikerülne az emberek numerikus többségének az, hogy leszállítsák az emberiség színvonalát a barokkhoz, a melyeknek nincs más céljuk, mint jóllakni és pázani. Azonban az emberben élnek más, magasabb, nemesebb szükségletek is, a melyek öntudatra ébrednek abban a percben, a midőn az állati éhség ki van elégitve.

És a mily mértékben és tempóban igyekeznek a felsőbb rétegek az alsóbb rétegeknek anyagi érdekeit biztosítani és őket szellemileg magukhoz emelni, annál jobban halaványodik a szocializmus réme, és annál inkább felébrednek az alsóbb osztályokban is azok a nemesebb tulajdonok, a melyek a társadalom békés fejlődését biztosítják. Ez a fejlődés pedig épen az itt oly sűrűn hangoztatott *evolució* törvényei szerint nem lehet más, mint az eddigi törzsnek tovább rügyezése, mint az eddigi alapoknak tovább fejlesztése.

Pikler Gyula elnök igen köszöni a saját részéről is az igen tisztelt vendégnek, hogy e társaságban megjelent és ilyen pregnánsul domborította ki azt a nagyon érdekes, sőt meglepő gondolatvilágot és politikai irányzatot, melynek képviselője. Mint minden határozott állásfoglalás, reméli ez is vitát és gondolatcserét fog kelteni.

Ő maga is két megjegyzést kíván tenni a hallottakra nézve. Nem megy bele minden részletbe, és megjegyzéseit nem mint elnöki denuncziációt, hanem mint magánvéleményt akarja elmondani.

A felolvasó úr felfogásával szemben egy igen érdekes kétely merül föl. A tisztelt előadó úr mint az emberiség egyik magas fejlődési fokát, mint a haladásnak és jólétnek korszakát állította oda a középkort és azután rátért azon nemzetek felsorolására, a melyek a világnak uralkodó hatalmas nemzetei, melyek, mint mondja, a francziától az uralmat magukhoz ragadták, és azon kisebb nemzetek felsorolására, a melyek a francziával összehasonlítva nagyot haladtak. A franczia, úgymond, azért maradt hátra, mert a középkor-ellenességben legtovább ment, mert őrjöngő forradalmával le akarta dönteni a középkort.

Felsorolta az angol nemzetet, a németet, a hollandot, a dán, a két másik skandináv nemzetet.

Nevezetes már most, hogy ezek mind protestáns nemzetek, vagyis csupa olyan nemzet, mely a középkort sokkal hamarabb döntötte le, mint a franczia. A franczia sokkal tovább maradt meg a középkorban, ma is küzd ellene.

Az igazság tehát, szóló véleménye szerint az, hogy azok a nemzetek, a melyek ma dominálnak, és a melyek hatalmasan előrehaladtak, azok, a melyek a középkort leghamarabb döntötték le: a protestáns nemzetek; a katolikus franczia későbbben és kisebb fokban volt középkor-döntő.

De nemcsak a vallás tekintetében áll ez, hanem a rendi különbséget is sokkal hamarabb döntötték le az angolok. Hiszen ők az iparosoknak és kereskedőknek azon jogokat, melyeket nekik a franczia forradalom megadott, sokkal hamarabb adták meg. Az angolok a demokratikus parlamentet, a szabad ipart, kereskedelmet, a középkort zétmorzsoló khaotikus állapotot, azt a liberális versengést sokkal

hamarább csinálták meg. Nem csinálták meg sem a vallási, sem a gazdasági reformációt a spanyolok, a kik, a mi az utóbbit illeti, minden érdeket alárendeltek a nagybirtokosok javának; nem sikerült e reformáció a lengyeleknél. Ezen, a középkort fentartó nemzetek egészen hátramentek.

Érdekes az is, hogy a tisztelt felolvasó úr a katolikus francia munkást említi mint olyat, a ki vasárnap a pálinkás bódéba megy, s ezzel szemben felhossa a protestáns nemzetek fiait, a kik vasárnap a templomba mennek és ott nyernek vigaszt szenvedéseikre.

Igen érdekes lenne, ha a t. felolvasó úr kifejtené, hogy egyeztetheti össze e tényeket felfogásával.

Egy másik tárgy, a mit érinteni akar, a következő. A t. előadó úr úgy állítja oda a középkort, mint a családi élet tisztaságának a korát. Szóló véleménye szerint a lovagi kort a családi élet tisztasága koraként odaállítani nem lehet. Egy oly kort, melyben az az elv uralkodott, hogy szerelmet saját felesége iránt egyáltalában nem lehet az embernek éreznie, hogy a házasság csak eszköz a birtoknak fenntartására, egy politikai, egy hasznossági aktus; egy kort, melyben az egész szerelmi költészet, az egész szerelmi gondolkodás, a mint tudjuk, abban az irányban haladt, hogy szerelem csak a családon kívül lehetséges. Nem is szól a nép alsóbb osztályaiban uralkodott szokásokról, mivel azok közismertek. De utal pl. Nagy Károly udvarának ismeretes dolgaira.

Lehetnek a részletekre vonatkozó viták a tekintetben: milyen volt e tárgyban a középkor, lehet pl. vitatkozni, mi értelme volt egy bizonyos hírhedt földesúri előjognak, de határozottan és egyszerűen odaállítani a középkort mint a családi élet tisztaságának korát bizonyára nem lehetséges.

Ismételve bocsánatot kér, hogy az elnöki székéből bátorkodott egy pár megjegyzést tenni, de oly nagyon határozott nézetek, mint a felolvasó úréi, természetesen gyors és erős visszahatást keltenek.

Dr. Baross János szerencsének fogja tartani, ha majd alkalomadtán az elnök úr fejtegetéseire egy pár szóval reflektálhat. (L. a IX. vitaülést.)